

บันทึกเรื่องการปกครองของไทย สมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ทรงเรียบเรียงจากคำบอกเล่าของ มร.จ. ศักยฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961159154

7211

4490 ✓

วันที่	19 / 10 / 1989
เลขที่	15811 41
	JC
เลขที่	7245. A1
	76222 / 2549

**บันทึกเรื่องการปกครองของไทย
สมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์**

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

บันทึกเรื่องการปกครองของประเทศไทย
สมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ทรงเรียบเรียงจากคำสอนของ
ม.ร.อ. คีฤทธิ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๒๕๔๙

๑๕๐.-

เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ, ๒๕๕๘ -

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ /
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเรียบเรียงจากคำสอนของ
ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช

๑. ไทย -- การเมืองและการปกครอง.
๒. ไทย -- ประวัติศาสตร์.
๓. คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว.

๓๒๐.๙๕๕๓

ISBN 974-9940-08-3

สพจ. ๙๒๙

<http://www.ChulaPress.com>

ลิขสิทธิ์ของสำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พิมพ์ครั้งที่ ๑ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๕๘

การผลิตและลอกเลียนหนังสือเล่มนี้ไม่ว่ารูปแบบใดทั้งสิ้นต้องได้รับ
อนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากสำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จัดจำหน่ายโดย ศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐

ศาลาพระแก้ว โทร. ๐-๒๒๑๘-๗๐๐๐-๓ โทรสาร ๐-๒๒๕๕-๔๔๔๑

สยามสแควร์ โทร. ๐-๒๒๑๘-๙๘๖๙ โทรสาร ๐-๒๒๕๔-๙๔๙๕

ม.บูรพา จ.ชลบุรี โทร. ๐-๓๘๓๙-๔๘๕๕-๙ โทรสาร ๐-๓๘๓๙-๓๒๓๙

ม.นครสวรรค์ จ.พิษณุโลก โทร. ๐-๕๕๒๖-๐๑๖๒-๔ โทรสาร ๐-๕๕๒๖-๐๑๖๕

ม.เทคโนโลยีสุรนารี จ.นครราชสีมา โทร. ๐-๔๔๒๑-๖๑๓๑-๔

โทรสาร ๐-๔๔๒๑-๖๑๓๕

CALL CENTER โทร. ๐-๒๒๕๕-๔๔๓๓ <http://www.chulabook.com>

ร้านค้า ติดต่อที่ขยายส่ง สยามสแควร์ ชั้น ๑๔ โทร. ๐-๒๒๑๘-๙๘๘๙-๙๐

โทรสาร ๐-๒๒๕๔-๙๔๙๕

ออกแบบปกและรูปเล่ม: เขียวภา ทิมประทุม (lek_freelance@hotmail.com หรือ

lek.design@yahoo.co.th) โทร. ๐-๑๒๘๕-๒๒๓๗

พิมพ์ที่: บริษัทด้านสหราชอาณาจักร จำกัด โทร.๐-๒๙๖๖-๑๖๐๐-๖

โทรสาร ๐-๒๕๓๙-๒๕๑๒

คำนำ

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ ข้าพเจ้าอายุ ๑๘ ปี สอบเข้าเรียนที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ การเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยเป็นความสำเร็จในขั้นหนึ่งของชีวิตข้าพเจ้าที่จะมีโอกาสทางการศึกษาเท่าเทียมกับเพื่อนรุ่นเดียวกัน แต่ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ที่ต้องปรับตัว เพราะขณะนั้นมีผู้สูงอายุไม่น้อยที่เห็นว่า ไม่เป็นการสมควรสำหรับเจ้านาย เพราะไม่เคยมีมาก่อน บ้างเป็นห่วงว่าจะต้องประสบปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง อีกฝ่ายหนึ่งกลับมีความเห็นว่า ขณะนั้นบ้านเมืองประสบภัยพิบัติต่างๆ ประชาชนยากจน สมควรที่ข้าพเจ้าจะไปปฏิบัติหน้าที่รับใช้ชาติเป็นการด่วน มากกว่าที่จะใช้เวลาสนุกสนานในมหาวิทยาลัย (ที่จริงมหาวิทยาลัยในขณะนั้นก็มีแนวความคิดออกสู่ชนบทและรับใช้มวลชนเช่นเดียวกัน)

ถึงแม้ข้าพเจ้าจะใคร่ครวญในข้อหลังอยู่มาก แต่ก็ตัดสินใจสอบเข้า อ่างเหตุผลว่าเมื่อมีความรู้แล้ว ความสามารถรับใช้พี่น้องประชาชน ก็ควรจะมีมากขึ้น เมื่อเข้าไปเรียนแล้วไม่ปรากฏว่ามีปัญหาใหญ่ ๆ ในมหาวิทยาลัย จะมีอยู่บ้างที่ข้าพเจ้าเคยแต่เรียนในโรงเรียนเล็กๆ วิชาการใดซับซ้อนไม่กระจ่างก็สามารถได้ถามอาจารย์ได้ง่าย เมื่อมาเรียนห้องใหญ่ มีนิสิตมากกว่า ๑๐๐ คน เมื่อมีอะไรไม่เข้าใจ เช่น วิชาปรัชญา ก็บ่นไปตามภาษาเด็กกว่ายาก สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ จึงมีพระราชเสาวนีย์ให้เชิญศาสตราจารย์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช มาสอนวันเสาร์ ตอนเช้าสอนปรัชญาไปได้ระยะหนึ่ง อาจารย์เห็นว่าข้าพเจ้าน่าจะเข้าใจได้แล้ว จึงว่าอยากสอนให้ข้าพเจ้าได้เข้าใจถึงธรรมเนียม

ประเพณีในบ้านเมืองตั้งแต่ครั้งโบราณ ได้แก่ เรื่องการเมือง การปกครอง กฎหมาย เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม วิธีการสอน คืออาจารย์พูด ข้าพเจ้าฟังและจดไว้บ้าง บางทีอาจารย์ก็แนะนำหนังสือให้อ่าน เช่น กฎหมายตราสามดวง ประวัติศาสตร์ กฎหมาย เอกสารประวัติศาสตร์ เช่น Crawford's Papers เป็นต้น

เรียนไปได้ประมาณ ๓ เดือน ก็เกิดเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ช่วงนั้นไม่ได้เรียนอะไร เพราะว่าเหตุการณ์ค่อนข้างรุนแรง แต่ก็ใช้เวลาไปในการลอกส่วนที่จดไว้และอ่านหนังสือเพิ่มเติม หลังเหตุการณ์นั้นอาจารย์ปฏิบัติหน้าที่เป็นประธานสภา ไม่มีเวลาที่จะสอน จึงได้เลิกไป ข้อมูลเหล่านี้บางส่วนข้าพเจ้าได้ใช้ประกอบในการสอนที่โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า แต่ก็ก็เป็นเพียงเล็กน้อย เพราะข้าพเจ้าขณะนี้สอนเน้นในเรื่องปัจจุบัน

มาภายหลังข้าพเจ้าคิดจะพิมพ์หนังสือเพื่อเป็นอนุสรณ์สำหรับ ศาสตราจารย์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช จึงนึกถึงสมุดจดงานนี้ว่ามีข้อมูลที่ น่าสนใจอยู่บ้าง แต่อย่างไรก็ตาม ผู้ที่อ่านจะต้องคิดทบทวน บางส่วนที่ข้าพเจ้าอาจจะจดผิดพลาดหรือขาดตกบกพร่องไปได้บ้างเนื่องจากเป็น เวลานานมาแล้ว บางส่วนก็อ่านลายมือไม่ได้ มีบางส่วนอ่านไม่เข้าใจ กระทั่ง ก็ไม่ทราบจะได้ถามเฝ้ากับใคร ขณะที่เขียนบันทึกนี้เมื่อ ๒๒ ปีก่อนก็ไม่ได้ให้ศาสตราจารย์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช อ่านอีกครั้ง

อย่างไรก็ตาม หวังว่าส่วนที่ถูกต้องจะเป็นประโยชน์ได้บ้างพอควร และเป็นพื้นฐานสำหรับการที่จะค้นคว้าต่อไป

สงวน

สารบัญ

หน้า

คำนำ

สารบัญ

การปกครองในสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์.....	๑
การปกครองส่วนกลาง.....	๕
๑. กรมเมือง.....	๑๑
๒. กรมนา.....	๑๑
๓. กรมคลัง.....	๑๓
๔. กรมวัง.....	๑๔
กรมมนตรีทั้ง ๖.....	๑๖
๑. กรมธรรมการ.....	๑๖
๒. กรมภาษามาตรา.....	๑๗
๓. กรมพระคลังมหาสมบัติ.....	๑๘
๔. กรมพระอาลักษณ์.....	๑๘
๕. กรมพราหมณ์ทูลวง.....	๑๙
๖. กรมพระคชบาล.....	๒๐
กรมพระสุรัสวดี.....	๒๐
กรมสักเลก.....	๒๑
กรมล้อมพระราชวัง.....	๒๒

กรมแพทย์.....	๒๒
กรมโหร.....	๒๓
การปกครองส่วนภูมิภาคสมัยอยุธยา.....	๒๕
ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกลางกับเจ้าเมือง.....	๓๔
การปกครองในแต่ละหัวเมือง.....	๓๖
เมืองเอก.....	๓๖
เมืองโทเมืองตรี.....	๓๗
การติดต่อระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมือง.....	๔๔
พระราชกำหนดปกครองหัวเมือง.....	๔๔
การทหาร.....	๕๑
๑. ทหารราบ.....	๕๘
๒. ตำรวจ.....	๖๐
กรมตำรวจหน้า.....	๖๐
กรมนายเลือก.....	๖๑
กรมทหารใน.....	๖๑
กรมคู่ชัก.....	๖๑
๓. ทหารกองกลาง.....	๖๑
๑) กรมมอญ.....	๖๑
๒) ฝรั่งเศสแม่ปืน.....	๖๒
๓) กรมอาสาจาม.....	๖๒
๔) กรมอาสาญีปุ่น.....	๖๒

๔. ทหารช่าง.....	๖๒
ลักษณะการทหารในสมัยก่อน.....	๖๔
การแบ่งกองทัพ.....	๖๔
กฎในการรบพุ่ง.....	๗๓
การยุติธรรม.....	๗๙
กฎหมายตราสามดวง.....	๘๒
๑. พระไอยการ.....	๘๕
๒. พระราชบัญญัติ.....	๘๕
๓. กฎ.....	๘๕
๔. พระราชกำหนด.....	๘๖
กฎหมายลักษณะต่าง ๆ ในกฎหมายตราสามดวง.....	๘๖
พระธรรมนูญ.....	๘๖
หลักอินทภาษ.....	๘๗
กฎมณเฑียรบาล.....	๙๐
พระธรรมนูญ.....	๙๑
พระไอยการพรมศักดิ์.....	๙๑
พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและ	
พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง.....	๙๑
พระไอยการลักษณะภูยาน.....	๙๒

บุคคลที่ถามเอาเป็นพยานได้ ๓ จำพวก.....	๙๓
๑) ทิพยพยาน.....	๙๓
๒) อุดรพยาน.....	๙๔
๓) อุดริพยาน.....	๙๔
พระโอัยการลักษณตระลาการ.....	๙๕
พระโอัยการลักษณพัวเมีย.....	๙๕
พระโอัยการลักษณเบดเสرج.....	๙๗
พระโอัยการลักษณโจร.....	๙๘
โจรปล้น.....	๙๙
โจรย่องสดม.....	๙๙
โจรไถ.....	๑๐๐
โจรตีชิง.....	๑๐๐
โจรฉกฉวย.....	๑๐๐
โจรข่มข่อน.....	๑๐๑
โจรล้วงลัก.....	๑๐๑
โจรลักเลียม.....	๑๐๑
พระโอัยการอาชาหลวง.....	๑๐๓
การศาลไทย.....	๑๐๕
รายได้รายรับและภาษีอากร.....	๑๑๗
รายได้ของแผ่นดิน.....	๑๑๙
ในสมัยสุโขทัย.....	๑๑๙

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา.....	๑๒๐
๑) เลกส์่วย.....	๑๒๐
๒) เลกที่เกณฑ์ตัวมาได้.....	๑๒๐
ภาษีอากร.....	๑๒๒
อากรค่านา.....	๑๒๓
๑) อากรที่เก็บจากนาคู่โค.....	๑๒๓
๒) อากรค่านาฟางลอย.....	๑๒๔
อากรสวน.....	๑๒๕
อากรสมพัตสร.....	๑๒๖
อากรเบ็ดเตล็ด.....	๑๒๗
๑) อากรสุรา.....	๑๒๗
๒) อากรค่าน้ำ.....	๑๒๗
๓) อากรรักษาเกาะ.....	๑๒๘
๔) อากรโสภณี.....	๑๒๘
การค้าข้าวในสมัยรัชกาลที่ ๔.....	๑๒๙
ภาษีขาเข้าขาออก (จังกอบ).....	๑๓๐
อากรขนอน.....	๑๓๒
อากรตลาด.....	๑๓๒
ค่าฤชาธรรมเนียมและค่าปรับ.....	๑๓๕
รายได้เบ็ดเตล็ด.....	๑๓๕

การเก็บภาษี.....	๑๓๗
๑) กรมพระคลังมหาสมบัติ.....	๑๓๘
๒) กรมพระคลังสินค้า.....	๑๓๘
๓) กรมพระคลังขวาและซ้าย.....	๑๓๙
๔) คลังราชการ.....	๑๔๐
๕) คลังมีหน้าที่เก็บของใช้ในราชการ.....	๑๔๐
๖) คลังสวน.....	๑๔๐
ภาษีผูกขาด.....	๑๔๒
อากรเหล้า.....	๑๔๒
อากรบ่อนเบี้ย อากรหวย กข.....	๑๔๒
ภาษีไต่เต่ารังนก.....	๑๔๔
รายจ่ายของแผ่นดิน.....	๑๔๔
๑) ศาสนา.....	๑๔๔
๒) เบี้ยหวัดแก่พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการ.....	๑๔๕
เรื่องศาสนา.....	๑๔๗
บรรณานุกรม.....	๑๕๗
ดัชนี.....	๑๕๙

การปกครองในสมัยอยุธยา
และต้นรัตนโกสินทร์

บันทึกเรื่องราวปกครองของไทย สมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ทรงเรียบเรียงจากคำสัมภาษณ์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

การปกครอง ในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์

การปกครองของไทยในสมัยสุโขทัยเป็นการปกครองแบบ
ครอบครัวเพราะพลเมืองยังน้อย ต่อมาในสมัยอยุธยาแบ่งการ-
ปกครองออกเป็นส่วนกลางและส่วนหัวเมือง และอำนาจหน้าที่ใน
การปกครองแบ่งออกเป็นฝ่ายทหาร มีสมุหพระกลาโหมเป็นหัวหน้า
และฝ่ายพลเรือนมีสมุหนายกเป็นหัวหน้า (พระบรมวงศานุวงศ์
อยู่ในฝ่ายพลเรือน)

นอกจากนั้นยังมีตำแหน่งเจ้าพระยามหาอุปราช คักตินา
๑๐๐๐๐ อยู่ในสังกัดพลเรือน มีคักตินาเท่ากับอัศวินเสนาบดี
สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นคนกลางระหว่างสมุหพระกลาโหมและสมุห-
นายก แต่ตำแหน่งนี้เลิกไปภายหลังสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

การปกครองฝ่ายพลเรือนแบ่งหน่วยออกเป็น กรม หัวหน้าเป็น
ตำแหน่งเจ้ากรม รองลงไปเป็นปลัดกรม แต่ถ้ากรมนั้นเจ้ากรม
มีตำแหน่งเป็นเสนาบดี ปลัดกรมจะเป็นที่ปลัดทูลฉลอง (ตรงกับปลัด
กระทรวงในปัจจุบัน) มีหน้าที่เข้าเฝ้าแทนเสนาบดีเวลาที่พระมหา-

กษัตริย์เสด็จออกกว่าราชการ ซึ่งในสมัยก่อน เช่นในสมัยรัชกาลที่ ๓ อาจจะทรง “ออกขุนนาง” ตลอดทั้งคืน จึงเป็นประเพณีต่อมาว่าปลัดทูลฉลองมีหน้าที่นำคนเข้าเฝ้า

แต่ละกรมจะมีสมุหบัญชีเพื่อทำบัญชีคน (ในสังคมสมัยก่อนคนมีความสำคัญทั้งทางด้านความมั่นคงและทางเศรษฐกิจมากกว่าเงินตรา) ถ้าเป็นกรมใหญ่จะมีตำแหน่ง **เสมียนตรา** เพิ่มขึ้นอีกตำแหน่งหนึ่ง คอยดูแลหนังสือราชการ ดูแลเสมียนและรักษาตราประจำกรม

กรมที่สำคัญ ๆ ก็มี **กรมมหาดเล็ก** ซึ่งขึ้นกับพระเจ้าแผ่นดินโดยตรง ไม่ขึ้นกับเสนาบดี (มหาดเล็ก คือ ผู้เป็นใหญ่ในบรรดาคนที่ถูกเกณฑ์ คือ พวกเล็ก) กรมมหาดเล็กยังแบ่งออกเป็นกรมน้อย ๆ อีก เช่น กรมเครื่องต้น

กรมที่ในระยะแรกมีความสำคัญมากที่สุดกรมหนึ่งคือ **กรมมหาดไทย** (มหาดไทย คือ ผู้เป็นใหญ่ในหมู่คนเสรี) มีอัครมหาเสนาบดีสมุหนายกเป็นเจ้ากรม และมีจตุสดมภ์ คือ กรมน้อยที่สำคัญทั้งสิ้น คือ เวียง วัง คลัง นา อยู่ใต้สังกัด

สมุหนายกเป็นที่ **เจ้าพระยาจักรี** ศักดินา ๑๐๐๐๐ (เท่ากับศักดินาของจตุสดมภ์) ต่อมาหลังสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ จตุสดมภ์ได้ย้ายไปขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ กรมมหาดไทยคงเหลือหน้าที่แต่การคุมบัญชีเลิกจัดผู้คนให้แก่กรมต่าง ๆ

มหาดไทยมีตำแหน่ง **หลวงมหาอำมาตย์** รับผิดชอบในการเกณฑ์คนในหัวเมืองชั้นใน ศักดินา ๓๐๐๐ และตำแหน่ง **จำแสน-ธิบัติ**^(๑) รับผิดชอบในการเกณฑ์คนจากหัวเมืองชั้นนอก ศักดินา ๒๔๐๐ แต่ต่อมาการสั๊กเลกและการทำบัญชีคนทั้งหมดย้ายไปขึ้นกับ **กรมพระสุรัสวดี** มหาดไทยก็เหลือหน้าที่แต่การทำบัญชีคนในหัวเมืองที่ขึ้นตรงกับเมืองหลวง

เห็นได้ว่าการแบ่งกรมกองนั้น มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอตลอดสมัยอยุธยา เมื่อราชการเพิ่มขึ้นก็ตั้งกรมขึ้นใหม่เรียกว่า **กรมมนตรี** ทั้ง ๖ ชั้นตรงต่อพระเจ้าแผ่นดิน ได้แก่ **กรมธรรมการ** **กรมภูษามาลา** **กรมพระคลังมหาสมบัติ** **กรมอาลักษณ์** **กรมพราหมณ์** **หลวง** **กรมพระนครบาล**

และกรมเล็ก ๆ ขึ้นกับกรมใหญ่ที่มีเจ้ากรมเป็นตำแหน่งเสนาบดีหรือบางกรมมีการแบ่งเป็นชาย-ขวา เช่น กรมท่าขวา รับผิดชอบดูแลชาวต่างชาติที่เป็นแขก (มุสลิมเป็นส่วนมาก) มีพระยาจุฬาราชมนตรี ซึ่งเป็นเชื้อสายแขกเป็นเจ้ากรม และกรมท่าซ้ายมีพระยาโชฎีกซึ่งเป็นเชื้อสายจีนเป็นเจ้ากรม

(๑) ในกฎหมายตราสามดวงเรียกว่า จำแสนบตี ดู กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๕), หน้า ๒๒๖.

บันทึกหรือการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงสืบเสาะจากคำสัมภาษณ์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

การแบ่งส่วนราชการออกเป็นฝ่ายพลเรือนและทหาร มีอัครมหาเสนาบดี เจ้าพระยาจักรีศรีอริยวงศาคตญาณ สมุหนายกถือศักดินา ๑๐๐๐๐ ใช้ตราพระราชสีห์ตราจักร เป็นประมุขฝ่ายพลเรือนและเจ้าพระยามหาเสนาบดี สมุหพระกลาโหมถือศักดินา ๑๐๐๐๐ ใช้ตราพระคชสีห์เป็นประมุขฝ่ายทหาร ตามหลักฐานเท่าที่ปรากฏจัดชั้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ คงจะไม่ได้ดำรงอยู่นานนักเมื่อมาถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราชขึ้น ปราบปรามว่ากรมกองต่าง ๆ ได้ทำหน้าที่ทหารไปหมดแล้ว และทางพลเรือนก็เกิดมีกรมมหาดไทย (แม้ว่าสารตราจากกรมมหาดไทยออกไปหัวเมือง ยังคงใช้ว่าเป็นสารตราของเจ้าพระยาจักรีใช้ตราราชสีห์) ซึ่งก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงหน้าที่อยู่ตลอดมาดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา ปลายกรุงศรีอยุธยา เมืองนครศรีธรรมราชแข็งเมือง ทางเมืองหลวงต้องส่งกองทัพนำโดยกลาโหมไปปราบได้แล้ว จึงจัดระบบการปกครองเสียใหม่ โอนมณฑลภาคใต้ทั้งหมดไปขึ้นกับฝ่ายกลาโหม และภาคเหนือไปขึ้นกับมหาดไทย ให้ต่างก็รับผิดชอบงานราชการทุกเรื่องทั้งฝ่ายทหารและ

พลเรือนในเขตการปกครองของตน^(๒) แต่หน้าที่สำคัญที่สุดก็ยังเป็น
เรื่องของการควบคุมคนอยู่นั่นเอง

ทางสมุหพระนายภหรือมหาดไทย มีตำแหน่งเดิมคือ **หลวงมหา
อำมาตย์** คักคตินา ๓๐๐๐ มีหน้าที่เกณฑ์คนในหัวเมืองชั้นใน **จำแสน-
ธิบดี** คักคตินา ๒๕๐๐ มีหน้าที่เกณฑ์ในหัวเมืองชั้นนอกในมณฑล
ภาคเหนือ

ทางสมุหพระกลาโหม มีตำแหน่ง **พระธรรมไตรโลก** และ
หลวงศรีเสาวราชภักดี มีหน้าที่เกณฑ์คนในหัวเมืองชั้นในและหัว
เมืองชั้นนอกเช่นเดียวกับสมุหนายกในมณฑลภาคใต้

(๒) เรื่องแบ่งหัวเมืองฝ่ายเหนือให้สมุหนายก ฝ่ายใต้ให้สมุหกลาโหมปกครองนั้นยังไม่ยุติ ควอริช เวลล์ ผู้เขียนหนังสือเรื่อง “การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ” เชื่อว่าน่าจะเกิดในสมัยพระเพทราชา (พ.ศ. ๒๒๓๑ - ๒๒๔๖) หลังกบฏเมืองนครศรีธรรมราช แต่ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา บันทึกว่าชาวกบฏเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยสมเด็จพระเพทราชานั้น เจ้าเมืองไชยาบอกข้อราชการมายังกรมพระกลาโหม ซึ่งแสดงว่ากรมพระกลาโหมมีอำนาจปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ก่อนเหตุการณ์กบฏแล้ว ดร.บุษกร กาญจนจารี เสนอว่าการแบ่งหัวเมืองเป็นฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ให้สมุหนายกและสมุหพระกลาโหมปกครอง น่าจะมีในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. ๒๑๗๑ - ๒๑๙๘) โดยอ้างพระธรรมบุญซึ่งกำหนดขอบเขตการใช้ตราต่างๆ ของขุนนาง และได้ระบุว่ามีสมุหนายกดูแลหัวเมืองเหนือ สมุหพระกลาโหมปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ นับเป็นกฎหมายที่ตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ดู Busakorn Lailert, “On Territorial Responsibilities of the Khunnang During the Closing Years at the Ayuttaya Period,” *Bulletin of the Faculty of Arts Chulalongkorn University*, 6 (Jan 2516 B.E.), pp. 94 - 96.

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

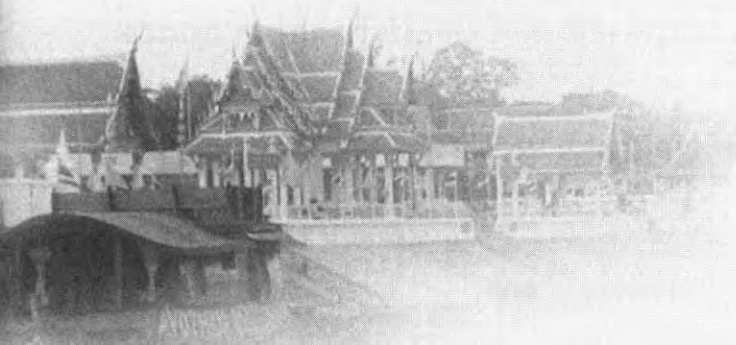
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเขียนเรื่องจากคำบอกเล่าของ มร.ด. ศักดิ์ทงษ์ ปราบังคหิ์ พ.ศ. ๒๕๖๖

เนื่องจากกลาโหมและมหาดไทยต้องรับผิดชอบการปกครอง
ทุกด้านในมณฑลที่อยู่ได้บังคับบัญชาของตน จึงมีตำแหน่งอื่นๆ
เพิ่มขึ้นอีกมาก เช่น สำหรับคนเดินท้องตราติดต่อระหว่างราชธานี
และหัวเมือง และข้าราชการแผนกอื่นๆ ซึ่งรวมไปถึงพวกช่างฝีมือ
และพวกมโหรีปี่พาทย์ •

การปกครองส่วนกลาง

บันทึกเรื่องทางปกครองของไทย สมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ทรงเขียนเรียงจากคำอธิบายของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

การปกครองส่วนกลาง

หน่วยการปกครองส่วนกลางที่สำคัญที่สุด คือ **จตุสดมภ์**

๑. กรมเมือง (ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เรียกว่า **กรมนครบาล**) เจ้ากรมมียศเป็นเจ้าพระยาหรือพระยาที่ยมราช คักดินา ๑๐๐๐๐

กรมเมืองมีหน้าที่ปกครองเมืองหลวงทุกกิจการ ตั้งแต่การซ่อมแซมสถานที่สำคัญ เช่น ป้อมค่าย คูและรั้วรักษาความสงบในราชธานี มีกองตระเวนและศาลขึ้นอยู่ใต้การบังคับบัญชา

ถ้าเกิดคดีอุกฉกรรจ์ เช่น ปล้นฆ่าหรือลักทรัพย์เป็นเงินเกิน ๕๐๐ บาท (สูงมากสำหรับสมัยก่อน) เจ้ากรมจะต้องนำความขึ้นกราบบังคมทูล เพราะถือว่าภายในพระนครเป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ แม้แต่คนตายก็เผาภายในกำแพงพระนครไม่ได้ พระบรมราชวงศ์ชั้นสูงจริง ๆ จึงจะเผาที่พระเมรุกลางเมืองได้

ศาลนครบาล มีหน้าที่พิพากษาคดีในพระนครทั้งหมดมีเสภาพระนคร พระตำมั่งมีตำแหน่งเป็นพันรักษาทิวาและพันรักษาราตรี (เสภา แปลว่า คู่ก)

๒. กรมนา (เกษตรราชการ) เจ้ากรมเป็นที่พระยาพลเทพ คักดินา ๑๐๐๐๐

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเรียบเรียงจากคำสัมภาษณ์ ม.ว.อ. ศักดิ์ทิพย์ ปราโมทย์ พ.ศ. ๒๕๑๖

กรมนามีหน้าที่

๑) ดูแลที่ดิน ไร่ ไร่นา ถิ่นที่นา ไบเหียบบ่่า ทรายอง
โหนด

๒) การแรกนา เป็นธรรมเนียมที่รับมาจากอินเดียและจีน
ของไทยพระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงทำพิธีแรกนาเอง แต่ให้พระยาพลเทพ
แทนพระองค์ การแรกนาเป็นการเตือนให้คนเริ่มทำนาตอนต้นฤดู
ทำนา

๓) คอยดูคนทำนา ไม่ให้นาเสียว่างไปเปล่าๆ รวมสถิติ
น้ำฝนและต้นข้าวไว้กราบบังคมทูลเวลาเสด็จออกกว่าราชการ

๔) หาพันธุ์ข้าวและควายให้ราษฎร

ศาลกรมนามีหน้าที่ตัดสินคดีเกี่ยวกับที่ดิน สัตว์พาหนะ

กรมนามีหน้าที่เก็บภาษีที่นา ข้าหลวงเสนาามีหน้าที่ประเมินภาษี
การเก็บภาษีที่นามีหลักเกณฑ์ดังนี้

นาฟางลอย - เป็นนาที่อาศัยน้ำท่วม ผลได้ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่
กับปริมาณน้ำ เก็บภาษีเฉพาะเวลาที่ทำนาได้

นาคู่โค - เป็นนาดีที่ควรจะทำนาได้ผลทุกปี อยู่ในที่ดี
เป็นนาค่ามีการชลประทานดี ภาษีเก็บตาม
เนื้อที่ดิน

(ภาษีส่วนใหญ่เก็บจากจำนวนต้นไม้ในสวน เท่ากับเป็นการคัดเลือกพันธุ์ไม้ไปด้วยเพราะชาวสวนจะเก็บไว้แต่ต้นไม้ที่ให้ผลคุ้มค่าภาษีจริง ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์กรมสรรพากรนอกเป็นผู้เก็บ)

นอกจากนี้ กรมฯ ยังมีหน้าที่เกณฑ์สัตว์พาหนะจากราชฎาเวลา มีศึกสงคราม

กรมย่อยที่ขึ้นกับกรมฯ คือกรมฉางหลวง คอยซื้อข้าวตลอดจนอาหาร สัตว์พาหนะ และของป่า งามช้าง หนังสัตว์ เพราะราชการต้องใช้เสมอโดยเฉพาะในการทัพศึก มาในปลายสมัยอยุธยา ราชการฉางหลวงกลายเป็นการผูกขาดการค้า

(ในสมัยก่อนไทยถือว่าสัตว์ ๒ ประเภท คือ ช้างและควาย มีความสำคัญมาก ฟองควายมีมากที่เมืองกาญจนบุรี ดังนั้น กรมอาทมาต ซึ่งส่วนมากเป็นพวกอาสาสมัครประจำอยู่ที่ชายแดน มีหน้าที่สืบราชการในพม่าจึงได้รับหน้าที่ให้รักษาฟองควายที่เมืองกาญจนบุรีด้วยในเรื่องขุนช้างขุนแผน ขุนไกรพลพ่ายต้องพระราชอาญาประหารเพราะฆ่าควายตายมาก)

๓. กรมคลัง (โกษาธิบดี)

ในสมัยอยุธยา เจ้ากรมเป็นที่เจ้าพระยาพระคลัง คักดินา

๑๐๐๐๐

เดิมกรมคลังมีหน้าที่คุมรายรับรายจ่ายที่เป็นเงินทั้งหมด เพราะในสมัยก่อนสังคมไทยใช้เงินน้อย ใช้แต่สิ่งของและแรงงาน ต่อมามีการค้าขายกับต่างประเทศ เช่น จีนกับโปรตุเกส มีการค้าของ หลวงมากกว่าการค้าของราษฎร เจ้าพระยาพระคลังจึงมีหน้าที่ต้อง ติดต่อกับพ่อค้าต่างชาติและทำหน้าที่อื่น ๆ ในเรื่องการต่างประเทศ ไปด้วย

ในสมัยอยุธยา ไม่มีตำแหน่งรับผิดชอบในเรื่องการต่างประเทศ โดยตรง มีแต่กรมย่อยคือกรมท่าซ้ายและกรมท่าขวา คอยดูแล การค้าที่ทำเรือกับพ่อค้าจีนและแขก ในปลายสมัยอยุธยา พระมหากษัตริย์จักรีวงศ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ภาคใต้มาขึ้นกับ กรมท่า กรมท่าจึงกลายเป็นกรมสำคัญขึ้นมา เจ้ากรมมีตำแหน่งเป็น พระยา ที่พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพะพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้คืนหัวเมืองทางภาคใต้ ให้แก่กบฏไทรบุรี แต่คงเอาหัวเมืองชายทะเลตะวันออกซึ่งมีการค้าขาย กับชาวต่างชาติมาก ให้คงขึ้นกับกรมท่า และกรมท่าต่อมาก็ รับผิดชอบการมารับผิดชอบในเรื่องการต่างประเทศทั้งหมด

๔. กรมวัง (ธรรมาธิกรณ์)

เจ้ากรมเป็นเจ้าพระยาธรรมาธิบดี มีหน้าที่บังคับบัญชาการใน พระราชวัง ซ่อมแซมพระราชฐาน ควบคุมการรับจ่ายในวัง รับผิดชอบ

ชอบในพระราชพิธีใหญ่ ๆ ประจำเดือน บังคับบัญชาคนในวังทั้งหมด
เว้นแต่คนของกรมมหาดเล็ก (ซึ่งเจ้ากรมขึ้นตรงต่อพระเจ้าแผ่นดิน)

กรมวังมีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องการยุติธรรม (ธรรมาธิกรณ์)
เพราะไทยถือว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นต้นของความยุติธรรมในสังคม
ทรงเป็นใหญ่ที่สุดในหมู่ตราการ เสนาบดีกรมวังเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิด
พระเจ้าแผ่นดินที่สุด จึงต้องมีหน้าที่ดูแลศาลหลวง (คือศาลทั่ว ๆ ไป
ที่มีได้ขึ้นกับกรมกองใดเป็นพิเศษ) ทั้งหมด

กรมวังมีอำนาจแต่งตั้ง ยกกระบัตรไปประจำตามหัวเมือง เพราะ
ยกกระบัตรเป็นตัวแทนพระมหากษัตริย์ มีหน้าที่ดูแลความยุติธรรม
เท่ากับเป็นหัวหน้าศาลในหัวเมือง จึงต้องเป็นผู้มีความรู้ทางด้าน
กฎหมาย นอกจากนี้ยกกระบัตรยังทำหน้าที่เหมือนกับเป็นรอง
เจ้าเมือง เพราะเป็นผู้รู้นโยบายของทางเมืองหลวง เจ้าเมืองจะทำ
อะไรเองโดยพลการไม่ได้

ในสมัยก่อนผู้ที่จะออกไปปกครองหัวบ้านหัวเมือง จะต้องเป็น
คนที่แต่งตั้งไปจากกรมวังหรือกรมมหาดเล็ก เพราะถือว่าเป็นผู้ที่ทรง
คุ้นเคยใกล้ชิดพระยุคลบาท ได้เคยได้ฟังได้เห็นการปฏิบัติราชการ
มาโดยตลอด ได้ฟังไปบอกพระราชดำรัสตัดสินใจต่าง ๆ จึงเป็นผู้รู้
กฎหมาย ข้าราชการสองกรมนี้เมื่อมีตำแหน่งสูงขึ้น มักได้ปกครอง
หัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักรก่อนกรุงศรีอยุธยาแตก พระบาท-

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ก็มีตำแหน่งเป็นยกกระบัตรเมืองราชบุรี
ในสมัยก่อนกรมวังเป็นกรมใหญ่มาก มีกรมย่อยขึ้นหลายกรม
ดังต่อไปนี้

๑. กรมตำรวจวัง (ซ้าย ขวา)
๒. กรมพระราชยาน
๓. กรมพินาศอากาศ (เครื่องสูง)
๔. กรมช่างทองช่างเงิน
๕. กรมพระสุคนธ์
๖. กรมพระแสงใน
๗. คลังข้าวสาร
๘. กรมศุภรัตน์ (ผ้าอัฐบริวารใช้บำเพ็ญพระราชกุศล)

เมื่อมีราชการมากขึ้นได้ตั้งกรมเพิ่มขึ้นอีก เรียกว่า **กรมมนตรี**
ทั้ง ๖ เจ้ากรมขึ้นตรงต่อพระเจ้าแผ่นดิน ได้แก่

๑. กรมธรรมการ

เจ้ากรมเป็นที่**พระยาพระเสด็จ** รับผิดชอบการศาสนาทั่ว
พระราชอาณาจักร มีขุนหมื่นธรรมการอยู่ทั่วประเทศ

กรมย่อยที่ขึ้นกับกรมธรรมการ คือ **กรมสังฆการี** มีหน้าที่
ปกครองพระ มีศาลกรมธรรมการไว้ตัดสินคดีพระ กรมนี้เคยมีอำนาจ
สึกพระได้

สงฆ์อยู่ได้สังฆการีมาจนสมัยรัชกาลที่ ๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเห็นว่าเป็นเรื่องผิดวินัย เพราะฆราวาสเป็นเพศต่ำ ตามพระวินัยให้สงฆ์ปกครองตนเอง จึงถวายพระพรรัชกาลที่ ๕ ขอให้สงฆ์เฉพาะนิกายธรรมยุติกนิกายได้ปกครองตนเอง ต่อมาพระมหานิกายก็เห็นบ้างว่าไม่ถูกต้อง ก็ขอเข้าไปอยู่ได้ปกครองของพระธรรมยุติกจนถึงสมัยประชาธิปไตย

การปกครองของคณะสงฆ์นั้น ตำแหน่ง**เจ้าคณะสังฆราช**เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ในสมัยอยุธยามีแต่ตำแหน่ง**พระวันรัตน์**ดูแลสงฆ์ทางภาคเหนือและ**พระพุฒาจารย์**ดูแลหัวเมืองไกลๆ

การที่ต้องถวายสมณศักดิ์ก็เพื่อให้สงฆ์ปกครองกันเอง เช่น พระราชาคณะมีฐานะคล้ายๆ เจ้าต่างกรม เพราะตั้งฐานานุกรมได้ (ดูรายละเอียดในเรื่องเกี่ยวกับศาสนา)

๒. กรมภูษามาลา

เจ้ากรมเป็นที่**พระยาอุไทยธรรม**

ขนบธรรมเนียมที่ใช้ในกรมนี้ สืบมาจากลัทธิที่ถือว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นเทวราช ต้องถวายความเคารพอย่างสูงสุด คนสามัญจะแตะต้องหรือแม้แต่มองก็ไม่ได้

ดังนั้นเมื่อมีความจำเป็นที่จะต้องแตะต้องพระองค์จึงต้องมีกรมนี้นั้น คนในกรมนี้สืบตระกูลกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนปัจจุบัน เช่น

ตระกูลวัชรโทย มีหน้าที่มัดพระบรมศพและพระศพเจ้านายชั้น พระองค์เจ้าขึ้นไป มีกรมย่อยคือ กรมสนมพลเรือน ดูแลกิจการที่ไม่เกี่ยวกับเจ้านายชั้นสูง

กรมภูษามาลารับผิดชอบเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ศาสดาราชู และรับผิดชอบการถวายปฏิบัติในเรื่องส่วนพระองค์ด้วย เช่น ดูแล น้ำสรงรวมทั้งน้ำมนต์ด้วย(เพราะน้ำสรงสมัยก่อนต้องเจอน้ำมนต์ด้วย และพระราชวังก็ต้องพรมน้ำมนต์ทุกวัน) ดูแลเครื่องทรง (ในการกำหนดสีผ้าทรง วันอังคารโหรกำหนดให้ทรงผ้าสีชมพู แต่กรม ภูษามาลาให้ทรงสีเขียว)

๓. กรมพระคลังมหาสมบัติ

เจ้ากรมเป็นที่พระยาราชภักดี มีหน้าที่ดูแลทรัพย์สินทั้งปวง แต่ เดิมเคยมีกรมคลังซึ่งเป็นหนึ่งในจตุสดมภ์ แต่ภายหลังกรมคลังต้อง ไปทำหน้าที่ทางการปกครองและการทหาร

๔. กรมพระอาลักษณ์

เจ้ากรมเป็นที่พระศรีภูริปริชา มีหน้าที่เกี่ยวกับการหนังสือ ได้แก่ พระสุพรรณบัฏร์ สัญญาบัตร พระบรมราชโองการ กฎหมาย ทั้งหมด และเอกสารราชการเกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์ ได้แก่ พระราชสาสน์ การแปลราชสาสน์ต้องทำด้วยความระมัดระวังไม่ให้ เกิดความกระทบกระเทือน

กรมราชบัณฑิต เป็นกรมขึ้นกรมพระอัครราชบัณฑิต ประกอบด้วย ผู้รู้หนังสือ เพราะต้องช่วยในการเขียนหนังสือและดูแลพระราชพิธี ต่าง ๆ เช่น ผู้ที่เป็นประธานสงฆ์จะมอบให้ราชบัณฑิตเป็นผู้ประกาศ ชมเชยเทวดา เป็นต้น

๕. กรมพราหมณ์ทูลวง

หัวหน้าพราหมณ์เป็นตำแหน่ง **พระราชครู** คักคินา ๑๐๐๐ เป็นผู้ถวายความศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวง

พราหมณ์มี ๒ นิกาย

๑) **คิเวท** ถือพระคิเวเป็นใหญ่ในตรีมูรติ ในราชสำนักไทย พราหมณ์คิเวทเป็นพราหมณ์พิธี

๒) **วิษณุเวท** ถือพระวิษณุเป็นใหญ่ พราหมณ์วิษณุเวทมีหน้าที่เฉพาะพระราชพิธีเกี่ยวกับช้างเท่านั้นจึงเรียกว่าพราหมณ์พฤตมิบาศ ในการคล้องช้างต้องมีพิธีทอดเชือกตามเชือกที่เรียกว่ารำพัดชาทุกปี ถือเป็นพิธีศักดิ์สิทธิ์ผู้ที่มีได้เคยเข้าพิธีครอบ จะเข้าไปดูไม่ได้เลยถือเป็นภารกิจ

นอกจากนี้ยังมีพราหมณ์กฎหมายหรือพราหมณ์ประจำ ณ ลุกขุนศาลหลวง มี**พระครูปุโรหิต**และ**พระมหาราชครูมธุธร** มี คักคินา ๑๐๐๐๐ เป็นประธานลูกขุนทั้งปวง (เปรียบเสมือนประธาน ศาลฎีกา)

บันทึกหรือการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเรียบเรียงจากคำสัมภาษณ์ ม.ร.ว. สิกัญญา ปภาโมช พ.ศ. ๒๕๓๖

พราหมณ์กฎหมายยังทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษากฎหมายพระเจ้าแผ่นดินร่างพระราชกำหนดกฎหมาย

๖. กรมพระคชบาล เจ้ากรมเป็นที่พระเพทราชา

กรมคชบาลมีหน้าที่คุมบัญชีช้างทั่วประเทศดูว่ามีโคลงอยู่ที่ไหนและให้เดินตาม รู้จำนวนทั้งหมด ทางราชการต้องการเมื่อใดก็ต้อนรับเข้าพระเนียดได้ทันที มีหน้าที่ดูแลเรื่องช้างเผือก

ในหัวเมืองไกลออกไป การควบคุมช้างเป็นหน้าที่ของกรมการเมือง

กรมย่อยที่ขึ้นกับกรมพระคชบาล คือ กรมช้างต้นและกรมพระอัครราช

กรมพระคชบาลเป็นกรมที่ใกล้ชิดกับพระเจ้าอยู่หัวมาก ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ผู้ที่กำกับกรมพระคชบาลคือ เจ้าฟ้ามหามาลา นอกจากกรมมนตรีทั้ง ๖ แล้ว ต่อมาก็มีกรมอื่นๆ เพิ่มขึ้นอีกที่ไม่ขึ้นกับเสนาบดี แต่ขึ้นตรงกับพระมหากษัตริย์ ที่สำคัญที่สุดคือ กรมพระสุรัสวดี

กรมพระสุรัสวดีมีพระยาราชสุภาวดีเป็นเจ้ากรม มีหน้าที่ในการจัดทำบัญชีคนทั่วประเทศแต่เดิมการเกณฑ์คนมารับราชการเป็นหน้าที่ของมหาดไทยและกลาโหม แต่คงจะทำไม่ได้ทั่วถึง จึงต้องตั้งกรมขึ้นรับผิดชอบเป็นกรณีพิเศษ

กรมพระสุรัสวดีมีงานมากมายต้องแยกเป็นชายขวาและมี
ตำแหน่ง ๓ ตำแหน่ง

ฝ่ายขวา ดูแลบัญชีคนภาคเหนือ

ฝ่ายซ้าย ดูแลงานภาคใต้

กรมกลา ทำหน้าที่สีกเล็ก และทำบัญชีคนในเมืองหลวง
และเมืองที่ขึ้นกับเมืองหลวง

กรมพระสุรัสวดีคอยดูแลจัดคนไปตามกรมกองต่างๆ ให้
พอสมควรแก่งาน และช่วยกรมกองต่างๆ เรียกคนในสังกัดเข้ามา
ประจำการ

กรมพระสุรัสวดีมีศาลสำหรับพิจารณาตีว่าใครจะขึ้นกับ
กรมใด ในกรณีที่มีกรมกองต่างๆ แย่งผู้คนกัน เพราะคนที่ขึ้นบัญชีไว้
มักจะหนีจากกรมที่มั่งานมากไปกรมที่มั่งานน้อย

เมื่อผลัดแผ่นดินก็จะมีการทำบัญชีคนกันใหม่คนที่ขึ้นบัญชีแล้ว
เรียกว่า**ผู้มีชื่อ** เป็นผู้มีสังกัดเป็นพลเมืองดี

กรมสีกเล็ก

การทำบัญชีคนไม่ได้ทำเฉพาะผู้ชายเท่านั้น แต่ทำบัญชีพระและ
ผู้หญิงด้วย เพื่อให้ทราบจำนวนพระสงฆ์ทั่วประเทศ ส่วนผู้หญิงทำ
บัญชีเพื่อจะได้ทราบว่าบุตรที่เกิดมาจะสังกัดกรมกองใดตามปกติเด็ก
ที่เกิดใหม่จะต้องสังกัดเดียวกับบิดา ยกเว้นบุตรที่หาบิดาไม่ได้จึงให้

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยของขุนและคันทนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเขียนเรียงจากคำสัมภาษณ์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๒

ขึ้นกับกรมของมารดา เด็กเมื่อมีอายุ ๓ - ๔ ปี ก็ต้องขึ้นบัญชีด้วย

การสักเลขนั้นแบ่งออกเป็น

๑. สักข้อมือชายฉกรรจ์ที่เข้าเกณฑ์ขึ้นบัญชีเป็นเลข

๒. สักพิการ ไม่ต้องถูกเกณฑ์

๓. สักขรา สำหรับคนที่มีอายุครบ ๖๐ ปี หรือมีบุตรเข้ารับราชการแทนแล้ว

คนที่มีศักดินา ๔๐๐ ขึ้นไปไม่ต้องสักข้อมือ

นอกจากนี้แล้วยังมีกรมอื่นเกิดขึ้นอีกมาก ที่น่าสนใจ เช่น

กรมล้อมพระราชวัง

เจ้ากรมเรียกว่า จางวาง ที่พระเพ็ชรพิชัย กรมนี้ทำหน้าที่ทหาร มีแต่ทำเนียบขึ้นกับพลเรือน เพราะมีหน้าที่ดูแลแต่เฉพาะในพระราชวัง เวลามีการศึกก็ไม่ต้องไปทัพ นอกจากเวลาแปรพระราชฐานต้องไปดูแลรักษาพลับพลาและรักษาพระองค์

กรมนี้มีหน้าที่ต้องป็นอาชญาคนในกรมนี้กรมพระสุรัสวดีไม่เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ไม่มีใครทราบจำนวนหรือถือบัญชี ถือว่าเป็นคนใกล้ชิดพระเจ้าแผ่นดินจริง ๆ

กรมแพทย์

ประกอบไปด้วย

๑. หมอสำหรับว่าความ มีหน้าที่พิสูจน์ยาพิษอย่างเดียว

๒. หมอรองพระโอรส (หมอยา) มีหน้าที่รักษาและปรุงยา

๓. หมอนวด

เจ้านายทุกพระองค์ต้องใช้หมอลองรักษา และเวลาจะเดินทาง
ไปไหนแม้แต่ไปเยี่ยมญาติ ก็ต้องมีหมอลองทั้ง ๓ ประเภทติดไป
ในขบวนด้วย

กรมโหร

มีหน้าที่จดเหตุการณ์ประจำปีทั้งที่สำคัญและไม่สำคัญเรียกว่า
ปุมโหร พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ก็เริ่มต้นมาจากปุมโหร

(ส่วนปุมทัฬหีฝ่ายทหารเป็นผู้จด พงศาวดารหลวงประเสริฐ
ประกอบด้วยทั้งปุมโหรและปุมทัฬหี) •

การปกครองส่วนภูมิภาค
สมัยอยุธยา

บันทึกเรื่องชาวปกครองของไทย สมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ทรงเรียบเรียงจากคำเล่าของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

การปกครองส่วนภูมิภาคสมัยอยุธยา

ถือตามแบบอินเดียโบราณคือ ต้องมีเมืองหน้าด่าน ๔ ทิศ
ในสมัยสุโขทัยก็มีเมืองหน้าด่าน ๔ ด้านเช่นเดียวกัน

- ทางเหนือ - เมืองศรีสัชชนาลัย
- ใต้ - เมืองกำแพงเพชร
- ตะวันออก - เมืองสองแคว
- ตะวันตก - เมืองสระหลวง (พิจิตร)

จะเห็นว่าเมืองเหล่านี้อยู่ค่อนข้างไปทางใต้ เพราะที่สุโขทัยต้องระวัง
คือ เมืองอยุธยา ทางเหนือนั้นเป็นไมตรีกัน

เมืองขึ้นสุโขทัยคือ แพร่ น่าน หลวงพระบาง หัวเมืองมอญ
นครศรีธรรมราช มะละกา^(๓) ฐานะเมืองขึ้นนี้เปรียบได้กับ feudal states
ของทางตะวันตก คือเป็นเมืองอิสระ แต่อาศัยอิทธิพลของสุโขทัย
ป้องกันตัว

(๓) ปัจจุบันนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องสุโขทัยมักไม่รวมมะละกาไว้เป็นเมืองขึ้นของสุโขทัย ดู สิ้นชัย
กระบวนแสง, ประวัติศาสตร์สุโขทัย (พิเศษ)โลก: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, ๒๕๒๐,
หน้า ๑๘ - ๒๓. สมพร อยู่โพธิ์, นิคม มุสิกคามะ และมณีนันท์ ท้วมเจริญ, พระบรมราชานุสาวรีย์
พ่อขุนรามคำแหงและรวมเรื่องเมืองสุโขทัย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๖), หน้า ๔๔, ๖๓
ตามประวัติศาสตร์มะละกาตั้งขึ้นประมาณต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ (ประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐)
ซึ่งอยู่ในช่วงสุโขทัยเสื่อมอำนาจแล้ว

สังเกตได้ว่ามะละกายูไกล้อยู่มากกว่าสุโขทัย แต่กลับไปขึ้นกับสุโขทัยเพื่อให้ศัตรู (อยุธยา) เกรงกลัว หากอยุธยามุ่งลงไปตีมะละกา สุโขทัยก็จะไปตีอยุธยาเพื่อช่วยเหลือ

แต่นอกจากนั้นแล้ว การปกครองก็เป็นแบบเอกราชเกือบสิ้นเชิง กำหนดที่เมืองขึ้นจะส่งบรรณาการ แล้วแต่ระยะทางใกล้ไกลและความสำคัญของแต่ละเมือง บางเมืองก็ต้องถวายบรรณาการทุกปี แต่บางที่อยู่ไกลหรือเป็นที่ไว้วางใจให้ส่งสามปีครั้ง เครื่องบรรณาการที่เมืองขึ้นส่งมาถวายต้องมีดอกไม้เงินทอง มาจากลัทธิไสยศาสตร์ที่ถือว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นพระศิวะ ประทับบนเขาไกลาส และเมืองขึ้นก็เปรียบเสมือนต้นไม้เงินทองในป่าหิมพานต์เชิงเขาไกลาส

ในสมัยอยุธยา มีเมืองสำคัญอยู่ ๔ ทิศเรียกว่า เมืองลูกหลวง

ทางเหนือ	มีเมืองลพบุรี
ทางใต้	พระประแดง
ตะวันออก	นครนายก
ตะวันตก	สุพรรณบุรี

เมืองลูกหลวง นี้ เป็นศัพท์ที่ใช้เรียกเพื่อให้เห็นความสำคัญ ไม่ได้กำหนดให้พระราชโอรสไปครองจริงๆ นอกจากบางเมืองในบางครั้ง เช่น สมเด็จพระรามาธิบดีเคยเสด็จไปครองเมืองลพบุรี และเจ้าสามพระยาเคยไปครองเมืองชัยนาท

เดิมไทยมีการปกครองแบบพ่อปกครองลูก ถือว่าบ้านเมืองเป็นครอบครัว ถ้ามีขนาดเล็กเป็นหมู่บ้าน หัวหน้าก็มีตำแหน่งเป็นนายบ้าน ผู้ใหญ่บ้านเปรียบเสมือนพ่อบ้าน เมื่อมีขนาดใหญ่โตขึ้นเป็นบ้านเมือง หัวหน้าก็มีฐานะเป็นพ่อเมือง

ต่อมาในสมัยอยุธยา พ่อเมืองเปลี่ยนเป็นเจ้าของเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อเมืองกับไพร่ฟ้า (คำว่าลูกเมืองไม่มี) ก็เปลี่ยนจากพ่อกับลูกเป็นเจ้ากับนาย

ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค เปลี่ยนระบบท้องที่รอบกรุงศรีอยุธยาและอาณาเขตเมืองลูกหลวงให้มาขึ้นกับเมืองหลวงโดยตรง เป็นเขตปกครองใหม่ เรียกว่า **ราชธานี** จัดเป็นหัวเมืองชั้นใน ปกครองจากเมืองหลวงโดยตรง เป็นหัวเมืองจัตวา

ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ หัวเมืองนอกวงราชธานีออกไปจัดเป็นหัวเมืองเอกหรือเมืองลูกหลวงเอกและเมืองโทหรือเมืองลูกหลวงโท แต่ไม่ปรากฏมีลูกหลวงออกไปครอง

ไกลออกไปจากวงราชธานีและเมืองเอกเมืองโท เป็นเขตหัวเมืองใหญ่ เรียกว่า **เมืองพระยามหานคร** ทางเหนือ ได้แก่ เมืองพิษณุโลก ศรีสขุขันธ์ สุโขทัย กำแพงเพชร ซึ่งก็ได้แก่เมืองที่เคยเป็นเมืองสำคัญในสมัยสุโขทัย เป็นการเอาใจหัวเมืองไทยฝ่ายเหนือ และทางใต้

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเขียนเรื่องจากคำสัมภาษณ์ ม.ร.ว. สีกฤษฎี ปราบไพบ พ.ศ. ๒๕๑๖

ก็มีเมืองนครศรีธรรมราช นครราชสีมา ตะนาวศรีและเมืองทวาย
ท้องที่เหล่านี้บ้างก็เคยเป็นราชอาณาจักรเก่ามีกษัตริย์ปกครองคือ
เมืองนครศรีธรรมราช บ้างก็มีเจ้าเมืองที่มีอำนาจมาก คือ เมือง
นครราชสีมาและเมืองทวาย ส่วนเมืองตะนาวศรีเป็นคนต่างชาติ

เมืองพระยามหานครเหล่านี้ปกครองตนเองเกือบจะเป็นอิสระ
แต่ต้องถือน้ำพิพัฒน์สัตยา

นอกจากไปคือ เมืองที่เรียกว่าเมืองประเทศราช ต้องถวาย
ต้นไม้เงินทองต่อพระเจ้าอยู่หัว(บางครั้งจึงเรียกว่าเมืองต้นไม้เงินทอง)
ในกฎมณเฑียรบาลในกฎหมายตราสามดวงกล่าวว่า ในสมัย
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีเมืองกษัตริย์ “แต่ได้ถวายต้นไม้เงิน
ทอง” ๒๐ เมือง คือ ทางเหนือ ๑๖ เมือง ได้แก่ เมืองนครหลวง
(กัมพูชา) ศรีสัตนาคนหุต เชียงใหม่ ดองอู เชียงไกร เชียงกราน
เชียงแสน เชียงรุ่ง เชียงราย แสหนวี เขมราช แพร่ น่าน ได้ทอง
โคตรบอง และเรวแก้ว และทางใต้ ๔ เมือง คือ อูยองตะหนะ มะละกา
มลายู และวรวารี

เมืองประเทศราชเหล่านี้อนุญาตให้ตั้งกษัตริย์ได้ เช่น พระเจ้า
เชียงใหม่ พระเจ้าน่าน

เมืองประเทศราชทางฝ่ายเหนือ รัชทายาทมีตำแหน่งเป็นเจ้าราชบุตร^(๔) พระญาติวงศ์ที่เป็นเจ้านายผู้ใหญ่มีตำแหน่งเจ้าราชวงศ์ เจ้าราชภาคินัย และเจ้าราชสัมพันธ์วงศ์ ซึ่งตำแหน่งเหล่านี้แต่งตั้งไปจากเมืองหลวง

เมืองประเทศราชทางใต้มีสกุลด่านปกครอง ขึ้นต่อราชธานี ตำแหน่งต่าง ๆ ก็เหมือนทางภาคเหนือแต่เรียกเป็นภาษามลายู

รายนมุดา = เจ้าราชบุตร
 ตนกุตามะหงง = เจ้าราชวงศ์
 ตนกุลักษณ์มัน = เจ้าราชภาคินัย

น่าสังเกตว่าเครื่องแต่งกายชาวมลายูที่นุ่งโจงหรือกางเกงผ้ายกใส่เสื้อโพกศีรษะ เป็นเครื่องพระราชทานตอบแทนต้นไม้เงินทอง แต่ต่อมากลายเป็นเครื่องแต่งกายประจำชาติ

(๔) ในพงศาวดารเมืองเชียงใหม่ ผู้มีตำแหน่งรองจากเจ้าเมืองเชียงใหม่ คือ เจ้าอุปราช ถัดมาคือ เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร เจ้าเมืองแก้ว ซึ่งในรัชกาลที่ ๔ เปลี่ยนชื่อเป็นเจ้าบุรีรัตน์ เจ้าราชภาคินัย ตั้งในสมัยรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๔๐๒) ดูประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, ๒๕๐๗), หน้า ๕๓, ๕๖. สรัสวดี อ๋องสกุล อธิบายว่าโครงสร้างทางการเมืองการปกครองของเชียงใหม่และล้านนา แต่ละเมืองมีเจ้าเมืองและผู้ช่วยในการปกครองอีก ๔ ตำแหน่ง รวมเรียกว่าเจ้าชั้น ๕ ใบ ได้แก่ เจ้าเมือง พระยาอุปราช (เจ้าหอหน้า) พระยาราชวงศ์ พระยาราชบุตร และพระยาบุรีรัตน์ ในทางทฤษฎี ตำแหน่งทั้ง ๕ นี้ได้รับการแต่งตั้งและถอดถอนจากกรุงเทพฯ ดู สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๙), หน้า ๖๔.

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเรียบเรียงจากคำสัมภาษณ์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

วัตถุประสงค์ของการจัดระบบการปกครองเช่นนี้ ก็เพื่อให้ปกครองกันออกไปเป็นชั้น ๆ เพราะไม่มีกำลังทหารพอที่จะไปปกครองโดยตรง จึงต้องใช้ระบบคล้ายฟีลด์ (feudal) และเมื่อนานไปก็อาจจะเปลี่ยนฐานะใกล้เคียงกันมากขึ้น เช่น เมืองนครศรีธรรมราช แต่เดิมาก็อาจจะเป็นเมืองประเทศราช แต่เมื่อมาถึงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้เปลี่ยนเป็นเมืองพระยามหานคร เมื่อมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ก็ปรากฏว่าเมืองประเทศราชและเมืองพระยามหานครทางเหนือก็เข้ามาอยู่ในปกครองของไทยเกือบทั้งหมดจนทุกวันนี้ ทางใต้ก็เคยอยู่ในปกครองของไทยจนเสียให้กับอังกฤษ ส่วนกัมพูชานั้นบางสมัยก็อยู่ใต้การปกครองของไทยและบางครั้งก็ตั้งตัวเป็นอิสระหรือไปขึ้นกับญวน

ในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ทรงยกเลิกแบบเดิมใช้ระบบการปกครองหัวเมืองใหม่เป็นเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี เป็นการรวมอำนาจสู่ส่วนกลาง (centralization) มากกว่าเดิม

เมืองเอก จากเดิมเป็นเมืองพระยามหานคร แต่ตัดทิ้งไปบ้างเหลือเมืองพิษณุโลกทางเหนือและนครศรีธรรมราชทางใต้ นอกจากนั้นตัดทิ้งไปให้เป็นเมืองประเทศราช เพราะอยู่ไกลออกไปควบคุมไม่ได้

เมืองโท คือ เมืองพระยามหานครเก่าเช่นกัน มีสุวรรณคโลก

สุโขทัย กำแพงเพชร เพชรบูรณ์ ทางเหนือ นครราชสีมา ทางตะวันออก และตะนาวศรี ทางใต้ เมืองโทนี้มีความสำคัญต่ออยุธยาทางเรื่องการทัพศึก

เมืองตรี คือ เมืองพิชัย พิจิตร นครสวรรค์ จันทบูรณ์ ไชยา พัทลุง ชุมพร

เมืองจัตวา เป็นเมืองเล็กลงไป ปกครองโดยหัวเมืองตรี โท เอก การตั้งเมืองคำนึงถึงการป้องกันประเทศยามศึกสงคราม เป็นสำคัญ เช่น เมืองนครราชสีมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาจนรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นเพียงเมืองโท แต่ในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกกับญวนโดยผ่านทางเมืองลาวก็เป็นเรื่องใหญ่ จึงยกเมืองนครราชสีมาขึ้นเป็นเมืองเอก

เจ้าเมืองเอก เจ้าเมืองเป็นเจ้าพระยา ศักดินา ๑๐๐๐๐ เท่ากับ อัครเสนาบดี สมุหนายก สมุหพระกลาโหม

เจ้าเมืองโท เจ้าเมืองเป็นพระยา ศักดินา ๑๐๐๐๐ เท่ากับ จตุสดมภ์

เจ้าเมืองตรี เจ้าเมืองเป็นพระยา พระ ศักดินา ๕๐๐๐ สำหรับกรุงศรีอยุธยามีตำแหน่งผู้รักษาพระนครศรีอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรเพิ่มตำแหน่ง**ผู้รั้ง** เป็นข้าราชการส่งไปจากเมืองหลวงเพื่อไปคุมเจ้าเมือง

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

@มเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ @สยามบรมราชกุมารี

ทรงเขียนเรียงจากคำ@อินทอง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๒

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกลางกับเจ้าเมือง

กรมวังในฐานะผู้ใกล้ชิดหรือตัวแทนพระมหากษัตริย์มีสิทธิ์ตั้งข้าราชการเป็นตำแหน่งหลวงวังของแต่ละเมือง เป็นผู้เชี่ยวชาญในการพิธีต่างๆ ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของเจ้าเมือง

กรมมหาดเล็กหรือกรมวัง มีสิทธิ์ตั้งหลวงยกกระบัตรไปประจำหัวเมือง เป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านการปกครองและกฎหมาย เป็นตัวแทนราชการส่วนกลาง เจ้าเมืองจะทำอะไรโดยหลวงยกกระบัตรไม่รับรู้ไม่ได้ มีท้องตราออกไปจากราชธานี หลวงยกกระบัตรก็ต้องอยู่ฟังด้วย

มีความพยายามของกรมกองส่วนกลางที่จะขยายงานของตนออกไปนอกเมือง เช่น มีตำแหน่งหลวงนาออกไปจากพลเทพ และสัสดีออกไปจากกรมพระสุรัสวดี

ผลเสียของการพยายามขยายอำนาจของส่วนกลาง ได้แก่

๑. ผลเสียที่เกิดแก่ราษฎร ในสมัยก่อนภาษีต่างๆ ไม่ต้องส่งเข้ากรุง ใช้บำรุงบ้านเมือง แต่เมื่อมีการควบคุมใกล้ชิดขึ้น ต้องส่งภาษีอากรเข้ากรุง ทางหัวเมืองก็ยากจนลง บางเมืองทรุดโทรมจนถึงเป็นเมืองร้าง เช่น เมืองอุ้มทอง หรือหัวเมืองใหญ่ต้องลดลงเป็นเมืองเล็ก

๒. ในการควบคุมหัวเมืองต่างๆ นี้ ทางส่วนกลางไม่มีสมรรถภาพที่จะควบคุมได้เต็มที่ กรมต่างๆ ในกรุงก็ไปติดต่อกับหัวเมืองไม่ถนัด มีแต่มหาดไทยและกลาโหมเท่านั้นที่มีอิทธิพลจะติดต่อกับหัวเมืองยำเกรง จึงในที่สุดเกิดการแบ่งการปกครองเป็นหัวเมืองภาคเหนือและหัวเมืองภาคใต้

๓. ตัวผู้ปกครองหัวเมืองทำงานอย่างไม่มีประสิทธิภาพ เพราะเดิมตนเป็นคนได้ประโยชน์ ภายหลังไม่ทราบนโยบายของเมืองหลวง เพราะทางราชการส่วนกลางก็อ่อนแอ การปกครองหัวเมืองจึงเป็นการแข่งขันชิงดีกันระหว่างหัวเมืองต่างๆ มากกว่าจะทำบ้านเมืองให้ดี

กล่าวกันว่าความเสื่อมของกรุงศรีอยุธยาเกิดขึ้นเพราะการขยายอำนาจของส่วนกลาง (centralization) นี้เอง

การปกครองในแต่ละหัวเมือง

เมืองเอก หรือ เมืองพระยามหานคร ได้แก่ เมืองพิษณุโลก และนครศรีธรรมราช

ประมุข - ผู้สำเร็จราชการเมือง ยศพระยาหรือเจ้าพระยา
ศักราช ๑๐๐๐๐

รองลงมามี

พระปลัด ศักราช ๓๐๐๐

หลวงยกกระบัตร ศักราช ๑๖๐๐

ทหาร - พล ศักราช ๑๖๐๐

พลเรือน มหาดไทย ศักราช ๑๖๐๐

การแบ่งเป็นทหารพลเรือนเป็นเพียงการขึ้นทำเนียบเท่านั้น แต่ลักษณะการงานไม่ต่างกันระหว่างตำแหน่งพลและมหาดไทย ตามกฎหมายกล่าวว่าตำแหน่งพลของหัวเมืองเอก แม่ทัพกรุง คือ พระยาเดโช ส่วนพระยาท่ายน้ำเป็นผู้รั้ง

ต่อลงมามีตำแหน่งจตุสดมภ์เป็นที่หลวงเมือง หลวงวัง หลวงคลัง หลวงนา และมีข้าราชการตำแหน่งเจ้าทำดูแลเรื่องการค้าขาย และสัสดีดูแลเรื่องบัญชีคน

กรมต่าง ๆ ในหัวเมืองเอก (ปรากฏหลักฐานแต่ที่นครศรีธรรมราชเท่านั้น) มีกรมมหาดเล็ก กรมอาลักษณ์ กรมธรรมการ กรม

ที่วัด กรมพรหมณ์ กรมโหร กรมตำรวจ กรมล้อมพระราชวัง กรมอาสา (ทหารอาชีพ) กรมแพทย์ และยังมีกรมอื่นๆ อีก บางกรมก็แบ่งเป็นซ้าย - ขวาตามลักษณะงาน

ดังนั้น เจ้าเมืองเอกหรือพระยามหานครเดิมจึงมีฐานะเหมือน กษัตริย์ในบ้านเมืองของตน ทำให้เจ้าพระยามหานครศรีธรรมราชตั้งตัวเป็นกษัตริย์ต้องยกไปปราบปรามหลายครั้งในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี เจ้าพระยามหานครศรีธรรมราชได้ยกฐานะขึ้นเป็นประเทศราช แต่ต่อมาภายหลังกลับเป็นหัวเมืองเอก อยู่ใต้อัครมหาเสนาบดีคือสมุหพระกลาโหมเช่นเดิม

เมืองโท

เมืองตรี

เจ้าเมือง

เป็นผู้ว่าราชการเมือง ยกเป็นพระยา

หัวเมืองโท

ศักดินา ๑๐๐๐๐

หัวเมืองตรี

ศักดินา ๕๐๐๐

ปลัดเมือง

ศักดินา ๑๒๐๐, ๑๑๐๐

ยกกระบัตตร

พล

มหาดไทย

จตุสดมภ์

สัสดี

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเรียบเรียงจากคำสัมภาษณ์ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๒๖

และคงจะมีกรมเล็กๆ อื่น ที่ไม่ปรากฏในทำเนียบข้าราชการ (เหมือน feudal lords) คงจะได้ประโยชน์จากบ้านเมืองเต็มทีและคง ส่งแต่ของ ตัวอย่าง เช่น ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง และของพื้นเมืองบางอย่าง มาเป็นตัวอย่างตามประเพณี แต่หลังสมัยการปรับปรุงการปกครอง ให้ส่วนกลางไปควบคุมใกล้ชิดขึ้นตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนเรศวรรายได้ของเจ้าเมืองคงจะลดน้อยลงไปมาก แต่ก็ยังมีรายได้ต่อไปนี้

๑. เบี้ยหัวด (จ่ายเป็นเงินปี) มากน้อยตามความสำคัญของเมือง
๒. ของพระราชทานจำพวกเสื้อผ้าแพรพรรณ
๓. ภาษีผลผลิตข้าว (ค่านา) ต้องส่งเข้าเมืองหลวงครึ่งหนึ่ง
๔. ทรัพย์สินที่รับได้ตามกฎหมาย
๕. เมื่อมีคดีความในศาล ปรับพินัยหลวงเจ้าเมืองได้ ๑ ใน ๑๐
๖. เมืองที่ค้ากับต่างประเทศทางเรือภาษีขาเข้าที่เก็บตามขนาดปากเรือและอื่นๆ ในเมืองที่ไกลจากราชธานี ประโยชน์ที่ได้จากการค้าตกเป็นของเจ้าเมือง

๗. โพร้อหลวงที่เกณฑ์ได้ในเมืองใช้เป็นฝัพายได้

ในสมัยนั้นยังไม่มี การแย่งงบประมาณเป็นของส่วนตัวหรือของแผ่นดิน การใช้จ่ายเกี่ยวกับการปกครองก็ใช้จากเงินรายได้เหล่านี้ การตั้งขุนนางในหัวเมืองเจ้าเมืองเป็นผู้แต่งตั้ง แต่ต้องได้รับความเห็นชอบจากเสนาบดีในพระนคร สรุปได้ว่าอำนาจในพระนคร

มีไม่มากนัก เป็นการควบคุมจากทางไกล แต่ในขณะเดียวกัน ข้าราชการที่หัวเมือง อาจจะถูกถอดจากเมืองหลวงเมื่อไรก็ได้ ความไม่แน่นอนนี้ทำให้ข้าราชการหัวเมืองเร่งหาผลประโยชน์ส่วนตัวไว้โดยราษฎร ซึ่งไม่รู้จะไปฟ้องร้องกับใคร ได้แต่หนีเข้าป่า หรือขายตัวเป็นทาสให้แก่ผู้ที่คิดว่าจะปกป้องตนได้

ทางเมืองหลวงป้องกันการประพฤติผิดคิดมิชอบในหัวเมืองด้วยการวางกฎหมายให้ข้าราชการปกครองโดยธรรม

กฎหมายอาญาหลวง

มาตรา ๗๑ กำหนดว่าผู้เป็นเจ้าของเมืองต้องตั้งอยู่ในธรรม ปกครองบ้านเมือง โดยนึกถึงความทุกข์สุขของราษฎร

ให้มีน้ำใจจัดคุศโอบอ้อมนาประชาราษฎรให้อยู่เย็นเปนสุขข อย่าให้เอาใจไปแผ่เผื่อต่ออริราชศัตรูแต่ศักอัน ถ้าผู้ใดมิได้ทำตามพระราชโองการ พระราชบัญญัติพระราชกำหนดกฎหมายก็ดี ท่านให้ลงโทษ ๓ สถาน ๆ หนึ่งคือ ให้พันคอ ธิบเรื่อน แล้วเอาบุตรภรรยาทรัพย์สินของเปนหลวง ๑ สถานหนึ่งคือให้ถอดออกจากราชการแล้วเอาตัวลงเกี่ยวทัญ้าข้าง ๑ สถานหนึ่งคือให้ทเวน ๓ วัน แล้วให้เสียบเปนไว้ ๑ ^(๕)

(๕) กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔ (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๕๘ - ๕๙.

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเรียบเรียงจากคำสัมภาษณ์ ม.ว. จี.กฤษณี ปราโมทย์ พ.ศ. ๒๕๑๖

และยังมีอีกหลายมาตรา เช่น มาตรา ๑๒, ๗๘, ๙๗, ๑๔, ๒๑ ล้วนเป็นเรื่องข้าราชการที่ก่ดขี่ราษฎร และกำหนดไว้อย่างรุนแรง ทุกมาตรา เช่น ธิราชบาตรแล้วเอาตัวลงเป็นตะพุ่นหญ้าช้างให้ตระเวนประจานแล้วใส่ตรูไว้ ๑ ๒ ๓ เดือน ให้พันคอริบเรื่อน ให้ปรับไหมจตุรคุณหรือทวิคุณ เป็นต้น

กฎหมายอีกประเภทหนึ่ง คือเรื่องการเบียดบังคนและส่วยสาอากรของหลวงเป็นของตน เช่น มาตรา ๒๗

ผู้ใดบังอาจเบียดบังช้างม้าข้าคนเงินทองส่วยสาอากร บันดางเข้าพระคลังหลวงแลเอาไปซื้อขายมิให้รู้บาญชีฎีกากิติ แลมีผู้รู้เหนทมิได้พิศทุลเปนใจด้วยกันกิติ ท่านให้ไต่สวน เปนสังแก้ ท่านให้เอาตัวผู้บังอาจและผู้รู้เหนเปนใจต้องในรวางบังอาจ ท่านให้ลงโทษ ๖ สถานสถานหนึ่ง คือ

- ให้พันคอริบเรื่อน ๑
  - ให้จำใส่ตรูไว้ธิราชบาตรแล้วเอาตัวลงหญ้าช้าง ๑
  - ให้ทวนด้วยลวดหนัก ๕๐ ที ๑
  - ให้จำไว้เดือนหนึ่งแล้วเอาตัวถอดลงเปนไพร่ ๑
  - ให้ไหมจตุรคุณ ๑
  - ให้ไหมทวิคุณ ๑
- } ๖

๑๖1 เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙.

หรือ มาตรา ๕๗

ผู้ใดเป็นข้าอยู่ในแผ่นดินท่าน แลมิได้กลัวในพระราชอาญา เอาข้าแลไพร่หลวงซึ่งท่านได้ใช้ราชการนั้นไปไว้ ว่าเป็นข้าคนของตนเองก็ดี แลไพร่หลวง जोทไปเป็นข้ากรมอื่นก็ดี พิจารณาเป็นสังท่าน ให้ลงโทษ ๔ สถานสถานหนึ่ง

ให้รีบเอาทรัพย์สินสิ้นแล้วเอาตัวลงหย่าข้าง	๑	}	๔
คือ ให้ใหม่ทวีคูณ	๑		
ให้ใหม่ลาหนึ่ง	๑		
ให้จำไว้แล้วทวนด้วยลวดหนึ่ง ๒๕ ที	๑		

กฎหมายลักษณะกระบดศึก บรรยายความประพฤติที่เข้าเกณฑ์เป็นการกบฏไว้ชัดเจน และโทษกบฏเป็นโทษชั้นอุกฤษฏ์ เช่น มาตรา ๑ กล่าวไว้ว่า

ผู้ใดใจใหญ่ใฝ่สูงศักดิ์ มั่นกระบดประตร้าย จะทำพระองค์คลดลงจากกัญฉัตร อนึ่งทำร้ายพระองค์ด้วยโหรยาพิศ แลด้วยเครื่องสาตราสรรพยุทให้ถึงสิ้นพระชนม์ อนึ่งพระเจ้าอยู่หัวให้ผู้ใดไปรังเมืองครองเมือง

๕๗: เรืองเดียวกัน, หน้า ๕๑.

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเรียบเรียงจากคำสัมภาษณ์ (๑๖ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖)

เมืองแลมมิได้เอาสุวรรณบุบผาแลภักทยาเข้ามาบังคมถวาย
 แลแขงเมือง อนึ่งผู้ใดเอาใจไปแผ้วเผื่อข้าศึกศัตรู นัดแนะ
 ใ้ยกเข้ามาเบียดเบียนพระนครขอบขันทเสมาธานีน้อย
 ใหญ่ อนึ่งผู้ใดเอากิจการบ้านเมืองแลกำลังเมืองแจ้งให้
 ข้าศึกฟัง ถ้าผู้ใดกระทำดั่งกล่าวมานี้ โทษผู้นั้นเป็น
 อุกฤษฐโทษ ๓ สถาน ๆ หนึ่ง ใ้ริบราชบาทฆ่าเสียให้
 ลิ่นทังโคด สถานหนึ่ง ใ้ริบราชบาทฆ่าเสีย ๗ ชั่วโมง
 สถานหนึ่ง ใ้ริบราชบาทแล้วให้ฆ่าเสีย โคคนั้นอย่าให้
 เลี้ยงสืบไปเลย เมื่อประหารชีวิตรนั้น ให้ประหารให้ได้ ๗
 วันจึงให้ลิ่นชีวิตร เมื่อประหารนั้นอย่าให้โลหิตแล
 อาศคคกลงในแผ่นดิน ให้ใส่แพลอยเสียตามกระแสน้ำ
 แผ่นดินหนา ๒๔๐๐๐๐ โยชน ทรงพระเจ้าได้ถึง ๕
 พระองค์แลมิอาจ ทรงผู้อักคัญหาความลัจมิได้นั้น ^(๘)

ผู้ที่อยู่ในเกณฑ์ที่จะต้องโทษกบฏ คือ ข้าราชการตั้งแต่ศักดินา

๘๐๐ - ๑๐๐๐๐

(๘) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔.

สำหรับเจ้าเมืองนั้นเห็นได้ว่ารัฐบาลกลางพยายามวางกฎเกณฑ์ไว้โดยละเอียดเพื่อควบคุมไม่ให้คิดการตั้งตัวเป็นใหญ่ เช่น

ในกฎหมายลักษณะกระบดศึกกำหนดไว้ว่า เจ้าเมืองที่ทำตนเทียมกษัตริย์ถือว่าเป็นกบฏ ความประพฤติที่เข้าเกณฑ์กบฏ ได้แก่ ให้มีการประโคมเวลาออกว่าราชการ ให้พระสงฆ์สวดชยันโต และเอามโหระทึกขึ้นคาน

ในเวลามีทัพศึกถ้าปล่อยให้ข้าศึกกวาดต้อนผู้คนไปได้หรือไม่อยู่รักษาเมืองเป็นโทษกบฏ จับได้โทษถึงประหาร ดังนั้น จึงเป็นต้นธรรมเนียมว่าถ้าเจ้าเมืองจะออกจากเมืองมาเข้ากรุงต้องมีท้องตราออกไปจากเมืองหลวงจึงจะเข้าไปได้และห้ามมิให้เจ้าเมืองไปมาหาสู่กันเพราะเกรงจะช่องสมผู้คน “หัวเมืองเสมอกันรักกันแลเจ้าเมืองหนึ่งไปหาเจ้าเมืองหนึ่ง ให้มีโทษสามประการ”^(๙)

นอกจากในกฎหมายลักษณะกระบดศึกแล้ว ในกฎหมายลักษณะอาญาหลวงก็กำหนดโทษกบฏไว้สำหรับเจ้าเมืองที่ขัดคำสั่งจากเมืองหลวง เช่น ไม่สร้างกำแพงค่ายคูตามคำสั่ง กินสินบน ประพฤติผิดต่อราชฎร และสำหรับข้าราชการที่ปล่อยข่าวลืออันเป็นภัยต่อความสงบ ก็เข้าลักษณะกระบดศึกเป็นอุกฤษฏ์โทษเช่นกัน

(๙) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

การติดต่อระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมือง

กระทำด้วยเอกสารจากเมืองหลวงเรียกว่า **ท้องตรา** ส่วนมากจะไปจากอัครมหาเสนาบดีหรือเสนาบดี

ท้องตราเป็นเรื่องเกี่ยวกับคำสั่งและข้อมูลต่างๆ เช่น เกี่ยวกับน้ำฝนต้นข้าว (พลเทพ) เรียกข้าราชการให้มาถือน้ำ เรียกหาสิ่งของบางอย่างมาใช้ในราชการ เช่น เสาไม้กระดานจากอัครดิดถ์ ให้หาเสียบึงไว้จ่ายกองทัพที่จะเดินผ่านเรื่องเกี่ยวกับพิธีต่างๆ เรื่องศาสนา เรื่องการเกณฑ์เลก ภาษีอากร หรือข้าวข้างเผือก

หนังสือรายงานจากหัวเมืองเรียกว่า **ใบบอก**

ในการเดินหนังสือ กระทรวง ทบวง กรม มีพนักงานจำนวนมากสำหรับส่งหนังสือเร็ว

พระราชกำหนดปกครองหัวเมือง

กฎเกณฑ์การปกครองหัวเมือง มีตัวอย่างในพระราชกำหนดออกในรัชกาลพระเจ้าท้ายสระ (พ.ศ. ๒๒๗๐)^(๑๐)

๑. ข้าราชการหัวเมือง ถ้าไม่ส่งรายงานเข้ากรุงตามกำหนดหรือเดินทางเข้ากรุงโดยไม่มีท้องตราเรียกเป็นโทษประหาร ถึงมีท้องตราเรียกแล้วแต่ทางหัวเมืองยังไม่ได้รับท้องตราให้เรียกบร้อย แต่เข้ามาก่อนก็ต้องพระราชอาญาให้เขียน(นอกจากจะเป็นการละทิ้งหน้าที่แล้ว

(๑๐) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗ - ๔๓.

การเดินทางเข้ากรุงอาจนำผู้คนเข้ามาช่องสุ่มทำการกบฏได้)

๒. เจ้าเมืองต้องไม่อนุญาตสุภราชกุมารมาเป็นภรรยาหรือคนรับใช้ ข้อนี้ถือเป็นโทษหนัก

ข้าราชการทั่วไป ส่งราษฎรตัดไม้มาให้เจ้าเมืองได้ แต่ถ้าให้ตัดเพื่อประโยชน์ส่วนตัวถือว่าเป็นผิด ถ้าต้องการใช้แรงงานคนต้องให้ค่าจ้างตามอัตรา

๓. เจ้าเมืองต้องรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองโดยตลอด ถ้าเห็นว่าเหลือกำลังต้องมีใบบอกรายงานเข้ามายังเสนาบดีให้นำความขึ้นกราบบังคมทูล

๔. เมื่อเจ้าเมืองออกมาว่าความตัดสินคดีต้องมียกกระบัตรหนึ่งคู่จะตัดสินคดีผู้เดียวไม่ได้ (ยกกระบัตรเป็นตัวแทนส่งไปจากเมืองหลวง)

ถ้าคดีมีคู่ความมาจากที่อื่น เป็นหน้าที่ของยกกระบัตรต้องสอบสวนก่อน แล้วจึงเสนอให้ฟ้องร้องความได้ (เกรงเจ้าเมืองจะเข้าข้างคนของตน)

๕. ถ้ามีท้องตราไปจากเมืองหลวง เจ้าเมืองจะต้องเปิดต่อหน้ายกกระบัตร เจ้าเมืองจะต้องตรวจท้องตราว่าถูกต้องตามกฎหมายแล้วจึงปฏิบัติตาม ถ้าเห็นว่าไม่ถูกต้องให้ส่งคืนเมืองหลวงและชี้ว่าเหตุใดจึงไม่ถูกต้อง

บันทึกหรือการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์

@มเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ @สยามบรมราชกุมารี

ทรงเรียบเรียงจากคำสัมภาษณ์ ม.ร.ว. สุกฤษฎี ปราโมช พ.ศ. ๒๕๒๖

๖. เจ้าเมืองใหม่ต้องตรวจค่ายคูเมือง กำแพง และเขต ถ้าเห็นว่า ส่วนใดบกพร่องให้สร้างให้บริบูรณ์ ทางเข้าเมืองใดเห็นว่าจะเป็นทาง เข้าเมืองของข้าศึกให้ตัดต้นไม้ขวางไว้ (ในเมืองขนาดเล็ก ส่วนใหญ่ จะถมดินเป็นเชิงเทินแล้วเอาซุงปักเป็นระเนียด)

ภายในกำแพงเมืองมีเนื้อที่น้อยแต่พลเมืองมีมาก ในยามสงบ คนจึงไม่อยู่ในเมือง ภายในตัวเมืองจึงมีเฉพาะจวน บ้านข้าราชการ และวัดที่สำคัญ เมื่อทราบข่าวศึก กรมการเมืองต้องต้อนรับผู้คนเข้ามา ในกำแพงเมืองและจัดหาเสบียงไว้ให้เพียงพอ

ในเมืองต่าง ๆ มักจะมีชาวต่างประเทศมาอยู่ในพระนครศรี-อยุธยา กำหนดให้อยู่ในเขตพระนครเท่านั้น ภายหลังกำหนดเขตให้ เป็นที่อยู่เฉพาะบางส่วนในพระนคร ผู้ปกครองใช้คนเชื้อชาติศาสนา เดียวกัน เรียกว่านายอำเภอ มีตำแหน่งคล้ายกงสุลและขึ้นกับกรมท่า

ในบางกรณีมีชาวต่างประเทศเดินทางไปค้าขายตามหัวเมือง ทางราชการจะต้องระวัง เพราะกลัวจะเป็นสายของข้าศึกเดินทางไปทำ แผนที่ตุลาตเลา ดูเรื่องเสบียงอาหาร ถ้าไม่จำเป็นจริง ๆ จะไม่อนุญาต ถ้าอนุญาตจะช่วยเหลือโดยออกค่าเดินทางจากเสนาบดี ในกรุงไปถึง เจ้าเมืองที่จะผ่าน บอกถึงกิจธุระและให้เจ้าเมืองอนุเคราะห์ หมาย- ความว่าทางราชการไว้ใจและเห็นประโยชน์จากการเดินทางนั้น ถ้าชาว ต่างชาติไปหัวเมืองใดโดยไม่มีหนังสือ ให้เจ้าเมืองจับส่งเข้ากรุง

ทั้งหมดนี้แสดงว่าคนไทยสมัยก่อน เห็นความสำคัญในการรักษาความลับของประเทศมาก

สำหรับชาวต่างชาติที่เข้ามาค้าขาย ไม่ค่อยเป็นที่สงสัยเพราะมักจะถูกควบคุมและไม่ทราบข้อความอย่างใด แต่คนต่างชาติที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ซึ่งจะพระราชทานพระบรมราชานุญาตเสมอตลอดจนพระราชทานเกียรติยศให้ตามที่เคยดำรงอยู่ เช่น เจ้าเขมรตั้งแต่ปกครองเองเป็นต้นมา จะพระราชทานตำแหน่งเท่าลูกหลวง แต่มีเงื่อนไขว่าเข้ามาแล้วจะกลับไม่ได้ นอกจากจะพระราชทานอนุญาตให้กลับเองด้วยเกรงว่าจะเอาความรู้ต่างๆ ไปบอกข้าศึกศัตรู

ถ้าคนไทยทำผิดจะไม่ลงโทษโดยการเนรเทศ เพราะเกรงจะออกไปในฐานะศัตรูและนำความลับราชการไปขยาย จึงใช้การสำเร็จโทษ (ประหาร) ในสมัยโบราณการหนีความผิดคือ การออกบวช เช่น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระศรีศิลป์ก็ออกบวชหลังสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ

๗. เจ้าเมืองและกรมการเมืองมีหน้าที่ทำบัญชีคน ถ้าผู้ใดขึ้นทะเบียนแล้วหนี ให้ตามจนรู้ที่อยู่ แล้วหาเหตุที่หนีและแก้เหตุ (ไม่เป็นที่โทษ) เพื่อความปลอดภัย ถ้ามีการประชุมกันมากจนผิดสังเกตให้หาเหตุ ถ้าเหตุการณ์ประชุมเกิดจากการกดขี่ของใครให้รายงานส่งกรุงทันที

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเขียนเรียงจากคำเลขาของ น.ร.ว. ศักดิ์ถวี ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

๘. เรื่องขังกรรมการต้องถือบัญชีขังในเขตของตนว่ามีกี่โหลง เป็นขังพลายหรือขังพัง ขนาด รายงานการเคลื่อนไหวของโหลงขัง และรายงานเจ้าเมืองให้รายงานเข้ากรุงเสมอ

ต้องมีเจ้าพนักงาน ความญ ติดตามโหลงขังตลอด มีเจ้าหน้าที่ ติดต่อบิณฑาจากเมือง

๙. เมื่อมีคนแปลกหน้าต้องรู้จักและรู้เหตุที่มา

๑๐. ข้าราชการในตำแหน่งใดว่าง ประชุมกันตั้งขึ้นแทนได้ แต่ทางกรุงต้องเห็นชอบและรักษาการจนกว่าทางกรุงจะตั้งขึ้นแทน

๑๑. คนประจำป้อมค่าย ให้กรรมการคอยดูแลให้มีความสุข ห้าม นำมาใช้ในกิจการใด

๑๒. เจ้าเมืองต้องดูแลข้าราชการให้ทำหน้าที่ด้วยดีถ้าข้าราชการ ขาดต้องดูแลไม่ให้เสียราชการ ให้ส่งคนไปตรวจตราท้องที่เป็นนิจ

ในกรณีที่มีท้องตราให้เจ้าเมืองเตรียมทัพหรือให้เข้ามาช่วยแต่ง พระนครไว้รับทัพศึก หรือให้มาช่วยป้องกันพระนครเพิ่มให้ปฏิบัติ ตามโดยเร็ว

กรณีที่มีงานโยธาต้องจ่ายคนไปมาก ให้ดูแลในการจัดคนทำงาน ตามปกติให้ถูกต้อง ต้องให้ข้าราชการไปดูแลตลอดเวลาไม่ขาด ต้อง ถือว่าการทำราชการสำคัญที่สุดในชีวิต

๑๓. หน้าที่ยกกระบัตร ถ้าข้าราชการเบียดบังราษฎรให้ยกกระบัตรสอบสวนถ้าจริงให้คืนทรัพย์ราษฎร ถ้าไม่มีพอให้บอกกรุงพร้อมทั้งส่งคนทำผิดเข้ากรุง

ถ้าคนทำผิดเป็นเจ้าของ ยังสอบสวนไม่ได้ ต้องส่งกรุง ถ้ายกกระบัตรผิดเองให้เจ้าเมืองฟ้อง ถ้าผิดทั้งยกกระบัตรทั้งเจ้าเมืองให้ข้าราชการฟ้อง

๑๔. ไพร่หลวง ไพร่สม เจ้าเมืองกรมการต้องทำบัญชีไว้ให้หมด สัตว์พาหนะ คนแปลกถิ่น คนหนีเจ้านายหนีราชการมาหัวเมือง ราษฎรไทยมีสิทธิอพยพไปตั้งรกรากที่ไหนก็ได้ แต่เจ้าเมืองเมืองนั้นต้องรู้

ถ้าราษฎรย้ายจากเมืองหนึ่งไปอีกเมือง เจ้าเมืองต้องทำบัญชีบอกไปแก่เจ้าเมืองอีกเมือง

คนที่ไปต้องมีหนังสือเดินทางไปด้วย ถ้าคนไทยเข้าเมืองโดยไม่มีใบบอกและหนังสือเดินทาง ต้องแจ้งเสนาบดีทันที เจ้าเมืองต้องรู้จำนวนหมู่บ้านและตำบลในเขตทั้งหมด

นายแขวง กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ต้องรู้จำนวนคนทั้งบ้านที่เข้าออกทั้งหมด ต้องรู้เสมอเมื่อยกกระบัตรถาม ในกรณีนี้ ไม่ใช่แต่เจ้าเมือง นายแขวง กำนันจะมีโทษถ้าไม่รู้ ยกกระบัตรเองก็มีโทษถ้าไม่รู้ ถ้าเกณฑ์คนที่มีทะเบียนมาใช้ในราชการและหนีราชการสัสดีต้องรับผิด

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเขียนเรื่องจากคำบอกเล่าของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

ถ้าเกณฑ์แล้วไม่มีตัว สัสดี ยกกระบัตร์ นายแขวง กำนัน เจ้าเมือง ฯลฯ ผิดหมด

๑๕. ข้าราชการทุกคนต้องทำหน้าที่รักษาความผาสุกของราษฎร เป็นผู้ที่พระเจ้าแผ่นดิน (พระเจ้าแผ่นดิน) ไว้วางพระราชหฤทัยเมื่อมีโทษไม่รักษาหน้าที่ดังกล่าวให้เอาแรงเงินหลอมเหลวกรอกคอ

ถ้าข้าราชการไม่ถือหน้า เสนาบดีตาม ต้องบอกอย่างละเอียดโดยไม่ปิดบัง ถึงฤดูเพาะปลูก น้ำ สัตว์ เจ้าเมืองและยกกระบัตร์ ขุนนาง ต้องดูแลให้ทั่วถึง

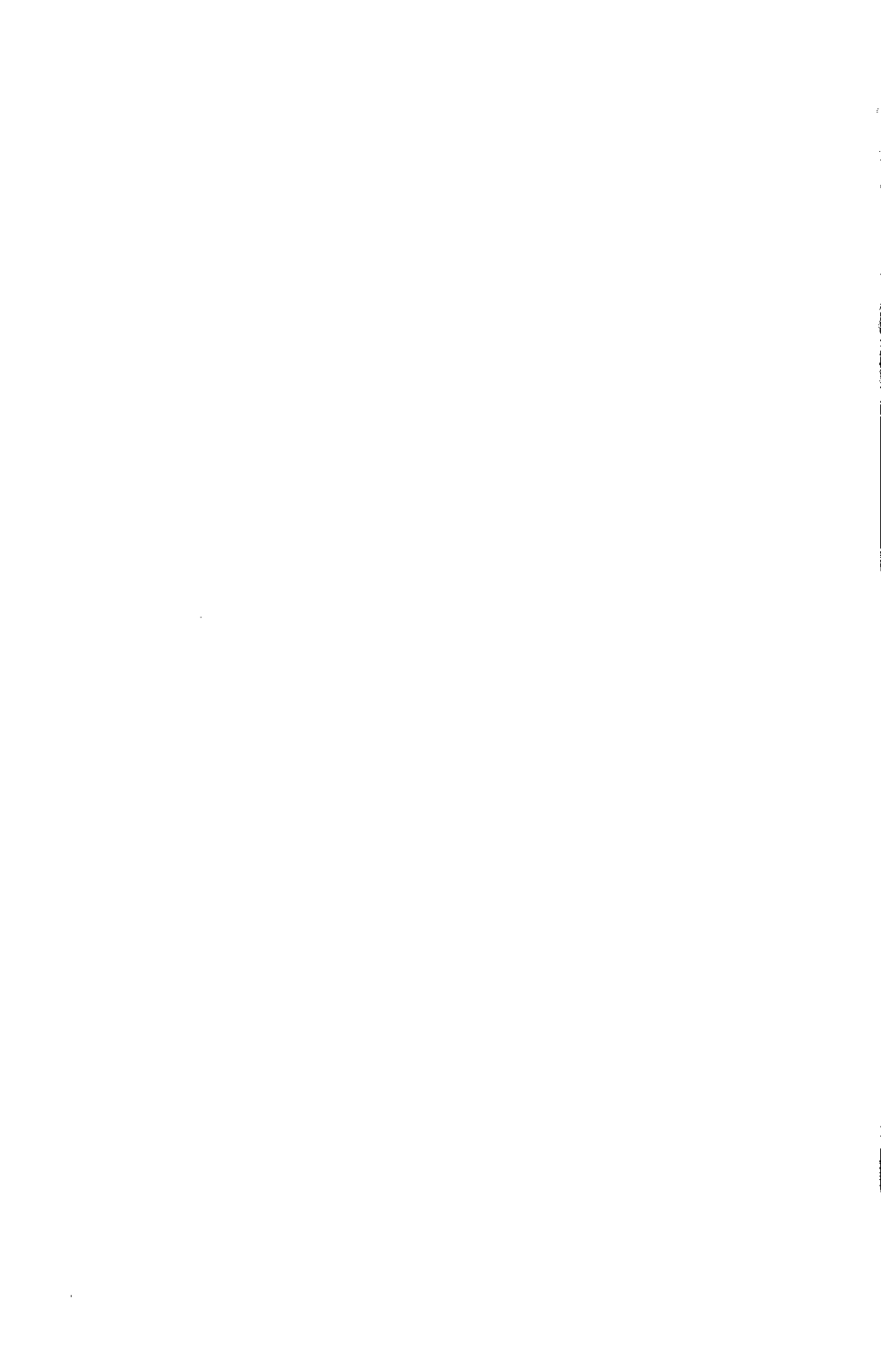
สิ่งใดที่ควรจะทำสำเร็จได้เป็นวัน อย่าให้ทำเป็นเดือน

สำเนาพระราชกำหนดนี้ ข้าราชการต้องมีทุกคน ต้นฉบับยกกระบัตร์รักษาไว้ ให้ทุกคนทำตามพระราชกำหนด ถ้ารักษาไม่ได้ไม่ตี ยกกระบัตร์โทษถึงตาย •

การทหาร

บันทึกเรื่องกบฏปกครองของขอมไทย สมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ทรงเขียนเรียงจากคำเลขาของ ม.ร.ว. สีกฤดี ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

การทหาร

ครั้งโบราณไทยมีกองทัพแบบ feudal แต่ละเมืองจะมีชาวนครรจ์เข้าเป็นทหารและถือเป็นหน้าที่ เพราะอาศัยที่ดินเจ้าเมืองทำมาหากิน ทหารแบ่งเป็นหมู่และกองขึ้นกับเจ้าเมือง

ในกองทัพในสมัยนั้นทหารต้องมีอาวุธของตนเองและหาเสบียงอาหารไปเอง (เพราะในสมัยนั้นบุคคลโดยทั่วไปก็ถืออาวุธอยู่แล้ว อาหารการกินก็หาได้ไม่ยากนัก) เมื่อไปตีเมืองได้ก็จะได้รับผลตอบแทน ได้แก่ สิ่งของและเชลย ทั้งนายและพลกองทัพไทยมีฝีมือเก่งกล้าสามารถจนมีภาพสลักรูปกองทัพไทยอยู่ที่หน้าครวัดเป็นภาพเดียวในนครวัดที่มีอักษรจารึกว่า **เขียมกภู**

การปกครองของไทยเดิมเป็นการปกครองแบบทหาร จนกระทั่งแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงแบ่งคนเป็นทหารและพลเรือน

หน่วยราชการต่างๆ ก็แบ่งเป็นกรมทหาร และกรมพลเรือน มีอัครมหาเสนาบดีปกครอง ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนเมื่อมีการแบ่งคนในประเทศออกเป็น ๒ ชนิดเช่นนี้ ก็เกิดมีทหารอาชีพขึ้น หลังจากการแบ่งนี้อำนาจทางทหารของเจ้าเมืองต่างๆ ลดลง เพราะสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงตั้งระบบใหม่ คือ ระบบศักดินา

ซึ่งมีลักษณะ คือ

๑. ไม่เกี่ยวกับที่ดิน เปลี่ยนให้พลเมืองเข้าสังกัดกรมกอง
๒. ไพร่สามารถเลือกกรมที่จะเข้าสังกัดได้

ดังนั้น กำลังทหารของพระมหากษัตริย์เพิ่มขึ้นมากกว่าใครๆ ในแผ่นดิน ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ การทหารเพิ่มความสำคัญเพราะตำแหน่งต่างๆ และกฎเกณฑ์พิธีต่างๆ ที่มีแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเริ่มมาใช้ในทางปฏิบัติ ดังกรมทหารเต็มตามทำเนียบ ตั้งในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด)

ศักราช ๘๖๐ (ฉบับหลวงประเสริฐว่าศักราช ๘๘๐
 ชาติศก) ปีมะเมีย สัมเรทธิศก สมเด็จพระรามาธิบดี
 แรกให้ทำตำราพิชัยสงคราม และแรกทำสารบัญชึพระ-
 ราชพิธีทุกเมือง...^(๑๑)

ตำราพิชัยสงคราม เป็นตำราการเตรียมกำลังทหารการรักษา
 ป้องกันป้อมค่ายและการทหารอื่นๆ

ทำสารบัญชึ คือ การทำบัญชึคนทั่วประเทศเพื่อประโยชน์ใน
 การเกณฑ์ทหาร

(๑๑) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ: องค์การ-
 คำของคุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๒๐.

พระราชพิธีทุกเมือง คือ ขึ้นบัญชีคนตามเมืองต่าง ๆ ทุกเมือง ที่เป็นของกรุง แต่ก่อนมหาดไทยกลาโหมเป็นผู้ถือบัญชีคน แต่เมื่อน้ำที่การงานมากขึ้น จึงต้องมีกรมพระสุรัสวดีเป็นผู้ถือบัญชี เมื่อผลัดแผ่นดินก็ถือว่าเป็นพระราชพิธีที่จะต้องชำระบัญชีคนใหม่

กองทัพไทยมีการจัดการดีกว่าแต่ก่อน มีกรมทหาร มีเจ้ากรม ปกครอง ปลัดกรม สมุหบัญชี กรมทหารแบ่งเป็นกอง มีนายกอง รับผิดชอบ กองแบ่งเป็นหมวด มีเจ้าหมวดรับผิดชอบ หมวดแบ่งเป็น หมู่ มีนายหมู่รับผิดชอบ นายทหารที่เป็นเจ้ากรม นายกอง เจ้าหมวด นายหมู่ ต้องรู้จักและรู้ที่อยู่ของทหารในสังกัด เพราะในยามสงบ ไม่ได้เรียกเกณฑ์ทหารเต็มตามบัญชี แต่ให้ผลัดกันเข้าเวรอย่างเดียวกับพลเรือน

ทหาร คือ ชายฉกรรจ์ทั่วประเทศที่เป็นไทแก่ตัว อายุ ๒๐ - ๖๐ ปี ผู้ที่ได้รับยกเว้น ได้แก่ สมณะ ชาวต่างประเทศ ทาสและเชลย พระและพรานหมณไม่ถูกเกณฑ์ แต่ถ้าคนหนีเกณฑ์ไปบวช ทางราชการมีสิทธิ์จับสึกได้ ชาวต่างประเทศถ้าเป็นคนค้าขายไม่ต้องเกณฑ์ แต่ถ้าเผอิญเข้ามาตอนบ้านเมืองเป็นศีกอาจขอร้องให้ช่วยบางประการได้ แต่ชาวต่างประเทศที่เข้ามาตั้งรกรากนาน ๆ เป็นทหารก็ได้ มีกรมอาสาต่างๆ ได้แก่ กรมอาสาจาม กรมอาสาญีปุ่น กรมฝรั่ง แม่นปืน

การที่มีกรมกองต่างประเทศมากแสดงบุญบารมีของสมเด็จพระ

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเขียนเรียงจากคำเสด็จฯ (๑๙ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖)

พระเจ้าแผ่นดิน วัฒนธรรมในเรื่องนี้มีมาจนทุกวันนี้ คือ ในการแสดง โขน ตอญกัณฑ์ เพลงกราวในกราวนอก จะต้องมีการออกเพลง ภาษาต่างๆ สำหรับพระรามตอนตรวจพลใช้เพลงมอญ ลาว เขมร ทศกัณฐ์ใช้เพลงพม่า ฝรั่งเศส จีน

สำหรับพวกโปรตุเกสถ้าเกิดเมืองไทยก็ถูกเกณฑ์ด้วย (คนโปรตุเกสไม่เหมือนฝรั่งอื่น คือรับความเป็นอยู่ของพื้นเมืองง่าย) เดิมแบ่งคนตามเชื้อชาติ ไม่ใช่ตามศาสนา ถ้าเป็นอิสลามก็ให้เป็นแขก เป็นคาทอลิกให้เป็นฝรั่ง ภายหลังกรมฝรั่งแม่นปืนไม่ใช่ฝรั่ง แต่เป็นคนไทยที่นับถือคาทอลิก

ทาสและเชลย ไม่ต้องเป็นทหาร แต่นายสามารถส่งทาสเข้ารับราชการทหารแทนตัวไท ทาสที่ส่งเข้าไปต้องเป็นทาสคนไทย ทาสเชลยชาวต่างประเทศไม่ได้

ทำเนียบทหารที่เหลือในกฎหมายตราสามดวงไม่ใช่ของดั้งเดิม เป็นสมัยสมเด็จพระเพทราชา

กรมตั้งทัพคงได้แบบจากอินเดียสมัยเริ่ม (ดูจากชื่อแม่ทัพ) ในอินเดีย มีทหาร ๔ เหล่า เรียกว่า **จตุรงค์** มีทหารราบ ทหารม้า ทหารช้าง และทหารรถ

กองทัพไทยเดิมเข้าใจว่าจะแบ่งแบบเดียวกัน แต่ภูมิประเทศของเราไม่เหมาะกับการใช้รถ เราจึงมีแต่ทหารราบ ทหารม้า ทหารช้าง

และมีทหารช่าง (สำหรับการก่อสร้างซ่อมแซม)

ต่อมาการแบ่งทหารเปลี่ยนแปลงไป เพราะทหารช่าง (คชบาล) ทหารม้า (อัสวราช) ยกออกจากทหารไปขึ้นกับพลเรือนขึ้นตรงกับพระมหากษัตริย์เพื่อความปลอดภัยของราชบัลลังก์ เพราะมีการคิดชิงราชสมบัติอยู่เสมอ

ต่อมาแบ่งเป็นสมุหนายก สมุหพระกลาโหม
สมุหพระกลาโหมมีแม่ทัพขึ้น ๓ คน

๑. พระยารามจตุรงค์ ศักดินา ๑๐๐๐๐

๒. พระยาเดโช

๓. พระยาท้ายน้ำ (คงจะคุมฝัพาย)

กองทัพที่ ๔ แบ่งเป็นกรมเล็ก ๆ แต่ละกรมมีชายขวา
แบ่งเป็น ๔

พระพิชัยสงคราม ศักดินา ๕๐๐๐

พระรามคำแหง

กรมพระคชบาล ขึ้นกับพระมหากษัตริย์โดยตรง ตำแหน่ง
ผู้ปกครองคือ **จางวาง** (เหมือนกระทรวงวัง) มี ๒ คน ศักดินาคนละ
๕๐๐๐ คือ **พระเพทราชา พระสุรินทราชา** มีกรมขึ้นคือ

กรมเชือก (พวกตามโซลงช้าง)

กรมหมอช้าง

กรมช่างศึก (ช่างในราชการสงครามต้องฝึกเป็นพิเศษ ไม่ให้ตื่นเสียงโห่ กลัวเสียงปืน กลัวไฟ)

กรมช่างบรรทุก

กรมช่างปืนใหญ่

กรมช่างต่อ (โดยมากเป็นช่างพัง)

กรมพระอัครราช ม้าแห่สอดแนม

เจ้ากรม คักคินา ๓๐๐๐

นอกจากนี้ยังมีพวกตะพุ่นหญ้าช้าง

ลักษณะทหารต่างๆ ของไทย (อยุธยา)

๑. ทหารหน้า คือ ทหารราบทั้งหมดค้ำกับกรมกองต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว

๒. ทหารรักษาพระองค์ในวัง เรียกว่าตำรวจ

๓. ทหารชาวต่างประเทศ คือ กรมอาสาต่างๆ เรียกว่ากองทหารกลาง

๔. ทหารช่าง

๑. ทหารราบ แบ่งเป็น ๘ กรม ประจำการเป็นทหารอาชีพ

๑) - ๖) กรมอาสา ๖ เหล่า

๗) กรมทวนทองใน-นอก

๘) กรมเชนทองใน-นอก

พระยาเดโช พระยาทัยน้ำ ดูแลบังคับบัญชาทหารอาสา ๖ เหล่า มีหน้าที่ป้องกันกรุง ไม่ใช่ออกนอกกรุงปราบกบฏในเขตประเทศ จะออกนอกประเทศได้เฉพาะพระเจ้าแผ่นดินยกทัพหลวง ถ้าเป็นศึก ไม่สำคัญใช้ทหารเกณฑ์

นอกจากจะเป็นทหารอาชีพอาวุธแล้ว ยังมีหน้าที่ศึกษา ข้าราชการ ดูแลด่านเก็บภาษี

(อีกกรมสำหรับสืบข่าวคือ กรมอาทมาต คนในกรมเป็นมอญ สำหรับสืบข่าวด้านพม่า ยามสันติก็ใช้ในกิจการอื่นๆ ด้วย เช่น ขุนไกรพลพ่าย คูในทำเนียบมอญ)

ทหารหน้าเหล่านี้ในยามสันติ เมื่อเวลาเสด็จราชดำเนินไป ไทน์ๆ ไม่ใช่ขบวนเสด็จ แต่ใช้รายทาง ถ้าเสด็จทางชลมารค ใช้ลง เรือนำและตาม หน้าที่พิเศษออกหัวเมืองกวาดต้อนคนมาสังเวย ควบคุมการทำงานสาธารณะ

เหตุที่คนมาสมัครเป็นทหารหน้ามีน้อยทั้งๆ ที่มีเกียรติสูง

๑. ไม่ใช่ไปตีบ้านเมือง โอกาสที่จะได้ทรัพย์สมบัติเฉลยศึกน้อย ได้รับพระราชทานแต่เพียงเบี้ยหวัดธรรมดา
๒. โอกาสที่จะทำงานให้เป็นประโยชน์เช่นพลเรือนไม่มี
๓. อยู่ใกล้ขีดพระเนตรพระกรรณ โอกาสที่จะลงพระราชอาญา

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

(สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเรียบเรียงจากคำสัมภาษณ์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๓๖)

มีมาก ปลายกรุงศรีอยุธยากรรมนี้เสื่อมลงแทบหาตัวคนมาเป็นพระยาเคโซ พระยาทำยน้ำไม่ได้

๒. ตำรวจ คือ ทหารในวัง แบ่งออกเป็น

๑) กรมตำรวจหน้า รักษาพระองค์และรักษาพระราชวัง แบ่งเป็น ๓ กรม คือ รักษาพระราชฐานฝ่ายใน กลาง และนอก

๒) กรมสนมทหาร เป็นผู้ทูลในวังที่หัดทหาร (มีเฉพาะในสมัยกรุงศรีอยุธยา)

๓) กรมพลพัน รักษาพระองค์

๔) กรมทนายเลือก

๕) กรมรักษาพระองค์

๖) กรมทหารใน

๗) กรมคู่ชัก

ทุกกรมแบ่งเป็นซ้ายขวา ทหารพวกนี้อยู่ในวังทั้งหมด เป็นทหารประเภทเดียวที่ถืออาวุธ เข้าวังและเข้าเฝ้าได้ เวลาเข้าเฝ้าก็ได้ตำแหน่งเฝ้าหน้ากรมอื่น เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยให้รักษาพระองค์
หน้าที่พิเศษนอกจากการรักษาพระองค์

กรมตำรวจหน้า

- เข้าเฝ้าเวลาเสด็จออกพิพาศาคคี ราชมัลชั้นกรรมนี้
- เวลาเสด็จพระราชดำเนิน เรือพระที่นั่งมีตำรวจฝ่ายหน้า

เป็นฝีพาย เวลาประทับแรมที่ไหนเป็นการชั่วคราว ตำรวจหน้ามีหน้าที่
ปลุกปล้ำปลลา ภายหลังความรับผิดชอบกันไปถึงการสร้างพระเมรุ
เจ้ากรมพระตำรวจมีสิทธิ์กะเกณฑ์ของจำเป็นจากเมืองจัตวา มาใช้ได้

กรมนายเลือก

คนในกรมคัดจากนักดาบนักมวยมีฝีมือ เวลาเสด็จที่ต่าง ๆ เดิน
ใกล้พระองค์ไม่ถืออาวุธ (ในกระบวนใหญ่ให้ถือทวนเพื่อความสวย
งาม) หน้าที่สำคัญคือ การจับคนบ้า ป้องกันเหตุที่ไม่ต้องใช้อาวุธ

กรมทหารใน

ไม่ใช่ตามเสด็จแต่ใช้รักษาพระราชฐาน เป็นเจ้าหน้าที่ใกล้ชิด
มาก เฝ้าพระที่นั่งทุกหลัง มีหน้าที่ดูแลพระราชอุทยาน ทำสวนและ
เลี้ยงสัตว์ เป็นช่างฝีมือ ทำกระทงหลวง ก่อพระทรายถวายให้ทรง
กรวดน้ำ

กรมคู่ชัก

หน้าที่ปกติคือ รักษาพระองค์ แต่ถ้าเสด็จทางชลมารค มีหน้า
ที่ลงเรือ ๒ ลำนำเสด็จคอยระวังอุบัติเหตุ

๓. ทหารกองกลาง

๑) **กรมมอญ** มีกรมอาทมาตอยู่ใต้สังกัด เจ้ากรมคือ
พระยามหาโยธา ตำแหน่งจางวาง แต่แรกขึ้นตรงกับพระมหากษัตริย์
ภายหลังขึ้นกับกลาโหม หน้าที่คล้ายทหารอาสา ๖ เหล่า

๒) ฝรั่งเศสเป็น เป็นโปรตุเกสทั้งกรม (เป็นทหารเกณฑ์) หักเฉพาะปืนทั้งปืนใหญ่ปืนเล็ก มีมาแต่รัชกาลสมเด็จพระชัยราชา ๑๒๐ คน ในภายหลังกรมนี่เป็นกรมทหารปืนใหญ่ กลายเป็นพวกคาทอลิก (ในรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์เอาพวกญวนคาทอลิก มาไว้กรมนี่)

๓) กรมอาสาจาม (เป็นชาวอิสลาม แต่เดิมถือศาสนาฮินดู) เป็นต้นของกองทัพเรือไทย ภายหลังในกรมนี่ใช้พวกมลายูเดินเรือทะเลเก่ง เจ้ากรมคือ พระยาราชวังสัน

๔) กรมอาสาญี่ปุ่น มีมาแต่สมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ โขกุนอียะสาสุรุกรานพวกคาทอลิก (ที่ St. Francis Xavier - โปรตุเกส ไปสอน) พวกนี้จึงหนีไปอยู่มาเก่าและไทย ญี่ปุ่นมาติดต่อกับชายไทยในสมัยนั้นผลิตปืนใหญ่และดินปืนขายด้วย แต่เดิมไม่ได้ใช้ทำสงคราม ใช้แต่ในการเข้าขบวนแห่ เจ้ากรมคือ พระยาเสนาภิมุข (ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ยามาตามีอำนาจ ในสมัยสมเด็จพระเพทราชาให้ไปครองนครศรีธรรมราช)

๔. ทหารช่าง

ภายหลังย้ายไปขึ้นกับพลเรือน แล้วเปลี่ยนเป็นกรมช่าง ๑๐ หมู่ ขึ้นกับพระมหากษัตริย์โดยตรง

กรมช่าง ๑๐ หมู่ ประกอบด้วย

ช่างเขียน	ช่างปั้น
ช่างแกะ	ช่างสลัก
ช่างกลึง	ช่างหนัง (ฉลุ)
ช่างหล่อ	ช่างรัก
ช่างบุ	ช่างปูน

เจ้ากรมแต่ละกรม ศักดินา ๘๐๐ ปลัดกรม ศักดินา ๓๐๐

ข้อสังเกต

การตั้งกรมช่าง ๑๐ หมู่นี้เป็นการเอาศิลปะของรัฐปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา เราเห็นการช่างไม่มีราคา (เจ้ากรม ศักดินาเพียง ๘๐๐) La Loubère กล่าวไว้ว่า ช่างไทยทวงวิชาคงจะเป็นเพราะเกรงว่าถ้ามีชื่อเสียงว่าเก่งแล้ว จะถูกจับไปทำราชการ ซึ่งไม่มีทางก้าวหน้า ดังนั้น ช่างไทยโดยมากเป็นพระ เช่น พระวัดมหาธาตุ มีชื่อเสียงในการทำกระดาดอังกฤษ ทำดอกไม้ไฟ

ลักษณะการทหารในสมัยก่อน

การทหารของไทยนั้น ในขั้นแรกเราแบ่งแยกเป็นฝ่ายทหารและพลเรือน แต่ตอนท้ายแยกไม่ออกเพราะในราชการสงครามใช้ทั้งทหารและพลเรือน ภายหลังการเสียดำรงราชการทำให้การฝึกทหารร่วงโรยไป ต้องจ้างทหารต่างประเทศเพิ่ม เช่น อาสาญวน อาสาลาว แต่ภายหลังไวใจไม่ได้จึงเอาคนไทยไปแต่งตัวเข้ากรมหรือไม่ก็ใช้ซ้ำไทของเจ้ากรมที่สิ้นพระชนม์

ก่อนพระพุทธศักราช ๒๒๓๙ รัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา กองทัพไทยจัดระดมพลเฉพาะเวลาทัพศึก เมื่อทราบข่าวศึกก็จะประชุมพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ต่อหน้าพระที่นั่ง ทรงตั้งแม่ทัพนายกองสำหรับสู้ศึก แม่ทัพจะขึ้นกลาโหมทั้งหมด แม้ว่าจะเกณฑ์ทั้งกลาโหมและมหาดไทยไปทัพ

เมื่อตั้งแม่ทัพแล้วก็เรียกเกณฑ์คนที่อยู่ในวงราชธานีมาประจำรักษากรุง ทั้งนี้เป็นหน้าที่กลาโหม ทั้งการจ่ายอาวุธและการเตรียมเครื่องรบ ส่วนกรมนา (พลเทพ) มีหน้าที่จัดเตรียมเสบียงอาหารพาหนะในการขนส่งสำหรับกองทัพ

การแบ่งกองทัพ ปกติแบ่งออกเป็น ๓ คือ

กองหน้า อยู่ใกล้ข้าศึกมากที่สุด

กองหลวง เป็นกองทัพใหญ่ ส่วนมากพระเจ้าแผ่นดิน
ทรงคุมเอง

กองหลัง เป็นกองที่มีจำนวนคนน้อย ไว้หนุนเท่านั้น
กองทัพหลวงนั้นประกอบไปด้วยทหารประจำการที่ได้ฝึกหัด
อาวุธมาเป็นอย่างดี เช่น ทหารกรมอาสา ๖ เหล่า ทหารอาสาต่างประเทศ

ส่วนหัวเมืองก็เร่งระดมกองทัพ หัวเมืองใดต้องต่อสู้ศัตรูก็ระดม
ไว้รักษาบ้านเมือง สำหรับหัวเมืองที่ไม่ใช่ทางผ่านของทัพข้าศึก ก็ให้
ระดมกำลังส่งมากรุง พวกไพร่พลหัวเมืองเหล่านี้ใช้เป็นทัพหน้าหรือ
ทัพหลัง

จากจดหมายเหตุของวันวลิต (Van Vliet) กล่าวไว้ว่า ในยาม
สันติในกรุงศรีอยุธยามีทหารรักษาอยู่น้อย แต่เมื่อระดมพลแล้วใน
เวลาเพียง ๒ วัน จะได้ทหาร ๖ - ๘ หมื่นคน

ในยามสงครามระดมพลได้ไม่เกินแสน (เฉพาะในเมือง) ใช้ไป
ทัพ ๒ - ๖ หมื่นคน

การที่สามารถเกณฑ์ผู้คนได้มากมายถึงเพียงนั้น ในเวลาอันสั้น
ก็คงเป็นเพราะประชาชนมีความรักชาติมาก เมื่อนายกองลงเรือตีฆ้อง
กระเดื่อง ต่างก็รีบเดินทางมาเข้ากรุง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัย
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ความปรากฏว่าเมื่อยกทัพไปตีเมือง

ละแวกนั้น มีไพร่พลทหารราบถึง ๑๕๐,๐๐๐ คน ช้าง ๘๐๐ ม้า ๑๕๐๐ เป็นเพราะในสมัยนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นผู้นำที่ดีที่ทหารยอมถวายชีวิต และในครั้งนั้นไทยเพิ่งชนะสงครามยุทธหัตถี จิตใจทหารไทยคึกคักกล้าหาญ

ในตอนหลังการเกณฑ์ทัพเปลี่ยนเป็นตั้งแม่ทัพก่อนแล้วให้แม่ทัพไปจัดการเกณฑ์ผู้คนเอง ดังนั้น ถ้ามณฑลไทยเป็นแม่ทัพก็จะเกณฑ์กองทัพเมืองเหนือ กลาโหมเป็นแม่ทัพก็จะเกณฑ์หัวเมืองฝ่ายใต้ ดังนี้เป็นต้น เมืองหนึ่งก็เป็นทหารกรมหนึ่ง มีเจ้าเมืองคุมจำนวนทหารที่เกณฑ์ได้จากหัวเมือง บางทีก็แบ่งไปเข้ากองทัพหลวงหรือให้ไปอยู่ที่ทัพอื่นก็ได้

ตัวอย่างคือ ตอนที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จกรีธาทัพไปตีเมืองทวาย ใน พ.ศ. ๒๓๓๐ มีจำนวนพล ๒๔๐๐๐ คน แบ่งเป็น ๕ กองทัพ

- มณฑลไทย   คุมทัพหน้าจำนวนพล ๕๐๐๐
- กลาโหม   คุมทัพหน้าจำนวนพล ๓๐๐๐
- กรมเมือง   (เจ้าพระยายมราช)
                         คุมทัพหน้าจำนวนพล ๓๐๐๐
- ทัพหลวง   จำนวนพล ๑๐๐๐๐
- ทัพหลัง   (กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข)
                         จำนวนพล ๓๐๐๐

ข้อสังเกตคือ จะเห็นได้ว่าจำนวนคนทางหัวเมืองฝ่ายเหนือมหาดไทย มีมากกว่า ทั้งนี้คงเป็นเพราะเกณฑ์ได้ง่ายกว่า

ส่วนไพร่พลของทัพหลวงนั้นมียู่แล้วไม่ได้ปล่อยไปทำมาหากิน อย่างเด็ดขาด อาจจะไปเยี่ยมบ้านช่องบ้าง ด้วยเหตุที่ในสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมีการศึกสงครามอยู่เป็นประจำ

ในปีเดียวกันไทยแต่งทัพมีจำนวนพลหกหมื่นไปกั้นพม่าทางเหนือ (เพื่อสะดวกในการตีทวาย)

ในการทำสงครามพม่าเป็นฝ่ายได้เปรียบไทย เพราะเมื่อจะเข้ามาตีไทยเส้นทางทัพส่วนใหญ่อยู่ในเขตของพม่าเอง อาหารการกินอุดมสมบูรณ์และไม่ต้องคอยระวังข้าศึกศัตรู เมื่อเข้าเขตไทยทางด้านพระเจดีย์ ๓ องค์ กาญจนบุรี ก็เดินทัพในเขตไทยเพียงนิดเดียวก็เข้ามาถึงพระนครศรีอยุธยา ส่วนไทยนั้นถ้าเดินทัพออกไปจะต้องเดินในเขตพม่าเป็นเวลานานจึงจะเข้านครหลวงของพม่าที่อยู่ค่อนข้างทางเหนือทำให้ขาดเสบียงอาหาร ต้องเลิกทัพกลับเสมอ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็ทรงตระหนักในข้อนี้ คือเห็นว่า จะเข้าตีพม่าจากทางใต้ไม่ได้แม้ว่าในสมัยนั้นหัวเมืองมอญได้มาสวามิภักดิ์ต่อไทยเป็นจำนวนมาก จึงเสด็จพระราชดำเนินไปทางเหนือ แต่ไม่ทันจะถึงก็เสด็จสวรรคตเสียก่อนที่เมืองหาง ในครั้งนั้น ถ้าไม่เสด็จสวรรคตเสียก่อนเห็นจะตีพม่าได้เป็นแน่แท้

ส่วนในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก การไปตีพม่าจะไปตีจากหัวเมืองเหนือเหมือนในสมัยสมเด็จพระนเรศวรไม่ได้ เพราะบ้านเมืองเพิ่งได้เอกราชยังไม่ฟื้นตัว พิษณุโลก กำแพงเพชร ก็จะใช้เป็นที่เอาเสบียงอาหารก็ไม่ได้ ไทยเพิ่งตีเชียงใหม่ได้ ดังนั้นไทยเราจึงไปตีพม่าไม่สำเร็จ

ถึงอย่างไรก็ตาม ในสมัยต้นกรุงศรีอยุธยาเป็นที่แน่นอนว่าการทหารไทยเข้มแข็งมีชื่อเสียง ไทยเราสามารถตั้งประเทศขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง และรักษาพระราชอาณาเขตไว้ได้ปราบเขมรมาเป็นเมืองออกได้ มีปัญหาว่าไทยได้เขมรมาแต่ครั้งไหน เพราะในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบบัณฑิตจันทนุมาศ (เจิม) มีกล่าวว่า "...แล้วให้ขึ้นไปเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระราเมศวรลงมาแต่เมืองลพบุรี ทรงพระกรุณาตรัสว่าขอมแปรพักตร์จะให้ออกไปกระทำเสีย..."^(๑๒) ถ้ากล่าวว่าขอมแปรพักตร์เช่นนี้ แสดงว่าขอมคงเคยขึ้นหรือไม่ ก็อ่อนน้อมอยู่กับไทยมาแต่ก่อนแล้วแปรพักตร์ไป สมเด็จพระราเมศวรทรงกระทำการไม่สำเร็จ สมเด็จพระรามธิบดีจึงทรงมีพระบรมราชโองการให้เชิญสมเด็จพระบรมราชาธิราช (พงั่ว) ไปช่วยกระทำการสำเร็จ กวาดต้อนผู้คนมาเป็นจำนวนมาก

(๑๒) "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบบัณฑิตจันทนุมาศ (เจิม)," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๘ (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๒), หน้า ๒.

อีกอย่างกล่าวว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงกระทำไมตรีกับพระบรมนิพนธ์บพแล้วพระบรมนิพนธ์บพไปเข้ากับกรุงสุโขทัย สมเด็จพระรามาธิบดีทรงตระหนักว่าขอมแปรพักตร์จึงโปรดให้แต่งกองทัพไปตีขอมใน พ.ศ. ๑๘๙๕ ในพระราชพงศาวดารเล่มเดียวกันมีว่า

ศักราช ๗๒๕ ปีเถาะเบญจศก (พ.ศ. ๑๙๐๖) ทรงพระกรุณาตรัสว่าเจ้าแก้วเจ้าไทย ออกอหิวาตกโรคตายให้ขุดขึ้นเผาเสีย ที่ปลงศพนั้นให้สถาปนาเจดีย์วิหารเป็นพระอารามแล้วให้นามชื่อวัดป่าแก้ว^(๑๓)

เจ้าแก้วเจ้าไทยเป็นตำแหน่งอุปราช ๒ ตำแหน่งของเขมร ซึ่งคงจะกวาดต้อนมาครั้งใดครั้งหนึ่ง

สำหรับเขมรนี้ ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีก็มากกว่าต้อนคนที่ชลบุรี จันทบูรณไป ไทยก็ยกทัพไปกวาดต้อนคนที่กัมพูชาได้ ๕๐๐๐ คน

สิ้นสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ บ้านเมืองว่างศึกอยู่ถึง ๘๐ ปี มีความอุดมสมบูรณ์ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๐๗๓ สมเด็จพระเจ้าหงสาวดียกทัพมาประชิดพระนคร ด้วยเห็นว่ามีการผลิตแผ่นดิน เมื่อทราบว่าเป็นพระเทียรราชา

(๑๓) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

ขึ้นครองราชสมบัติเรียบร้อยแล้วจึงเสด็จไปที่ทุ่งลุมพลี “สมเด็จพระเจ้าทรงสาวดีตั้งอยู่ที่ลุมพลี ๓ วัน พอทอดพระเนตรดูกำแพงพระนครศรีอยุธยา และปราสาทราชมณฑลเรียบร้อยแล้ว ก็เลิกทัพกลับไปกรุงหงสาวดีโดยทางมา”^(๑๔)

หลังเหตุการณ์ครั้งนั้น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงจัดการป้องกันพระนครอย่างเข้มแข็ง กำแพงพระนครแต่เดิมมีเพียงพะเนียด ไม่มีป้อม มีแต่หอรบทำด้วยไม้ซุง คูเมืองมีแค่ชั้นใน ได้ทรงให้เปลี่ยนเป็นกำแพงอิฐ ให้สร้างป้อมและโปรดฯ ให้ขุดคูเมืองชั้นนอกให้เป็น ๒ ชั้น

พระราชโอบายคือ ป้องกันแต่ตัวพระนคร ไม่คิดกันข้าศึกไว้ให้ไกล ในสมัยก่อนมีเมืองหน้าด่าน ไว้กันข้าศึกไม่ให้ล้ำมาถึงเมืองหลวง แต่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงให้ถอนป้อมกำแพงของเมืองเหล่านั้นออกให้หมด ด้วยเกรงว่าข้าศึกจะยึดใช้เป็นที่พักเสวยอาหาร โดยดูเหตุการณ์จากสงครามครั้งแรกที่พม่าต้องกลับไปเพราะส่งเสบียงไม่ถึง (แต่หลังจากนั้นไม่ถึง ๕๐ ปี ไทยก็เสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าด้วยพม่าได้เตรียมแก้ข้อบกพร่องต่างๆ มาแล้ว ก่อนมาตีครั้งใหญ่) ป้อมค่ายเหล่านี้ไทยไม่ยอมสร้างขึ้นใหม่ จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระ-

(๑๔) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (กรุงเทพฯ: องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๑๒), หน้า ๔๓.

นารายณ์มหาราชซึ่งฝรั่งเศสมาสร้างให้ที่ธนบุรีและลพบุรี (ตาม La Loubère จดไว้)

การป้องกันประเทศอีกอย่างคือ การกวดขันการเกณฑ์ทหาร เข้ากรุง สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงเพิ่มหัวเมืองที่ขึ้นตรงกับกรุง เพื่อป้องกันพระนคร

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงประกาศอิสรภาพใน พ.ศ. ๒๑๒๗ ทรงทำราชการสงครามอยู่ถึง ๒๑ ปี คือ ๖ ปี ก่อนเสวยราชสมบัติ และเมื่อครองราชสมบัติแล้วอีก ๑๕ ปี ในขณะนั้นทหารไทยเข้มแข็งที่สุด มีการใช้ยุทธวิธีในการรบ การรบอย่างแต่ก่อนคือ ใช้กำลังคนมากเข้าสู่ตีประจัญบาน ใช้ไม่ได้กับพม่าซึ่งมีกำลังคนมากกว่า ยุทธวิธีใหม่นั้นไทยไม่เคยใช้มาก่อน เป็นการรบด้วยสมอง มีดังนี้

๑. การทำสงครามกองโจร (*guerrilla warfare*) คือ เอาทหารน้อยเข้าซุ่มซ่อน มีอาวุธครบมือ แต่ไม่มีเครื่องแต่งกายตามระเบียบ คอยดักตัดอาวุธข้าศึก จู่โจมโดยไม่รู้ตัว ชูขวัญข้าศึก

๒. ใช้วิธีล่อข้าศึกจำนวนมากให้ถลံเข้ามาอยู่ในวงล้อมแล้วเข้าโจมตี เช่น การรบที่ป่าโมก

๓. ออกโจมตีไม่ให้ข้าศึกรู้ล่วงหน้า(การกระทำยุทธหัตถีซึ่งพม่าคิดไม่ถึง คือเข้าใจว่าไทยจะอยู่ป้องกันรักษาพระนครอย่างแต่ก่อน)

๔. ไม่ยอมเสียดอาหารไทย รับผิดชอบการใช้กลอุบาย โดยตั้งใจ
รบชนะให้เร็วที่สุด

ทั้งสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถ ทรงเสียด
พระองค์มากผิดธรรมเนียมเดิมทั่ว ๆ ไป ซึ่งแม่ทัพจะไม่เข้านำทหาร
ออกรบเอง แต่จะเป็นสมองคอยสั่งงาน สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีถึงกับ
รับสั่งว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงเอาพิมเสนไปแลกเกลือ

แต่การที่ทหารไทยได้ผลยอดเยี่ยม เพราะความกล้าหาญและ
ยุทธวิธีต่างๆ ของหัวหน้า คือ สมเด็จพระนเรศวร

ครั้นสิ้นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแล้ว ยุทธวิธีต่างๆ ก็ไม่ได้
ผล เป็นเพราะหาผู้นำที่ดีไม่ได้ ยุทธวิธีต่างๆ ก็ไม่เหมาะสมกับ
สถานการณ์ แม่ทัพต่อมาไม่มีไหวพริบพอ การทหารจึงเสื่อมลง
ไปอีก

อยุธยาภายหลังร่ำรวยสุขสบาย การศึกไม่หนักนักมักมาเป็น
ฤดูกาล คือ ทำคอนฤดูแล้ง ฝ่ายพม่าพอ “น้ำลงแห้งเข้าข้างม้า
ก็เริ่มเกณฑ์พลยกออกจากกรุง” ฝ่ายทางไทยครั้งถึงฤดูแล้งเก็บเกี่ยว
แล้วก็ต้อนรับผู้คนเข้ากรุงเตรียมรบ พอสิ้นฤดูแล้วเข้าหน้าฝนพม่าก็ยก
ทัพกลับ

สำหรับเวลาแยกออกจากกรุงไปราชการสงคราม เรื่องของอาหาร
เป็นหน้าที่ของกรมนาจัดหาไป หรือไม่ก็สั่งตามหัวเมืองที่ทหารผ่าน

ให้เตรียมเสบียงอาหารไว้ ส่วนตัวทหารแต่ละคนก็ชนสัมภาระเสบียงอาหารทั้งของที่ตนเองทำไปและของราชการใส่หุบกุไป^(๑๕) การที่หัวเมืองรายทางต้องหาเสบียง ต้องถูกเกณฑ์ทำให้เสียทางเศรษฐกิจของชาวบ้าน (เสียหายกว่าข้าศึกบุก)

กฎในการรบพุ่ง

ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ แม้อยู่ในระยะการสงครามและไทยเป็นฝ่ายแพ้ ก็ยังมีการเคารพกันในด้านกรทูต ข้าศึกยังมีการถวายพระเกียรติ ปลูกพลับพลาที่นั่งที่เสมอกัน ดอนสมัยสมเด็จพระมหินทราธิราช พวกาก็ได้เชิญเสด็จไปอย่างไม่หมิ่นพระเกียรติ (สมัยนั้นยังมี chivalry)

มีการรักษาวินัยอย่างรุนแรง ตามกฎหมายลักษณะกบฏศึก ซึ่งใช้ในระหว่างไม่มีศึกด้วย

การพยายามทรยศต่อกษัตริย์ทั้งกายวาจาใจ

การนำ spy เข้าประเทศ

การเอาระเบียบต่าง ๆ ไปบอกข้าศึก

การให้เสบียงแก่ข้าศึก

เมื่อทราบว่ามีผู้อื่นทำผิดกฎหมายแล้วไม่ไปแจ้ง

(๑๕) หุบกุ = เครื่องบังตัวป้องกันอาวุธของโบราณชนิดหนึ่ง ในที่นี้น่าจะเป็น โพล์ คือ ภาชนะสำหรับใส่ของหามหามเดินทาง คูภาพโพล์ใน พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ (กรุงเทพฯ: นานมี, ๒๕๔๒), หน้า ๘๐๖.

บันทึกเรื่องราวปกครองของไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์

@มีเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ @ขามบรมราชกุมารี

ทรงเขียนเรียงจากคำ@จุฬาลงกรณ์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๒๖

เหล่านี้โทษถึงตายทั้งสิ้น

ส่วนกฎสำหรับเวลามีทัฬหีศึกจริง ๆ ที่ต้องรักษาอย่างเคร่งครัด ก็มีทางวินัยไว้ว่า

๑. หัวเมืองใดถูกข้าศึกตี ให้เจ้าเมืองพยายามรักษาบ้านเมืองไว้ให้มั่น ถ้ารักษาเมืองไว้ได้จึงจะมีความดีความชอบ ถ้ารักษาไว้ไม่ได้ โทษถึงตาย ถ้ารักษาเมืองไว้ไม่ได้แต่ได้พยายามเตรียมสู้และสู้จนสุดความสามารถ ไม่ถือเป็นผิด

๒. ถ้าแม่ทัพไปราชการ ไม่มารบเมื่อถึงคราวศึก ถ้าศึกมาแล้วหนีเข้าด้วยกับข้าศึก โทษถึงตาย

๓. หนีข้าศึกในสนาม โทษถึงตาย

๔. เมื่อเข้าสู่กับข้าศึก ถ้าทหารช่างไม่เอาช่างตามผู้บังคับบัญชาให้ทัน โทษถึงตาย

๕. ปล่อยให้ข้าศึกเอาช่างม้าไปได้ โทษถึงตาย

๖. หลบยาม โทษถึงตาย

๗. ลักกระสุนดินดำของหลวง โทษถึงตาย ฯลฯ

ถึงแม้ว่าจะมีโทษหนักมากมายถึงเพียงนี้ แต่ถ้ากระทำสงครามชนะบำเหน็จก็มาก การเลื่อนยศตำแหน่งก็มาก พลทหารก็ได้เป็นนายทหารอยู่บ่อย ๆ คือ ได้เป็นขุน หลวง พระ ฯลฯ โดยไม่ได้คำนึงถึงชาติตระกูล แต่ถือฝีมือเป็นสำคัญ

La Loubère จดไว้ว่าทหารไทยมีแต่ทหารรบกับทหารข้าง
กล่าวถึงการตั้งทัพไทยว่าตั้งเป็น ๓ แถว แต่ละแถวมีทหารกรมใหญ่
ตั้งเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ๓ กรม กรมพระเจ้าแผ่นดินหรือแม่ทัพใหญ่
ที่ได้รับพระราชทานพระแสงอาญาสิทธิ์คุมทัพหลวงอยู่ตรงกลาง
ทัพหลวงนี้ประกอบด้วยทหารที่ดีที่สุด ส่วนกองทัพอื่น ๆ นั้นแม่ทัพ
อยู่กลางทหาร (กองทัพไทยมักมี ๙ กรม)

ถ้า ๙ กรมใหญ่เกินไป ก็จะแบ่งเป็นกรมย่อยเล็ก ๆ อีก ๙ กรม
แต่ละกรมมีข้างพลาย ๑๖ เชือกอยู่ข้างหลัง แต่ละเชือกมีธง
กำกับ ข้างพลายแต่ละเชือกมีข้างฟังตามอีก ๒ เชือก เรียกว่า ข้าง
นิยม ข้างแต่ละเชือกต้องมีทหารกำกับ ๓ คน

นอกจากนั้นยังมีข้างบรรทุกสัมภาระอีกโดยเฉพาะ

ปืนใหญ่ในกองทัพใช้บรรทุกเกวียน ในการรบเริ่มใช้ปืนใหญ่ยิง
ในระยะไกลแล้วจึงเข้าไปใกล้ใช้ปืนเล็ก ถ้ายังไม่แพ้ไม่ชนะใช้
ประจัญบาน

ทหารไทยถ้าเสียทีก็จะหนีเข้าป่าได้อย่างรวดเร็วหนีแล้วจะเข้ามา
รวมกันใหม่ได้รวดเร็วเท่าที่หนี แต่ทหารไทยกล้าหาญถ้าไม่จำเป็น
แล้วมักไม่หนีเลย

ข้างเป็นเรื่องสำคัญของคนไทย เป็นสัตว์ที่บังคับได้ยาก แต่ไทย
ฝึกเก่ง สามารถทำให้ข้างอยู่ในระเบียบได้

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเขียนเรื่องจากคำสัมภาษณ์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

ข้างบางเขียมมีปืนใหญ่ยาว ๓ ฟุต ดิดหลัง (เห็นจะเป็นปืนนกสับ)

ในภายหลังการทหารเสื่อมโทรมลงไปมาก ฝรั่งเศสคิดว่าในตอนปลายกรุงศรีอยุธยา กรมในอาสา ๖ เหล่ามีทหารไม่ถึง ๑๐๐ คน ต้องเกณฑ์ทหารหัวเมืองซึ่งไม่เคยมารบพุ่งมาสมทบ อาวุธก็ลดน้อยลงไป ทหาร ๔ - ๕ คน ใช้ปืนกระบอกเดียว ทิ้งกองทัพมีปืนอยู่เพียง ๕ - ๖ กระบอก

เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะสาเหตุหลายประการ ดังนี้

๑. ในสมัยหลังบ้านเมืองว่างจากศึกสงคราม อาวุธก็ไม่เป็นสิ่งที่จำเป็น
๒. ต้องการแต่เงินเก็บค่ารับราชการแทนตัว
๓. ไม่ไว้ใจกันเอง จึงไม่ให้ใครคุมทหาร (ตั้งแต่หลังสมเด็จพระเพทราชา)
๔. เสบียงอาหารขาดแคลน สมัยปลายกรุงศรีอยุธยาเสบียงจ่ายไม่พอ ดังนั้น เมื่อจะยกไปไหนนอกจากนายทหารพลทหาร ยังมีชาวบ้านซึ่งไม่เกี่ยวกับทหารตามไปมากมาย มีลูกเมียพ่อค้าแม่ค้าตามไปขายของตั้งร้านไปตลอดทาง
๕. คนดี ๆ ถูกฆ่าตายไปมาก เพราะแย่งอำนาจและสงสัยกัน ส่วนคนที่เหลือ ที่ดีก็กลัวไม่กล้าแสดงตัว

๖. ระบบราชการตอนปลายกรุงศรีอยุธยา มีเรื่องจุกจิกมาก มีการปันส่วนกระสุนดินดำ การยิงปืนใหญ่นั้นจะต้องขออนุญาต

๗. ระบบภาษีอากรกตซี ราษฎรเดือดร้อนจนไม่เห็นประโยชน์ของผู้ปกครอง ลักษณะเช่นนี้มีในประเทศที่เสื่อมโทรมต่างๆ เช่น เมื่ออังกฤษตีเมืองพม่าได้แล้ว จับพระเจ้าสิปोंลงเรือไป ชาวบ้านที่ยืนดูก็แสดงอาการเฉยๆ มิได้มีความเดือดเนื้อร้อนใจเลย (ไม่มีความรักดีเหลือ)

๘. ความเชื่อถ้อยวิทยาอาคมทำให้การสงครามยุทธวิธีวิปลาส คลาดเคลื่อน ตำราพิชัยสงครามของสมเด็จพระนเรศวรมีการต่อเติมไปในทางด้านวิทยาอาคมเสียหมด

๙. ความรู้สึก false security คือ เชื่อเจ้าเข้าผีว่าสามารถป้องกันกรุงได้

เชื่อว่ากรุงศรีอยุธยาจะไม่มีวันมีใครมาตีแตกได้ เพราะพม่ามาล้อมตีเมืองเป็นประจำและก็หักเอาเมืองไม่ได้

(ในปลายสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีประชาชนเกลียดทหารมาก เพราะพระเจ้าแผ่นดินเสียพระสติ ทหารขาดวินัยเข้าข่มเหงราษฎร จนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกต้องทรงปลุกขวัญทหาร จัดการให้รักษาระเบียบวินัย สมัยปลายกรุงศรีอยุธยาก็เช่นกัน ทหารขาดวินัยข่มเหงราษฎร ทำให้ราษฎรเดือดร้อน ไม่ร่วมมือให้ทางราชการ ไม่มีความจงรักภักดี

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

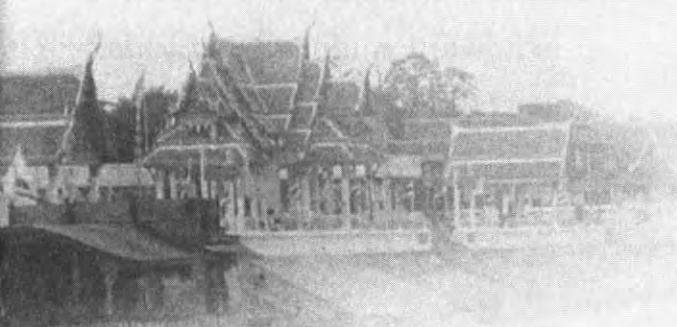
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเรียบเรียงจากคำสัมภาษณ์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

สำหรับเรื่องเครื่องรางของขลังนั้น เล่ากันว่าเมื่อเกณฑ์คนมารบ
พม่าครั้งสุดท้าย ในรัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทหารได้
ลองของดีกันจนเกือบตักกันทั้งกองทัพ พระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้เก็บเครื่องรางของทหารเผาหมดทั้งกองทัพ
พระราชทานผ้าประเจียดให้ใหม่ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกกับสมเด็จพระอนุชาธิราชทรงบริกรรมทั้งคืนที่วัดชนะสงคราม
ฉีกผ้าขาวเป็นหมิ่นเป็นแสนลงยันต์เป็นคิ้วอุพพอกแจกทหารทั้งกองทัพ
ทำให้เกิด unity) •

การยุดธรรม

บันทึกเรื่องการปกครองของไทย สมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ทรงเรียบเรียงจากคำสัมภาษณ์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

การยุติธรรม

ตั้งแต่สมัยอยุธยา มาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไทยเรามีกฎหมายที่แน่นอนและให้ความยุติธรรมพอสมควร นายจอห์น ครอว์ฟอร์ด บันทึกไว้ว่าเมืองไทยมีระเบียบการยุติธรรมมากกว่าประเทศอื่น ๆ ในเอเชีย และเกินความคาดหมายของฝรั่ง

กฎหมายที่ใช้ในสมัยอยุธยามาจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ในปัจจุบันยกเลิกไปหมดแล้ว คงเหลือแต่กฎหมายที่ประกาศใช้ในสมัยรัชกาลที่ ๕

กฎหมายอยุธยามีอยู่มากมายแต่เมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง กฎหมายสูญเสียไปมาก และส่วนที่เหลืออยู่ก็ชำรุดและหลายฉบับขัดแย้งกัน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรรมการชำระกฎหมายขึ้นในปี จ.ศ. ๑๑๖๖ (พ.ศ. ๒๓๔๗) คณะกรรมการประกอบด้วยอาลักษณ์ ๔ ลูกขุนศาลหลวง ๔ ราชบัณฑิต ๔ รวมเป็น ๑๒ คน ให้ความเวลาชำระ ๓ เดือน แล้วให้เขียนลงในสมุดไทยเป็น ๓ ฉบับเก็บไว้ที่

๑. ห้องเครื่อง (หอศาสตราคม)
๒. หอหลวง
๓. ศาลหลวง

กฎหมายทุกฉบับจะต้องประทับตราพระราชสีห์ซึ่งเป็นตราประจำมหาดไทย ตราพระคชสีห์ประจำกลาโหม และตราบัวแก้วประจำกรมท่า เพราะในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งสามกรมนี้แบ่งหน้าที่กันในการปกครองประเทศ

กฎหมายที่ชำระขึ้นใหม่และเรียกกันว่า กฎหมายตราสามดวง นี้ ภายหลังเขียนขึ้นอีกฉบับหนึ่งว่า ฉบับรองทรง ไว้สำหรับพระเจ้าอยู่หัวทรงและไว้อดีตสำเนาต่อ ๆ กันได้

หนังสือกฎหมายนั้นมีน้อยฉบับและไม่แพร่หลายเป็นเพราะทรงสนะเกี่ยวกับกฎหมายของคนไทย คือ คนไทยถือว่ากฎหมายเป็นของศักดิ์สิทธิ์ การสูัดคิคุ่ความจะไม่เอากฎหมายมาพลิกแพลง เป็นหน้าที่ของศาลจะพิจารณาว่าจำเลยมีความผิดตามที่โจทก์ฟ้องหรือไม่ ถ้าไม่ผิดก็ปล่อยตัวไป ถ้าผิดจริงจะเอากฎหมายมาเปิดดูว่าจำเลยทำผิดกฎหมายลักษณะใด มีโทษอย่างไร แล้วดำเนินการให้เป็นไปตามกฎหมาย สรุปได้ว่าเป็นการพิสูจน์ด้วยความจริงแล้วจึงใช้กฎหมาย

กฎหมายตราสามดวงมีบทกฎหมายรวมอยู่มากมาย ได้แก่

พระธรรมนูญ

หลักอรรถาษา

กฎมณเฑียรบาล

พระธรรมนูน

พระโอยการพรหมคักติ

พระโอยการตำแหน่งนาพลเรือน

พระโอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง

พระโอยการบานผแนก

พระโอยการลักษณรับฟ้อง

พระโอยการลักษณภยาน

พิสูทดำน้ำ พิสูทลุลยเพลิง

พระโอยการลักษณตระลาการ

พระโอยการลักษณอุธร

พระโอยการลักษณผิวเมีย

พระโอยการทาศ

พระโอยการลักษณลักภาลูกเมียผู้คนท่าน

พระโอยการลักษณมรดก

พระโอยการลักษณกู่หนี

พระโอยการเบตเสรง

พระโอยการลักษณวิวาทตีต่อกัน

พระโอยการลักษณโจร

พระโอยการอาชาหลวง

บันทึกหรือผลการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเขียนเรียงจากคำสอนพ.๑ ม.ร.๑ ศักยภาพ ปราโมทย์ พ.ศ. ๒๕๑๖

พระไอยการอาชาราษ

พระไอยการกระบดศึก

กฎพระสงฆ์

กฎ ๓๖ ข้อ

พระราชบัญญัติ

พระราชกำหนดเก่า

พระราชกำหนดใหม่

กฎหมายไทยที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง เว้นแต่ที่มีชื่อพิเศษ เช่น พระธรรมศาสตร์ อินทภาษ พระธรรมนูน แบ่งออกได้เป็น ๔ ประเภท คือ

๑. พระไอยการ
๒. กฎ
๓. พระราชบัญญัติ
๔. พระราชกำหนด

(แตกต่างจากกฎหมายปัจจุบันอันประกอบไปด้วย

๑. รัฐธรรมนูญ
๒. พระราชบัญญัติ (เป็นกฎหมายทั่วไป)
๓. พระราชกฤษฎีกา (เทียบได้กับกฎ) เป็นกฎหมายที่

ฝ่ายบริหารออกได้ตามพระราชบัญญัติ

๔. พระราชกำหนด คือ กฎหมายที่ต้องการให้บังคับใช้
อย่างรวดเร็วให้ทันกาล โดยไม่ต้องผ่านกระบวนการนิติบัญญัติ เช่น
พระราชกำหนดเก็บภาษี)

๑) พระโอยการ

ถือว่าเป็นส่วนของกฎหมายอันศักดิ์สิทธิ์ แก่ไขมิได้ เกี่ยวกับ
กรรมวิริยยุติธรรม ตำแหน่งราชการ ฐานะของคน เรื่องของศักดิ์นา
หน้าที่ความรับผิดชอบของคนต่อสังคม ชีวิตทั่วไปของคน เช่น พระ-
โอยการลักษณผิวเมีย พระโอยการลักษณวิวาท พระโอยการทาษ

แต่บางครั้งมาตราต่าง ๆ ในบทพระโอยการก็แย้งกันเองหรือ
บ่งไว้มืดมนจึงเกิดปัญหา เนื่องจากพระโอยการเป็นกฎหมาย
อันศักดิ์สิทธิ์ดังได้กล่าวมาแล้วแม้แต่พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงแก่ ไขมิได้
สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจึงต้องทรงเป็นผู้ตัดสิน เพราะทรงเป็นต้นของ
ความยุติธรรมทั้งปวง ทรงชี้ขาดพระโอยการได้ ดังนั้น เมื่อมีการ
ขัดแย้งกันในการตีความพระโอยการ จึงต้องนำความกราบบังคม
ทูลให้พระราชทานวินิจฉัย เรียกว่าพระราชบัญญัติ

๒) พระราชบัญญัติ

ก็คือกฎหมายที่พระมหากษัตริย์ ทรงชี้ขาดบทพระโอยการ

๓) กฎ

คือกฎหมายที่บางครั้งก็กำหนดโทษ บางครั้งก็มีได้กำหนด

แต่เป็นระเบียบแบบแผนวัตรปฏิบัติของบุคคลหรือคณะบุคคลใน
 ฐานะพิเศษ เช่น กฎมณเฑียรบาลอันเป็นกฎที่พระเจ้าแผ่นดินและ
 บุคคลต่าง ๆ ที่มีหน้าที่ติดต่อกับพระองค์ต้องปฏิบัติตาม กฎพระสงฆ์

๔) พระราชกำหนด

คือ กฎหมายที่ไม่ใช่พระโอยการและไม่ใช่การชี้ขาดพระโอยการ
 ไม่ใช่กฎหมายสำหรับบุคคลใดโดยเฉพาะ แต่เป็นกำหนดแบบแผน
 เกี่ยวกับการปกครองแผ่นดินเป็นส่วนใหญ่

กฎหมายลักษณะต่างๆ ในกฎหมายตราสามดวง

ที่น่าสนใจเป็นพิเศษมีตัวอย่างดังต่อไปนี้

พระธรรมศาสตร์

เป็นคัมภีร์บอกให้รู้ว่าความยุติธรรมคืออะไร เล่าถึงต้นเหตุของ
 คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ กล่าวถึงพระมโนสาร ฤๅษีซึ่งเป็นบุตรของฤๅษี
 ได้สึกออกมารับราชการกับสมเด็จพระเจ้ามหาสมมุตราช ซึ่งได้ทรง
 ตั้งให้เป็นผู้ใหญ่ในการบังคับคดีทั้งปวง วันหนึ่งมโนสารอำมาตย์ได้
 ชำระคดีของบุรุษ ๒ คนเกี่ยวกับไร้แดง มีความว่าแดงของบุรุษผู้หนึ่ง
 เลื่อยไปออกผลในที่ของบุรุษอีกผู้หนึ่ง มโนสารอำมาตย์ได้ตัดสิน
 ว่าผลแดงอยู่ที่ใดก็ให้ตกแก่ผู้เป็นเจ้าของที่นั้น บุรุษผู้เป็นเจ้าของ
 ดันแดง จึงนำความกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้ามหาสมมุตราชว่า
 มโนสารอำมาตย์บังคับคดีไม่เป็นธรรม จึงทรงให้อำมาตย์อีกผู้หนึ่ง

ไปตตสันคตติ อำมาตย์ผู้นั้นเลิกต้นแดงขึ้นดูไปตามปลายยอด จึงเอายอดตกลงมาไว้ที่ต้น มนุษย์ทั้งหลายก็สรรเสริญสมเด็จเจ้ามหาสมมุติราชและติฉินมโนสารอำมาตย์ มโนสารอำมาตย์เกิดความอภัยจึงกลับไปบวช เป็นฤๅษีแล้วจึงไปที่กำแพงจักรวาล ได้เห็นคัมภีร์พระธรรมสาตราจาริก เป็นลายลักษณ์อักษรภาษาบาลีอยู่ที่กำแพงจักรวาลมโนสารฤๅษีจึงกำหนดคำบาลีนั้นได้แม่นยำแล้วมาแต่งเป็นคัมภีร์พระธรรมสาตราสั่งสอนสมเด็จเจ้ามหาสมมุติราช

ทั้งหมดนี้เป็นการยืนยันที่มาอันศักดิ์สิทธิ์ของพระธรรมสาทร นอกจากนั้นในคัมภีร์พระธรรมสาทร ก็มีกรกล่าวถึงกฎหมายลักษณะต่างๆ อย่างย่อ ดังนั้น พระธรรมสาทรนี้อาจเทียบได้กับรัฐธรรมนูญในปัจจุบัน

จากการศึกษาพระธรรมสาทร สรุปได้ว่าอำนาจหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ตามกฎหมายไทยนั้น ไม่ทรงมีอำนาจนิติบัญญัติเลย (ทรงแก้กฎหมายไม่ได้) จะต้องปกป้องอาณาประชาราษฎร์ให้ได้รับความยุติธรรมตามพระธรรมสาทร ต้องทรงรักษาพระธรรมสาทรอันศักดิ์สิทธิ์ไว้สำหรับบ้านเมือง ทรงมีพระราชอำนาจในการชี้ขาดกฎหมาย (เหมือนกับเป็นหัวหน้าศาลการ)

หลักอินทภาษ

ถือว่าเป็นโอวาทของพระอินทร์ ว่าด้วยลักษณะผู้พิพากษา

ตระลาการทั้งหลายตามหลักพระพุทธศาสนา

หลักอินทภาษกล่าวว่า ผู้พิพากษาจะต้องไม่มีอคติ ๔ ประการ คือ ฉันทาคติ ๑ โทษาคติ ๑ ภัยาคติ ๑ โมหาคติ ๑ และกล่าวถึงบาปกรรมของผู้พิพากษาที่ปราศจากความยุติธรรม เป็นถ้อยคำที่น่าฟังว่า

อนึ่งแม่นบุทคลใจบาปจพิฆาฏฆ่าเสียซึ่งหมู่นิกรกินรี นางอันหาผิดมิได้ได้แล พัน^(๑๖)ฆ่าพราหมณอันทรงพรต พรหมจรรยได้แลสิบร้อย ฆ่าคชสารโคควิกิได้ถึงพัน แล กองบาปกองกำนันก็เป็นอันหนัก น สม ๓ สุต ถึง ฉนนก็ไมทันเท่าบาปกำนันบุทคลบังคับความมิเที่ยงตรง เหตุตั้งนักปราชญ์ผู้ก่อประดัวปรึกษาญาณ พึงเว้นเสียซึ่ง อะคติคะมะนะอันเรากล่าวมานี้แล้ว พึงเลงแลดูซึ่งราช สাত্র อันวินิโยมหาอำมาตย์แต่โบราณ คำระตริตรอง ด้วยปริโชบาย แล้วแลตั้งไว้เปนบันทึกตัดสินความสืบ ๆ มา^(๑๗)

หลักอินทภาษกล่าวถึงหลักตระลาการโดยทั่วไปและโทษทัณฑ์ทางกฎหมายตามหลักศีลธรรม

อนึ่งให้ผู้ภิกษุถือเอาซึ่งแว่นแก้วคือหลักอินทภาษนี้แล้ว

(๑๖) ควรเป็น พัน

(๑๗) กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๕), หน้า ๕๔ - ๖๐.

เอาพระธรรมสาตรเป็นจักษุ } ชาย } เอาพระราชกฤษฎีกาเป็นเขา
 } ขาว } พระสุเมรุราชหลักโลกยกอันมั่นคง...

จึงพิพากษาจับเอา } จริง } แห่งโจทจำเลยออกสำแดงให้
 } เท็จ } ปรากฏแจ้งแก่คนทั้งหลายให้
 } } เหน็ดแค้นชอบโดยสำนวน

จะควนทอด } แลลงโทษแก่ผู้กระทำผิดฉันใด
 สิมใหม่ } ก็ให้พิพากษาเด็ดขาดตั้งสีหนาท
 พิไธย } แห่งพญาราชสีห์ ให้ตัดสิ้นคดี
 } } โดยพระธรรมสาตร ^(๑๘)

ส่วนรายละเอียดเรื่องหลักตระกูลและการลงโทษไปกล่าวไว้
 ไว้ในกฎหมายลักษณะต่างๆ เช่น พระไอยการลักษณะตระกูล
 พระไอยการอาชวหลวง พระไอยการลักษณโจร ฯลฯ

(๑๘) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖ ๖๗.

การลงโทษโดยทั่วๆ ไป กฎหมายกำหนดไว้ ๖ สถาน

๑. ประหารชีวิต ต้องทำด้วยพระบรมราชโองการ
๒. ตัดดินสิ้นมือ
๓. โทษทวน (เข็มน)
๔. โทษจำ (จำโซ่ตรวนชื่อคา)
๕. ปรับไหม
๖. ภาคทัณฑ์

โทษในกฎหมายไทยส่วนใหญ่เป็นโทษปรับ โทษประหารชีวิตใช้เฉพาะการกบฏ การศึกสงครามหรือกบฏมณฑลและในกฎหมายปกครองบ้าง แต่ไทยเราไม่ประหารกันพร่ำเพื่อง่ายๆ ก่อนจะประหารกันต้องมีการพิจารณากันอย่างถี่ถ้วนเสียก่อน

โทษตัดดินสิ้นมือนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นโทษของโจร ส่วนโทษอื่นๆ มักใช้การปรับแทน

กบฏมณฑล

ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระราชพิธีต่างๆ และพระราชนิยามกิจประจำวันขององค์พระมหากษัตริย์และการปฏิบัติหน้าที่ของข้าราชการและพลเมืองต่อองค์พระมหากษัตริย์

การกำหนดโทษผู้ที่ทำผิดกบฏมณฑล มีข้อที่น่าสังเกตอยู่ประการหนึ่ง คือ มาตรา ๑๑๓ กำหนดไว้ว่า

อนึ่งทรงพระโกรธแก่ผู้ใด แลตรัสเรียกพระแสงอย่าให้
เจ้าพนักงานยื่น ถ้ายื่นโทษถึงตาย ^(๑๙)

พระธรรมนูน

พระธรรมนูน กล่าวถึงลักษณะของศาลต่าง ๆ ตราของกรมกอง
ต่าง ๆ รวมทั้งศักดิ์นาของเจ้ากรมและผู้พิพากษา

พระไอยการพรมศักดิ์ กำหนดเบี้ยปรับในคดีต่าง ๆ คำนวณ
ด้วยศักดิ์นาของผู้ถูกปรับและวิธีการคำนวณค่าปรับนั้นไม่คิดเป็นบาท
เป็นตำลึง แต่คิดเป็นเบี้ยทั้งสิ้น

เบี้ยนั้นไทยเราสั่งมาจากต่างประเทศ คือ จากจีน (บรรทุกเรือ
มาเป็นลำ ๆ) มีหลายชนิด ตั้งแต่เบี้ยโพล้ง เบี้ยแก้ว เบี้ยจั่น เบี้ยนาง
เบี้ยหมู เบี้ยพองวน เบี้ยบัวตูม (การใช้เบี้ยนำมาจากจีนหรือฟิลิปปินส์)
เมื่อกำหนดปรับมาก ๆ เช่น ๕ แส่นเบี้ย ก็ไม่สามารถจะนับได้
บางครั้งจึงต้องใช้วิธีดวงและนำมาแลกเป็นเฟื้อง (เวลาเงินแพงคน
ถูกปรับจะได้กำไร)

พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระไอยการตำแหน่ง นาทหารหัวเมือง

กำหนดหน้าที่ของกรมกองต่าง ๆ พร้อมทั้งศักดิ์นา ยศ และ
บรรดาศักดิ์ของคนทุกอาชีพไว้โดยละเอียด

(๑๙) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

พระไอยการลักษณะญาณ

เป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการยุติธรรมของไทยสมัยโบราณ การตัดสินความของไทยอาศัยความจริงเป็นหลัก และการที่ศาลจะต้องพิจารณาความจริงนั้น ก็ได้มาจากพยาน

กฎหมายลักษณะพยาน บอกคุณและโทษของพยานสุจริตและพยานเท็จ

ก่อนเข้าเบิกความสืบพยาน ลูกขุนจะประกาศต่อหน้าพยาน พรรณานาอนุภาพพระกรุณาของสมเด็จพระสัมมาพุทธเจ้า พระพุทธสาวก กล่าวเชิญเทพยดามาประชุมและให้พยานสาบานว่าถ้าเบิกความเท็จแล้ว

แผ่นดินพระธรณีอันหนาได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์อย่าได้
ทรงซึ่งคนอันหาความสัจหมิได้ไฉนเลย ^(๒๐)

หรือ

ครั้นจูดิจจากมนุษย์แล้ว ให้ไปบังเกิดเป็นเปรตในเชิงเขา
คิชฌกูฏ มีตัวอันสูงได้สามคาพยุด มีปากเท่ารูเข็ม เอาเล็บ
ตนแกะซึ่งโลหิตในกายกินเป็นภักษาหาร สิ้นพุทธานดร
กัลป์หนึ่ง ครั้นจูดิจจากเปรตแล้วให้ไปตกในมหานครทณ
ทุกขเวทนาทแสนสาหัสสิ้นพุทธานดรกัลป์หนึ่ง ^(๒๑)

(๒๐) กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๕), หน้า ๗๐.

(๒๑) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑.

พยานนับแบ่งตามสกุล คำพูดจะมีน้ำหนักต่าง ๆ กันคือ

๑. ราชสกุล
๒. พราหมณสกุล
๓. แพทยสกุล
๔. สูทสกุล
๕. ทินะสกุล

มีข้อสังเกตคือ การแบ่งวรรณะแบบอินเดีย

กล่าวถึงองค์พยาน ๖ ประการ (คนที่เอาเป็นพยานได้)

๑. บุคคลอันประกอบด้วยเหตุผลอันบริบูรณ์
๒. บุคคลอันบริบูรณ์ด้วยลูกหลาน
๓. บุคคลอันก่อปรด้วยน้ำใจเป็นสัปบุรุษ
๔. บุคคลอันมีน้ำใจเป็นกุศล
๕. บุคคลอันก่อปรด้วยตระกูลเป็นเศรษฐีอันประเสริฐ
๖. บุคคลอันเป็นที่สักการะบูชาแก่คนทั้งปวง

บุคคลที่ถามเอาเป็นพยานได้ ๓ จำพวก

๑. **ทิพยพยาน** ได้แก่ ผู้ทรงพรต (เป็นโมคพยานหรือพวก
ที่เวลาไปเป็นพยานไม่ต้องสาบาน) ปราชญ์ราชบัณฑิตผู้อยู่ในธรรม
ผู้มีศีล

ถ้าภิกษุวิวาทกันเจ้าอาวาสเป็นทิพยพยาน บุตรเป็นทิพย-
พยาน เมื่อบิดามารดาวิวาทกัน ถ้าบุตรวิวาทกันบิดามารดาเป็น

ทิพยพยาน ทั้งนี้เพราะถือว่าบุตรย่อมรักบิดามารดาเท่ากัน บิดามารดา
ย่อมรักบุตรเสมอกัน นื่องเมื่อวิวาทกันที่เป็นทิพยพยาน พี่วิวาท
กันนื่องเป็นทิพยพยาน ปู่ย่าตายายลุงป้าน้าอาเป็นทิพยพยานเมื่อ
หลานทะเลาะกัน นายเมื่อบ่าววิวาทกัน เจ้าเงินเมื่อลูกหนี้ทาสวิวาท
กัน (ถือว่าไม่มีส่วนได้เสีย ย่อมให้การตามความจริงด้วยความเป็น
ธรรม)

๒. อุดรพยาน ได้แก่ หัวพัน หัวปาก ภูคาช^(๒๒) ถำมะรง
จำเสมียนนักรการ พ่อค้าแม่ค้า คนทำไร่ไถนา

๓. อุดรพยาน ได้แก่ พี่น้องห้องพันธัญชาติกาดตนเองหรือ
มิตรสหายเพื่อนกินอยู่สำมะเล คนผู้ยากจนวิทก คนพยาธิเรือนและ
คนหูหนวกตาบอดอยู่ร้ทยา^(๒๓) ทาวงญาติวงศา มิได้

ถือว่าทิพยพยานชนะอุดรพยาน อุดรพยานชนะอุดรพยาน แต่
อุดรพยานยังชนะพยานอาสา คือ พยานที่เข้ามาอาสาเบิกความโดย
ไม่รูความจริง เป็นพยานที่ฟังไม่ได้เลย

สมัยก่อนเขาเอาชื่อพยานกฎหมายแต่งเป็นโคลงกลอนเพื่อให้
จำได้ เรียกว่ากฎหมายลิลิต (ดูประวัติศาสตร์กฎหมายโดยหลวง
สุทธิวาทนฤพุมิ หน้า ๑๑๑)

(๒๒) หัวพัน เป็นตำแหน่งข้าราชการสมัยโบราณ คุมกำลังคน เป็นนายผู้กำกับ นายหมวด นายกอง
หัวปาก เป็นขุนหมื่น นายหมวด นายกอง ผู้ควบคุมเลกไฟร์ ภูคาช คือ เสมียน

(๒๓) ร้ทยา สะกดตามกฎหมายตราสามดวง น่าจะหมายถึง ร้ทยา คือ ทางเดิน

พระโอัยการลักษณตระลาการ

บอกลักษณะผู้เป็นตระลาการได้ คงจะเป็นกฎหมายที่เอาเนื้อความมาจากหลักอินทภาษ บอกรวิพิจารณาความไว้ซึ่งใช้ได้มาจนปัจจุบันคือ ชี้อสองสถาน หมายความว่า เมื่อเกิดคดีขึ้นแล้ว ให้โจทก์และจำเลยมาพบกันต่อหน้าศาล ศาลรับฟังคำให้การทั้งโจทก์และจำเลย ถ้าโจทก์และจำเลยให้การตรงกันก็หมดประเด็น ศาลจะบันทึกเฉพาะข้อความที่ขัดกัน

การควบคุมตัวจำเลย เมื่อคดีถึงศาลแล้ว จำเลยต้องอยู่ในความควบคุม จะไปที่ไหนก็ต้องลาศาล ศาลอนุญาตแล้วจึงจะไปได้ ถ้าเป็นจำเลยคดีอุกฉกรรจ์ ก็ขังจำไว้

นอกจากนั้นกฎหมายลักษณตระลาการ ยังกล่าวถึงคำฤชาธรรมเนียมว่า ตกเป็นของหลวงเท่าใด เป็นของผู้พิพากษาเท่าใด การฟ้องร้องใครเป็นจำเลย จะทำอย่างไร

พระโอัยการลักษณพัวเมีย

เป็นกฎหมายเกี่ยวกับครอบครัว มีการแยกประเภทภรรยาเป็น ๓ ชั้น

๑. หญิงอันบิดามารดาคุมมือให้เป็นเมียชาย ได้ชื่อว่าเป็นเมียกลางเมือง คือ เมียหลวง

๒. ชายขอหญิงมาเลี้ยงเป็นอนุภรรยา หล้นเมียหลวงลงมาได้
 ชื่อว่าเมียกลางนอก คือ เมียน้อยรองลงมาจากเมียหลวง

๓. หญิงใดมีทุกข์ยาก ชายช่วยไถ่ได้มาเห็นหมด นำเลี้ยง
 เป็นเมีย ได้ชื่อว่าเมียกลางทาศี (มีค่าตัวต่ำที่สุด)

ตามประเพณีแล้วยังมีภรรยาอีกประเภทหนึ่ง มีฐานะสูงสุด คือ
 ภรรยาพระราชทาน

ในกฎหมายลักษณะฟัวเมียนี้ ยังมีการกล่าวถึงชายชู้อีกด้วย คือ
 ผู้ใดทำชู้ด้วยเมียกลางเมือง ปรับตามกฎหมายเดิม
 ทำชู้ด้วยเมียกลางนอก ปรับ ๔ ใน ๕
 ทำชู้ด้วยเมียกลางทาศี ปรับ ๓ ใน ๕
 ส่วนหญิงที่มีชู้ก็มีโทษ มีความปรากฏว่า

ส่วนหญิงอันร้ายให้เอาเฉลวปะหน้า ทัดดอกฉาบ
 แดงสองหู ร้อยดอกฉาบเป็นมาลัยใส่ ^{ศีรษะ} } ให้นาย
 ฉะมองดีฆ้องนำหน้าประจานสามวัน ถ้าจกโทษประจาน
 ให้ไถ่ตามกระเสียร่ายศมหญิง เป็นข้าหย้าข้างหลวง ^(๒๔)
 ถ้าชายฟัวมันยังรักเมียมันมิให้ประจานใช้ ให้เอาสินไหม
 เข้าพระคลังหลวง” ^(๒๕)

(๒๔) เป็นข้าหย้าข้างหลวง คือ เป็นข้าทาสข้างหลวง

(๒๕) กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ: องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๑๕), หน้า ๒๐๖

พระโอยการลักษณเบคเสจร

บางครั้งเรียกว้า พระโอยการราชฎร คือ กฎหมายที่เกี่ยวกับการวิวาทของราชฎร เกี่ยวกับเรื่องเบ็ดเตล็ดที่ไม่สามารถจัดเข้าเป็นหมวดหมู่ได้ เช่น

- ลักษณะที่ไรที่นา ที่บ้านที่สวน ที่กระหนาบคาบเกี่ยวกัน
- ลักษณะตุ้ทรัพย์ข้าคนท้าน
- ลักษณะจ้านำรับจ้านอง
- ลักษณะฝากทรัพย์
- ลักษณะเช่ายืม
- ลักษณะจ้างวาน
- ลักษณะซื้อขายและเรื่องเรือเกวียนโดนกันและเรื่องละเมิด
- ลักษณะให้และละเมิด
- ลักษณะพนันขันต่อ
- ลักษณะบังเกิดมูลคดีวิวาทและละเมิด
- ลักษณะฉมบ จกละ กระสือ กระทาง ตลอดจนจนเวทมนตร์ (การปล่อยคุณไสย)

ลักษณะเบ็ดเสร์จนี้ รวมเอากิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตของคนไทยเข้ามาในกฎหมายทั้งหมด แสดงว่าทางราชการไทยสนใจจะแก้ปัญหาดัง ๆ ในชีวิตของคนไทย ทำให้ชีวิตคนไทยเป็นระเบียบที่สุด

พระโอบายการลักษณโจร

โจรแบ่งออกเป็น ๘ จำพวก

๑. กตดา จ คือ กระทำเอง จัดเอง
๒. การาบิดา จ คือ ใช้ให้ผู้อื่นกระทำ
๓. นิทุทธิฎฐา จ คือ สั่งสอนโจร เป็นครู อุปเทศโจร
๔. สฐานทา จ คือ ให้ที่เป็นสำนักแก่โจร
๕. สขุ จ คือ เป็นเพื่อนมิตรสหาย อยู่ด้วยโจร
๖. ชานา จ คือ สมรู้ร่วมคิดด้วยโจร
๗. ตานา จ คือ ป้องกันโจรไว้
๘. ภุคต จ คือ อยู่สำมะเลด้วยโจร

แต่ไม่ได้กล่าวไว้ว่าเป็นผิดทั้งหมด หรือไม่ได้เป็นผิดในฐานะโจร แต่เป็นผิดในสภาพต่าง ๆ

ในบรรดา ๘ จำพวกยังแบ่งเป็นองคโจร ๓ คือ โจรที่กระทำเอง หมายถึง ๓ จำพวกแรก และสมโจรคือ พวกที่สมรู้ร่วมคิด ได้แก่ พวก ๕ จำพวกหลัง

ในการลงโทษโจรในเวลาที่เกิดโจรกรรมขึ้น จะกำหนดโทษองคโจรก่อน แล้วลงโทษสมโจรทีหนึ่ง

ในกฎหมายตราสามดวงยังกำหนดโทษโจรตามอาการที่กระทำผิดอีกด้วย

เช่น กล่าวถึง **โจรปล้น** ว่าทำอะไร จึงจะเรียกว่าปล้น

อันโจรปล้นนั้น	ญาติคือว่าโจรคบพวกเพื่อน	}	คน
บ้าน	วัน	}	๑๐
ไปปล้น	กลาง	}	๒๐
เรือน	คืน	}	๓๐

ยังปืนไต่

ร้องเข้าไปให้เจ้าของสดุ้งตกใจกลัวแล้วเก็บเอาทรัพย์สินทั้งปวง (๒๖)
ศาลมีหน้าที่พิจารณาว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้จะถือเป็นปล้นหรือ

ไม่ คือ พิจารณาองค์ประกอบว่า

๑. สมคบกันหรือไม่
๒. ปล้นบ้านเรือนหรือไม่
๓. เอาทรัพย์ไปหรือไม่

(ในสมัยก่อนนั้น การจะสมคบกันต้องตั้งศาลเพียงตา โจรแต่ง
ตัวโพกผ้าขาวม้าและมอมหน้า)

โจรย่องสดม

เป็นโจรย่องตามเสาเรือน

อันว่าโจรย่องสดมมันญาติ คือโจรมีความรู้คุณเวทวิทยาคม
สภฏ ให้เจ้าของหลับแล้วขึ้นเก็บเอาทรัพย์สินสิ่งของ (๒๗)

(พวกโจรใช้จิ้งโคร่ง คือคางคกตัวใหญ่ๆ ตากแห้งเผารมควัน
ให้คนหลับ)

(๒๖) กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓ (กรุงเทพฯ: องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๒๑๑.

(๒๗) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๒.

โจรไทย

อันโจรไทยนั้นๆ คือว่าเปนโจรกระทำให้กลัว แล้ว
เกบเอาทรัพย์ สิ่งสิ้นไป ^(๒๘)

(เช่น ทำผีหลอก ทำให้น่ากลัว)

โจรตีชิง

คือโจรที่ปล้นการขนส่งสิ่งของที่บรรทุกพาหนะต่าง ๆ และ
จะต้องทำด้วยกันหลายคน

อันว่าโจรตีชิงนั้นๆ คือว่าโจรคบพวกเพื่อนไปตี

หาบคอน	}	ณ ทนทาง	บก		
โคเกวียน					
ทับไธ่				}	เรือ
สำเภานาวา ^(๒๙)					

โจรจกฉวย

อันว่าโจรจกฉวยนั้นๆ คือว่าหาเครื่องศาสตราวุธ
หมีได้ ไปคอยอยู่ที่ถนนทนทางเปลี่ยวช่วงซึ่งเอาทรัพย์
สิ่งของเครื่องอัญมณีทั้งปวง ^(๓๐)

(๒๘) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๒.

(๒๙) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๒.

(๓๐) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๒.

โจรข่มข่อน

อันว่าโจรข่มข่อนนั้นฤๅคือว่าคบกันไปคอยด้อมมองณฑับ
ราวป่า ทำน้าสสถานที่ใด ๆ ก็ดี

หมีให้เจ้าของรู้เหนเกบเอา	<table border="0"> <tr> <td>รับ</td> <td rowspan="3">} ประการใดไป ^(๓๑)</td> </tr> <tr> <td>ข้างม้า</td> </tr> <tr> <td>เรือเกวียน</td> </tr> </table>	รับ	} ประการใดไป ^(๓๑)	ข้างม้า	เรือเกวียน
รับ	} ประการใดไป ^(๓๑)				
ข้างม้า					
เรือเกวียน					

โจรล้วงลัก

อันว่าโจรล้วงลักนั้นฤๅ คือโจรล้วง	<table border="0"> <tr> <td>เรือ</td> <td rowspan="3">} เอา</td> </tr> <tr> <td>เรือน</td> </tr> <tr> <td>ร้าน</td> </tr> </table>	เรือ	} เอา	เรือน	ร้าน
เรือ	} เอา				
เรือน					
ร้าน					

ทรัพย์สิ่งของทั้งปวงไป ^(๓๒)

โจรลักเลียม

อันว่าโจรลักเลียมนั้นฤๅ คือว่าเรือเกวียนลิ่ง

ของท่านไว้ ณ	<table border="0"> <tr> <td>ทำ</td> <td rowspan="3">} แห่งใด ๆ ก็ดี เอาสิ่งของท่าน</td> </tr> <tr> <td>บ้าน</td> </tr> <tr> <td>เรือน</td> </tr> </table>	ทำ	} แห่งใด ๆ ก็ดี เอาสิ่งของท่าน	บ้าน	เรือน
ทำ	} แห่งใด ๆ ก็ดี เอาสิ่งของท่าน				
บ้าน					
เรือน					

ไปไม่บอก เจ้าของ เจ้าของภทนจึงว่าหยอกยิม ^(๓๓)

(๓๑) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๒.

(๓๒) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๒.

(๓๓) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๓.

ลักษณะโจรเหล่านี้มีแต่ลดจำนวนและเปลี่ยนแปลงปรับปรุง
เล็กน้อยในกฎหมายอาญาปัจจุบัน

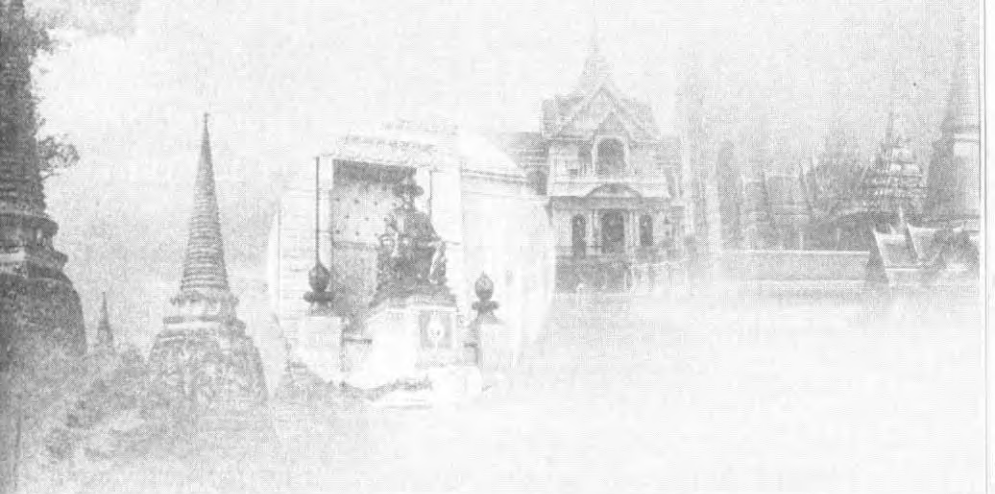
กฎหมายลักษณะโจรไม่ได้พูดถึงการปราบปรามโจร แต่ในสมัย
รัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ ปราบกฏมิกฎหมายอีกฉบับหนึ่งเรียกว่า
กฎหมายลักษณะโจร ๕ เส้น กำหนดเกณฑ์ราษฎรให้ระงับการปล้น
สะดม ให้ปราบโจรด้วยตนเอง ในขั้นแรกกำหนดไว้ว่า ถ้าเกิดเรื่อง
ตีชิงวิ่งราวเมื่อใด ให้ประชาชนใกล้เคียงในระยะ ๓ เส้น ๑๕ วา ต้อง
ช่วยกันจับกุมให้ได้ภายใน ๓ วัน ถ้าผู้ร้ายหนี ต้องช่วยกันติดตาม
ถ้าหนีเข้าไปในหมู่บ้านใด หมู่บ้านนั้นต้องติดตามตัว ชาวบ้านหมู่บ้าน
เดิมกลับบ้านเรือนของตนได้ แต่เจ้าหน้าที่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ต้อง
ตามจับจนได้ ถ้าจับไม่ได้เป็นผิด ต้องช่วยกันใช้ทรัพย์

มีผู้กล่าวว่ากฎหมายลักษณะโจร ๕ เส้นนี้ เดิมมีอยู่แล้วในพระ-
ไอยการ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระมหากรุณา
ราษฎร โดยทรงลดให้เหลือ ๓ เส้น ๑๕ วา

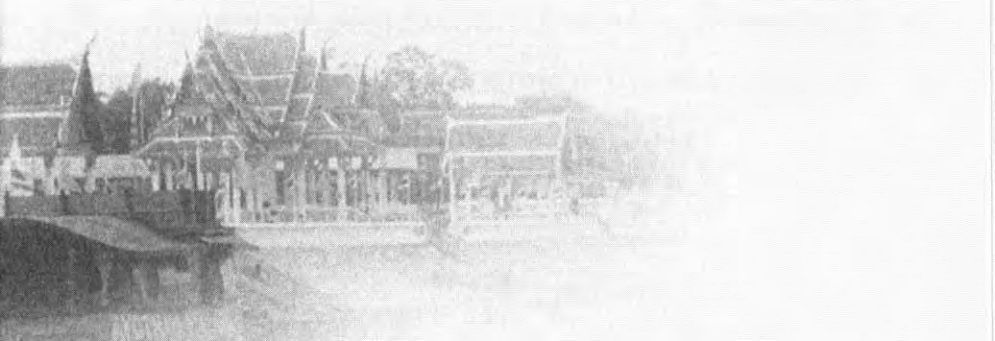
นอกจากนั้น ยังมีการให้บิดามารดาช่วยกันอบรมลูกหลานอย่า
ให้เป็นโจร และถ้าลูกหลานเป็นโจรแล้วก็อย่าอำพรางไว้ เพราะคน
จะต้องได้รับโทษด้วย ถ้าคนในบ้านเป็นโจร เจ้าหน้าที่จะมาจับเจ้าบ้าน
ไปได้ ดังนั้น ถ้าใครมีลูกหลานอันธพาลไม่เชื่อฟัง ให้ไป บอกศาลา
(คือไปบอกไว้ที่ศาลลูกขุน) ว่าไม่รับผิดชอบคนคนนี้ ถือเป็นการตัด
ญาติขาดมิตรกันทีเดียว

การศาลไทย

4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

บันทึกเรื่องทวงปกครองของประเทศไทย สมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

อิมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ทรงเขียนเรื่องจากคำเล่าของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

การศาลไทย

การศาลไทยนั้นไม่เหมือนแห่งใดในโลก ตามระบบการศาลของ
ไทยนั้น ถือว่าพระมหากษัตริย์นั้นเป็นต้นความยุติธรรมทั้งปวง
เป็นใหญ่ในตระลาการ แต่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียวจะพิพากษา
ไม่ได้ทุกคดี จึงต้องทรงตั้งผู้พิพากษาตระลาการให้กระทำการใน
พระปรมาภิไธย

การยุติธรรมในชั้นแรกอยู่ในขอบเขตอำนาจของกระทรวงวังเพื่อ
ให้การพิจารณาพิพากษาอยู่ใกล้ชิดพระเนตรพระกรรณ ทำให้เจ้า-
กรมวังมีบรรดาศักดิ์ว่า **ธรรมาธิกรณ์**

ต่อมาเมื่อมีคัมภีร์พระธรรมศาสตร์รับกฎหมายมาจากอินเดีย
ไทยเราจึงต้องมีพราหมณ์เป็นผู้เชี่ยวชาญมากอยแปลตีความกฎหมาย
เป็นข้าราชการในกระทรวงวังตามทำเนียบมี ๒ ตำแหน่ง คือ
พระมหाराชक्रमหิธร และ**พระมหाराชครบุโรหิต** คักดินาคนละ
๑๐๐๐๐

พระมหाराชक्रमหิธรเป็นผู้พิพากษาหัวหน้าอยู่ที่ศาลหลวง มี
ลูกขุน ๑๒ คน มีหน้าที่พิจารณาอาญาหลวง พระมหाराชครบุโรหิต
เป็นอธิบดีศาลแพ่งกลางแพ่งเกษม

ต่อมาศาลหลวงทั้งสามมีความน้อยลง เพราะแยกไปเป็นศาลตามกรมกองต่างๆ แต่ตำแหน่งพระมหाराชครูมีมาจนถึงรัชกาลที่ ๕ และไม่ใช่พราหมณ์แต่เป็นคนไทยแม้ว่าจะยังขึ้นอยู่กับกรมพราหมณ์หลวงอยู่

ศาลแต่ก่อนทั้งหมดเป็นศาลหลวงขึ้นกับธรรมาธิกรณ์ แต่เมื่อมีคดีมากขึ้น และกรมกองแบ่งหน้าที่กันออกไปมาก จึงต้องมีศาลประจำกรมกองต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑. ศาลกระทรวงอุทธรณ์

แต่ก่อนเป็นศาลหลวงขึ้นกรมวัง ต่อมาไปขึ้นมหาดไทย มีหน้าที่รับอุทธรณ์จากศาลกรมกองต่างๆ

๒. ศาลกระทรวงอาญา หรือ ศาลราชฎาร

แต่ก่อนเป็นศาลหลวง แต่ต่อมาไปขึ้นมหาดไทย ว่าความอาญาทุกชนิด แต่จำกัดที่ตัวจำเลย คือจำเลยเป็นพนักงานเจ้าหน้าที่เอง ถ้าเจ้าหน้าที่ไปกระทำผิดต่อราชฎาร ราชฎารมีสิทธิมาฟ้องร้องได้

๓. ศาลกระทรวงอาญาจักร

พิจารณาคดีเกี่ยวกับการกล่าวหากันว่ามิได้เป็นพี่น้อง และหาว่าเป็นญาติแต่งหนังสือให้ราชฎารฟ้องหาความกันมีระบุไว้ในพระธรรมนูญ บทที่ ๓ ในกฎหมายตราสามดวง กล่าวว่

ถ้าหากันว่ามีได้เปนนญาติพี่น้องว่าเปนนญาติพี่น้องประกัน
เข้าว่า เนื้อความต่างกันราชฎรก็ติ แต่งคารมเขียน
หนังสือให้แก่ราชฎรร้องฟ้องหาความกั้ประกันนี้เปน
ตระทรวงอาชำจกรได้ พิจำรณำ ถ้าหวัเมืองสำรอาชำได้
พิจำรณำ ^(๓๔)

๔. ศาลกระทรวงอาญำนอก

ขึ้นกั้บลำโหม ว่าความเหมือนกระทรวงอาญำ แต่จำเลยมิได้
เป้นขำรำชการเกียวกั้กับราชฎร เป้นคติธรรมคำ

๕. ศาลกระทรวงนครบาล

ขึ้นกรมเมือง ตัดสินคติที่เกิดในเขตพระนคร เช่น คติอุกฉกรรจ
มหันตโทษ โจรลักทรัพย์ขำเจ้าทรัพย์

๖. ศาลกรมวัง

ว่าความต่าง ๆ ที่พระรำชวงศ์หรือพวกสมโนเป้นคู่ความ หรือ
คู่ความเป้นที่วัดพระอรำรมหลวง

๗. ศาลแพ่งกลำง

ขึ้นศาลหลวง มีหน้าทีขำระคติอาญำเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น คติหมัน
ประมำทหรือคติอนำจกรดำนพระธรรมนูน บทที่ ๑๑ ในกฎหมำย
ตราสำมดวงกล่ำวว่า

(๓๔) กฎหมำยตราสำมดวง เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๕), หน้า ๑๖๓.

๙. ศาลกระทรงมรดก

ชำระความมรดก ขึ้นกับกรมล้อมพระราชวัง เพราะมรดกของ
คนไทยนั้นก่อนแบ่งให้ลูกหลานต้องเอาราชพัทธยาออกเสียก่อน
ราชพัทธยาเหล่านี้เป็นเครื่องประกอบเกียรติยศของตน เช่น เรือกัญญา
เป็นต้น ถือเป็นศักดิ์นาส่วนตัว ไม่ตกถึงบุตร ดังนั้น เมื่อมีคนตาย
เจ้าหน้าที่กรมล้อมพระราชวังต้องไปจัดทำบัญชีของเสียก่อน

๑๐. ศาลกรมท่า

ขึ้นกับกรมท่า แบ่งออกเป็นหลายกอง ชำระคดีเกี่ยวกับชาว
ต่างประเทศ

๑๑. ศาลกระทรงกรมนา

ชำระคดีเรือกสวนไร่นาสัตว์พาหนะ

๑๒. ศาลกระทรงพระคลังมหาสมบัติ

ชำระคดีเกี่ยวกับภาษีอากร

๑๓. ศาลกระทรงธรรมการ

ชำระคดีเกี่ยวกับภิกษุสามเณรทั้งที่ยังไม่สึกและสึกออกมาแล้ว
แต่มีคดีตั้งแต่ระหว่างที่อยู่ในสมณเพศ

๑๔. ศาลกระทรงสี่สตี

ขึ้นกรมพระสุรัสวดี ชำระคดีเกี่ยวกับการขึ้นบัญชีคน การเกณฑ์
คน การเข้าเวร (มารับราชการแทนการเสียภาษีอากรที่เรียกว่า เข้า
เดือนออกเดือน เข้าเดือนออกสองเดือน)

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

อิมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเรียบเรียงจากคำสัมภาษณ์ (๑๖ ม.ร.๑. ศักยฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖)

๑๕. ศาลกรมแพทย

ข้าราชการเกี่ยวกับการวางยาพิษเท่านั้น ศาลเหล่านี้มีอยู่แต่ในพระนคร

ศาลหัวเมืองเหมือนกับศาลในพระนคร เพียงแต่ย่อส่วนลง

๑. นครบาล หน้าที่ขุนแขวงหมื่นแขวงออกพิจารณา
๒. กรมท่า ยกกระบัตรเป็นผู้พิพากษา
๓. ศาลแพ่งกลาง รองแพ่งเป็นผู้พิพากษา
๔. ศาลแพ่งเกษม ขุนแพ่งเป็นผู้พิพากษา
๕. ศาลมหาดไทย เป็นหน้าที่ของเจ้าเมืองและยกกระบัตร
๖. ศาลกลาโหม เป็นหน้าที่ขุนปลัดและรองปลัด

การมีศาลต่าง ๆ มากมายนี้ ทำให้เกิดความสับสน เมื่อเกิดมิดีความขึ้นแล้วไปหาศาลไม่ถูก จึงต้องมีระเบียบว่าเมื่อใครจะไปฟ้องร้องต้องไปยื่นความที่กรมรับฟ้อง กรมรับฟ้องจะรับเรื่องไปพิจารณาส่งศาลาลูกขุนใน ลูกขุนในพิจารณาเห็นว่าควรส่งฟ้องศาลใด ก็ส่งฟ้องศาลนั้น

เมื่อความถึงศาลแล้วจำศาลเป็นผู้รับฟ้อง แล้วศาลต้องนัดคู่ความให้มาพร้อมกันกระทำการชี้สองสถาน ต่อไปเป็นหน้าที่ศาลที่จะพิจารณา ศาลไทยมีลักษณะเหมือนลูกขุน (jury) ของอังกฤษ คือฟังความทั้งสองฝ่ายแล้วลงความเห็นจำเลยกระทำผิดหรือไม่

ถ้าไม่ผิดก็ปล่อยตัวไป ถ้าเห็นว่าผิดแล้วจึงเชิญบทพระไอยการมาเปิดดูว่าผิดอย่างไร แล้วทำตามบทพระไอยการนั้น ถ้าคู่ความไม่พอใจการตัดสินนั้น ก็ไปฟ้องร้องศาลกระทรวงอุทธรณ์ ถ้าศาลกระทรวงอุทธรณ์ยังตัดสินไม่เป็นที่พอใจ ก็ถวายฎีกาได้

การถวายฎีกานี้เป็นสิทธิ์ของประชาชนชาวไทยมาช้านานแล้ว กล่าวคือ ในสมัยสุโขทัย พ่อขุนรามคำแหงทรงแขวนกระดิ่งไว้ที่หน้าพระราชวัง ถ้าใครมีทุกข์ร้อนประการใดก็มาสั่งกระดิ่ง แล้วจะทรงออกมาตัดสินคดี

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ ราษฎรติกลงในสมัยรัชกาลที่ ๓ ผู้ที่ถวายฎีกาต้องถูกพระราชอาญาเขียนเสียก่อน เพื่อให้แน่ใจว่าได้รับความเดือดร้อนมาจริง ๆ

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เสด็จออกรับฎีกาด้วยพระองค์เอง พระมหากษัตริย์ไทยนั้นถ้าปรากฏพระองค์แล้วราษฎรถวายฎีกาได้ทุกเมื่อ เพียงแต่ชูหนังสือแล้วร้องว่า “เจ้าข้า โปรดก่อน” ขบวนพยุหยาตราก็ต้องหยุด สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงรับฎีกา

ค่าใช้จ่ายในการดำเนินคดีต่าง ๆ นี้สูงมาก โดยเหตุที่ขุนศาลตระลาการจำศาลไม่มีเงินเดือน รายได้คือเงินที่เก็บจากคู่ความสินไหมที่ปรับเป็นพิไยเป็นเงินค่าจ้างผู้พิพากษา (เทียบได้กับค่าธรรมเนียม

ศาล) ตัวอย่าง เช่น การดำน้ำ ในบทพิสูหคดีน้ำลุยเพลิง มาตรา ๗
 (๓๖) มีอัตรากำหนดไว้ ดังนี้

๑. ค่าเสมียนอ่านสำนวนคดี	๓ บาท
๒. ค่านายทะเบียนอ่านเชิญทนายและสาบาน	๓ บาท
๓. ค่าปักหลักในน้ำ	๓ บาท
๔. ค่าผู้พิพากษานั่งเป็นประธาน	๖ บาท
๕. ค่าปลอกคอไม้ไผ่สำหรับสวมทั้งโจทก์และจำเลย	๑ บาท
๖. ค่าธรรมเนียมผู้คุม ๔ คน	๓ บาท
๗. ค่าปราบที่บนฝั่ง	๕ บาท
๘. ค่าลั่นฆ้อง	๑ บาท
๙. ค่ากวดคอกให้ดำน้ำ	๑ บาท
	รวม ๒๖ บาท

ซึ่งนับเป็นจำนวนเงินสูงมาก เมื่อคิดถึงค่าของเงินสมัยนั้น นอกจากนั้นยังมีเครื่องสังเวทเวทดาอีก ๒ ชุด ชุดละ ๑๑ บาท และระหว่างพิจารณา ถ้าไม่ยอมถูกจองจำก็ต้องเสียเงิน

(๓๖) กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๕), หน้า ๑๑๒ - ๑๑๓.

ค่าเว้นตรวน	๔	บาท
ค่าเว้นโซ่	๔	บาท
ค่าเว้นพวงคอ	๔	บาท
และค่าธรรมเนียมนายทะเบียนอีก	๑	บาท

เมื่อพิพากษาคดีเสร็จแล้ว จำเลยที่ไม่มีเงินเสียค่าปรับก็จะถูกจำจนกว่าครอบครัวญาติพี่น้องจะหาค่าปรับมาได้ สภาพในคุกก็ลำบากมาก อาหารการกินก็ต้องมีคนนำมาส่ง และผู้คุมมีสิทธิ์ใช้คนคุกทำงานโยธา •

รายได้รายรับและภาษีอากร

บันทึกเรื่องการปกครองของไทย สมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ อภิเษกบรมราชกุมารี
ทรงเรียบเรียงจากคำบอกเล่าของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

รายได้รายรับและภาษีอากร

รายได้ของแผ่นดิน

มีหลักฐานเกี่ยวกับรายได้แผ่นดินครั้งแรกสมัยพ่อขุนรามคำแหง จารึกหลักศิลาจารึกว่า “เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่ลู่ทาง...” เซเดส์กล่าวว่าหมายถึงการไม่เก็บภาษีอากรทั้งหมด ซึ่งเป็นไปไม่ได้ เพราะจกอบเป็นเพียงรายได้อย่างเดียว

การเก็บจกอบนี้ทำกันมากแม้ในยุโรป ตั้งปราสาทเก็บภาษี เรียกว่าพวก robber barrons ในเมืองไทยก็ทำแบบเดียวกัน คือ ทั้ง สุโขทัย ศรีสัชนาลัย และกำแพงเพชร ต่างตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำและคอยเก็บภาษีจากเรือในแม่น้ำ

นอกกรุงสุโขทัยยังมีป้อมทุ่งเศรษฐี เป็นที่เก็บภาษีทางบก ระบบการเก็บภาษีเช่นนี้ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชนโดยทั่วไป พ่อขุนรามคำแหงจึงทรงให้ยกเลิก แต่ยังคงมีรายได้ของแผ่นดินอย่างอื่น

๑. ส่งเสริมการค้าเสรี
๒. เทียวไปตีบ้านเมืองอื่น “กูไปตีหนังวังข้างได้”
๓. สุโขทัยมีเมืองขึ้นมาก ได้ส่วยจากเมืองขึ้น

๔. พ่อขุนรามคำแหงทรงส่งเสริมการกลีกรรรม ป่าหมาก ป่ามะพร้าว มีการทำเชือกกันน้ำ ก็ได้ภาษีอากรจากการกลีกรรรมเป็นรายได้แผ่นดิน

๕. ได้ค่าปรับต่าง ๆ เป็นพินัยหลวง

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เศรษฐกิจส่วนใหญ่ขึ้นกับแรงงาน ใช้เงินน้อย มีการเกณฑ์เลกมาใช้ทำงานต่าง ๆ ในจำนวนนี้มี

๑. เลกส่วย คือคนที่อยู่ไกลพระนคร การเกณฑ์แรงงานมาใช้ไม่สะดวกจึงใช้การส่งส่วยแทน คือต้องทำงานเพื่อเกิดผลผลิตต่าง ๆ ส่งเข้ากรุง เช่น ข้าว หวาย ตีบुक เสื้อหวาย

นอกจากนั้นถ้าภูมิภาคไหนมีผลผลิตที่ทางราชการต้องใช้มาก ก็ส่งเลกส่วยไปอยู่เลย เช่น ตามเหมืองแร่ตีบุก (ตีบุกใช้มุ่งหลังคาพระราชนัน)

พวกเก็บมูลค่างคาว ให้ไปตั้งถิ่นฐานอยู่แถบคงพญาไฟ

นอกจากนั้นยังมีงาช้าง ทองคำ เป็นผลให้เกิดการผูกขาดการค้าช้าง ค้างช้าง ตีบุก แร่ธาตุต่าง ๆ ดินปืน เกลือ สิ่งเหล่านี้ได้มาจากส่วย ทางการใช้ไม่หมดจึงนำมาทำการค้า

๒. เลกที่เกณฑ์ตัวมาได้ อยู่ในพระนครหรือหัวเมืองวงราชธานี ได้แรงงานก่อสร้าง ผลิตของใช้ในราชการในยามสันติ สิ่งก่อสร้างสุดท้ายที่ใช้เลกสร้างและใช้วัสดุจากส่วย คือกระทรวงกลาไหม (สร้างในรัชกาลที่ ๕)

ถ้าราษฎรไม่ต้องการถูกเกณฑ์ ก็ต้องเสียเงินค่าราชการ ในสมัยกรุงศรีอยุธยากำหนดเวลาเข้ารับราชการ ๖ เดือน ต้องส่งเงินมาแทนเดือนละ ๒ บาท (ปีละ ๑๒ บาท) เมื่อบ้านเมืองสงบปลายกรุงศรีอยุธยา ประชาชนสมัครเสียเงินแทนการทำราชการกันมาก

ในสมัยกรุงเทพฯ เกณฑ์ปีละ ๓ เดือน ค่าของเงินเปลี่ยนไปเพิ่มเป็นเดือนละ ๖ บาท กลับได้ประโยชน์มากเพราะ ๓ เดือนเป็นเวลาไม่นานเกินไป คนไม่ต้องเดือดร้อนจึงมาให้เกณฑ์มาก

สำหรับคนต่างด้าวซึ่งส่วนมากเป็นคนจีน มีมากมาแต่กรุงศรีอยุธยา เมื่อครั้งเปิดกรวดราชการบูรณะได้พระพิมพ์เนื้อชินมากมาย มีหนังสือจีนเขียนกำกับว่าคนจีนเช่นนั้น ๆ สร้างไว้เพื่อถวายพระราชกุศล (เป็นหลักฐานว่าคนจีนมากในกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่สมัยเจ้าสามพระยา) คนจีนไม่ต้องถูกเกณฑ์รับราชการ เพราะไม่ไว้วางพระราชหฤทัย แต่ต้องเสียเงินเรียกว่า **ค่าผูกปี** เมื่อเสียเงินแล้วทางราชการจะให้หลักฐานทำเป็นรูปปีแผ่นยาวๆ เล็กๆ เขียนหนังสือจีนพวกจีน ใช้แขวนคอ ค่าผูกปีนี้เก็บทุกๆ ๓ ปี ครั้งละ ๑.๕๐ บาท ในรัชกาลที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๔ ขึ้นมาเป็น ๔.๕๐ บาท (ครั้งเมื่อลดเงินค่าราชการ ลงเป็นปีละ ๖ บาท)

ค่าผูกปี ๓ ปีครั้ง ๑ บาท ๒ สลึง มีใบกำหนดบอกรูปพรรณ ใครไม่ชอบผูกก็ไม่ต้องผูก แต่ต้องเสียภาษีเพิ่มเป็น ๖ บาทสลึงใน

บันทึกหรือการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเรียบเรียงจากคำสัมภาษณ์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

พระนคร กรมพระคลังสินค้าเป็นผู้ผูกปี้ในหัวเมือง เจ้าเมืองเป็นผู้รับผิดชอบ

คนจีนที่ไม่มีค่าปี้ต้องทำงานโยธาให้ปีละ ๓ เดือน พวกจีนที่ได้เป็นขุนนางแล้ว ไม่ต้องเสียค่าปี้

เมืองไทยขาดแรงงานช่างฝีมือ จึงสนับสนุนคนจีนให้เข้าประเทศมาก ๆ

รายได้ประเภทส่วยเล็กในรัชกาลที่ ๕ เปลี่ยนเป็นเงินค่าราชการ เรียกว่าเงินรัชชูปการทั่วประเทศ สำหรับคนไทยอายุ ๒๐ - ๖๐ ปี เงินนี้เก็บติดต่อกันมาถึงสมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง

ภาษีอากร

ภาษีที่เก็บจากสินค้าในสมัยกรุงศรีอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ เรียกว่าอากรทั้งสิ้น เก็บจากผลผลิตต่างๆ ในประเทศ ที่เกิดจากที่นาที่สวนที่ไร่จากแม่น้ำลำคลองต่างๆ จากป่าและจากการต้มเหล้า

ยกเว้นการต้มเหล้า มีหลักการว่าเก็บจากผลผลิตไม่ใช่ที่ดิน (แต่เนื่องด้วยแผ่นดิน) โดยถือว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นเจ้าของที่ดินทั้งประเทศ ถ้าทรงรักษาแผ่นดินไว้ดี ประเทศจะได้ผลผลิตจากที่ดินนั้น ก็ควรต้องแบ่งถวายเพื่อใช้ในราชการ

อากรเหล่านีมี

๑. อากรค่านา

เป็นภาษีที่เก็บได้จากข้าวที่ผลิตได้ทั้งหมดจากนาในพระราชอาณาจักร ซึ่งธรรมเนียมนี้มีมาตั้งแต่สมัยอินเดียโบราณ (สมัยอารยัน) ที่กษัตริย์มีสิทธิ์ชักส่วนลดจากที่นา (สมัยอารยันปลูกพวกข้าวสาลีบาร์เลย์ ไม่ปรากฏว่ามีข้าวเจ้า สำหรับข้าวสาลีต้นนั้นมาจาก ว่า สดุด์ แปลว่าถูงสำหรับใส่ข้าวบาร์เลย์แห้งๆ) La Loubère จดว่าเก็บจากข้าว แต่ก็มีกรคำนวณจากที่ดิน คือเก็บไร่ละสลึง แต่ครั้งหนึ่งเป็นของเจ้าเมือง (แสดงว่าการปกครองแบบ feudal ยังคงเหลือร่องรอยอยู่)

การเก็บภาษีนี้เดิมจะเก็บเฉพาะที่ดินที่มีการเก็บเกี่ยวได้ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เปลี่ยนเป็นเก็บจากที่ดินที่เป็นที่นาทั้งหมด เพราะเกรงว่าถ้าเก็บเฉพาะที่ดินที่เก็บเกี่ยวได้ คนจะกลัวภาษีและไม่ยอมทำนาและยังเป็นการบังคับว่าคนจะต้องพยายามทำนาเพื่อหาเงินมาเสียภาษี

ปลายสมัยอยุธยาอากรค่านาเก็บอย่างเป็นทางการชั้น คือ ค่านาขึ้นกับสภาพของที่นาโดยแบ่งเป็น ๒ ชนิด

๑) อากรที่เก็บจากนาคู่โค

เป็นนาดีที่ไม่ได้รับความกระทบกระเทือนจากความวิปริตของธรรมชาติดินฟ้าอากาศ คำว่า โค คงจะแสดงว่ามีน้ำสม่ำเสมอ

ไม่ท่วมมากเกินไป สามารถใช้โคไถนาได้ ถ้านาที่มีน้ำเจิ่งมากใช้ได้ แต่ควาย นาคุ้โคนันอยู่แถวๆ สระบุรี นครนายก เป็นต้น ถ้าใช้โคคุ้หนึ่งขึ้นไป จึงจะเก็บภาษีเจ้าของนาคุ้โคจะมีเอกสารให้ถือไว้ แสดงกรรมสิทธิ์ที่ดินเรียกว่า **หนังสือตราแดง** (นาพวกนี้เป็นนาดำทั้งสิ้น)

๒) อากรค่านาฟางลอย

นาฟางลอยเป็นนาไม่ดี เพราะบางที่น้ำท่วมมากจนต้นข้าวงอกยาวไปตกที่คนอื่น ต้องคอยหลบข้าวเป็นนาหว่าน ผลิตได้แต่ข้าวเบา ได้ผลน้อย นาฟางลอย ได้แก่ นาบริเวณอำเภอผักไห่ อำเภอเสนา เป็นต้น

การเก็บภาษีค่านา เก็บเฉพาะเวลาทำนาได้ (ดูจากช่วงข้าวถ้ามีช่วงเหลืองก็เก็บภาษี) เจ้าของนาฟางลอยถือเอกสาร เรียกว่า **ใบจอง** เป็นเครื่องแสดงกรรมสิทธิ์และบอกชนิดภาษีที่เสีย

การเก็บภาษีนี้นสมัยอยุธยาเก็บเป็นเงิน สมัยกรุงธนบุรีปรากฏว่ามีทัฬหีศึก อยากรได้ข้าวไว้แจกทหารและราษฎรในพระนคร จึงเปลี่ยนมาเก็บค่านาเป็นข้าวในอัตราไร่ละ ๒ ถัง ซึ่งเป็นอัตราที่ค่อนข้างสูง นอกจากนั้นราชการยังบังคับซื้อข้าวอีกไร่ละ ๒ ถังด้วย ราคาถังละ ๒ สลึงเฟื้อง ซึ่งเป็นอัตราที่ต่ำ ทำให้ราษฎรมีความเดือดร้อนมาก

ในสมัยรัชกาลที่ ๑ จึงเลิกการบังคับซื้อข้าวราษฎร การเก็บค่านา เป็นข้าวยังใช้มาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงเก็บเป็นเงินในอัตราไร่ละสลึง มีค่าขนอีกเฟื้องเป็นค่าขนส่งข้าวจากไร่นามาฉางหลวง เมื่อ

ครั้งราษฎรยังเสียอากรเป็นข้าว ครั้นเมื่อเปลี่ยนเก็บภาษีเป็นตัวเงิน อัตราค่าชนก็ยังคงอยู่

(ค่าเผา เงินภาษีอากรทุกอย่างจะต้องบวกอีก ๑๐๐ ละ ๕๐ สตางค์เป็นค่าเผา ค่าเผานี้มีประวัติว่าโบราณเก็บภาษีเป็นเงินพดด้วง มีผู้เจาะรูชุดเอาเนื้อเงินข้างในไปขายแล้วใช้ โลหะอื่นที่มีน้ำหนักใกล้เคียงกัน เช่น ดีบุก หยอดไว้ข้างใน ทางราชการเมื่อได้เงินมากก็ต้องนำมาเผาพิสูจนดู ถ้าเป็นเงินที่มีโลหะอื่นอยู่ข้างใน โลหะนั้นจะหลอมไหลออกมาก่อน เงินค่าเผาก็คือเงินสำหรับค่าใช้จ่ายในการพิสูจน จนกระทั่งใช้เงินธนบัตรแล้ว เงินค่าเผานี้ยังมีอยู่ จนกระทั่งสมัยพระองค์เจ้าวิวัฒนไชยเป็นอธิบดีกรมสรรพากรจึงให้เลิก)

อากรค่านานี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาลดหย่อน คือนาคูโคซึ่งเคยเก็บภาษีเรื่อยไป ไม่ว่าจะทำนาได้หรือไม่ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เก็บเฉพาะที่ดินที่ทำนาได้ติดต่อกัน ๓ ปี ถ้าทำนาไม่ได้ ๓ ปีก็ไม่เก็บ สำหรับนาฟางลอยถ้าปีไหนทำนาได้น้อยก็ลดอากรให้ ต้องทำนาได้ดี ๔ ปี จึงจะเก็บตามอัตรา

๒. อากรสวน

เก็บจากผลไม้ในสวนต่างๆ เกณฑ์ที่เก็บคือเก็บจากผลไม้ที่ออกผลแล้ว (ถ้ายังไม่ออกก็ไม่เก็บ) เก็บเป็นรายต้นตามพันธุ์ของผลไม้ เช่น ทุเรียนเสียภาษีสูง มะม่วงอร่องเสียสูงกว่ามะม่วงแก้ว เป็นต้น เรียกว่า อากรสวนใหญ่ (นับต้นเก็บ)

ในตอนแรกการเก็บภาษีไม่คำนึงถึงขนาด แต่ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ คุมขนาดด้วย ถ้าตันโตเสียภาษีมาก ตันเล็กให้ผลน้อยเสียภาษีน้อย ให้ความเป็นธรรม

อากรสวนใหญ่นี้มีการประเมิน (นับตัน) เป็นครั้งคราว เรียกว่า การเดินสวน ส่วนใหญ่ประเมินต้นแผ่นดิน แผ่นดินยาวๆ เช่น รัชกาลที่ ๕ ก็มีการประเมินเป็นครั้งคราว ประเมินแล้วเสียภาษี เป็นรายต้นทุกปี

อากรสวนใหญ่นี้เป็นผลดี เนื่องจากเก็บจากต้นอาศัยพันธุ์ทำให้ ชาวสวนไทยเริ่มรู้จักคัดพันธุ์ผลไม้ ปลูกเฉพาะที่คุณภาพดีได้ผลมาก เพื่อสะดวกในการเสียภาษี ถ้าไม่คกหรือคกแล้วไม่ดี ก็ฟันทิ้งเสีย เพราะไม่คุ้มภาษี

๓. อากรสมพัคสร

เก็บจากพืชไร่ เช่น อ้อย กล้าย ยาสูบ หัวมัน ข้าวโพด ผัก ถ่วงน้ำหนักจากที่ดิน พืชไร่จะเก็บเหมือนกันหมดไม่ว่าจะเป็นชนิดใด แต่ก่อนเก็บแพงมากตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์เก็บ ถึงไร่ละบาท ทำให้ไม่ค่อยมีการทำไร่

ในรัชกาลที่ ๔ ลดลงไร่ละสลึงเพ็อง พืชไร่จึงเจริญ รัชกาลที่ ๔ ทรงขุดคลองดำเนินสะดวก เป็นการส่งเสริมการเพาะปลูกพืชไร่ ได้เลี้ยงพระนคร

ภาษีพืชไร่ที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือ **ภาษีพริกไทย** ซึ่งแต่เดิมไม่เสียภาษี ต่อมากลายเป็นภาษีสำคัญ เพราะมีการส่งออกนอกประเทศ

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงเริ่มเก็บภาษีโดยให้มิยาอากุระเป็นคนจับผูกขาดไป การผูกขาดคือ นายอากุระมาประมูลต่อรัฐบาลว่าจะถวายเป็นหลวงเท่าไร ผู้ที่ถวายเป็นคนได้ผูกขาดไป นายอากุระจะไปเก็บภาษีต่อจากราษฎรทั่วไปหรือไม่ก็แบ่งเป็นมณฑล แต่ต้องเก็บไม่เกินอัตรา (กำหนดเป็นทาบ) หน้าที่อีกอย่างคือ ต้องไปส่งเสริมให้ปลูกมากขึ้น ต้องคอยเร่งรัดกวัดขัน แต่บางครั้งก็มีการคดโกง ทำให้ราษฎรเดือดร้อน อากุระพริกไทยในรัชกาลที่ ๓ เก็บทั้งผู้ผลิตและผู้ซื้อซึ่งเป็นคนต่างประเทศด้วย ในรัชกาลที่ ๔ ทรงเห็นว่าราษฎรเดือดร้อน จึงไม่ให้ใครผูกขาดภาษี รัฐบาลเก็บโดยตรงโดยถือว่าพริกไทยเป็นอากรสมพัตสร

๔. อากรเบ็ดเตล็ด

มีมาแต่สมัยอยุธยา รัฐบาลเก็บเอง เช่น

๑) อากรสุรา

ในสมัยนั้นการต้มสุราเป็นผลิตผล รัฐบาลเก็บภาษีเตาละบาท (เตาหนึ่งคือการต้มจนหมดแอลกอฮอล์) ถ้าต้มใหม่เสียอีกบาท

๒) อากรค่าน้ำ

คือ ภาษีการประมง แม่น้ำลำคลอง ถือว่าเป็นของหลวง เมื่อคนไปใช้ประโยชน์ก็ต้องเสียภาษี ให้หลวงเก็บจากเครื่องมือที่

ใช้จับปลา เครื่องมือที่จับปลาได้น้อยก็เสียน้อย เครื่องมือที่จับปลาได้มากก็เสียมาก ถ้าเป็นพวกแหอวนก็เสียมากขึ้น หรือโพงพางซึ่งเป็นเครื่องมือที่ขวางลำนํ้าต้องเสียมาก

๓) อากรักษาเกาะ

ใครต้องการหาสินค้าจากเกาะก็ไปขอทางราชการ ทางราชการจะเก็บเงินเป็นแต่ละเกาะ ผู้ที่เสียเงินแล้วก็หาสินค้าได้จากเกาะ เช่น ไข่เต่า รังนก ในสมัยรัตนโกสินทร์ แยกภาษีรังนกต่างหาก

๔) อากรโสเภณี

La Loubere จดไว้ว่าในสมัยอยุธยามีอากรโสเภณีด้วย

สรุปแล้วในสมัยกรุงธนบุรี รัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ เก็บภาษีอย่างกรุงศรีอยุธยา ในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีการค้าผูกขาดตั้งนายอากรในรัชกาลที่ ๓ มีนายอากรบ่อนเบี้ย หวย กข ด้วยเกิดเงินขาดไม่เข้าท้องพระคลัง พระยาอินทรอากรกราบบังคมทูลให้ทรงออกหวย กข

อากรอื่นๆ มีอากรเกลือ น้ำมันมะพร้าว น้ำมันพืชอื่นๆ ไม้กฤษณา กายาน ใต้ ฟิน จากไม้ไผ่ต่างๆ ไม้ค้ำพลู (ค้ำพลู) ไม้ต่อเรือ ไม้สัก ฝ้าย ยาสูบ เชือก คราม เนื้อเค็ม ปลาเค็ม กะปิ จันอับ น้ำตาลทราย น้ำตาลหม้อ น้ำอ้อย อากรโรงน้ำตาล อากรไฟ อากรเทียนไข อากรปูนขาว ค่าทะเบียนรูปพรรณวัวควาย ล้อเลื่อน เรือเช่า จังกอบภาษีผ่านคลองที่ต้องใช้คนลากเรือ

สมัยรัชกาลที่ ๓ เลิกอากร ๒ ประเภท คือ อากรรักษาเกาะ และอากรค่าน้ำ ไม่มีพระราชประสงค์หากินจากสิ่งที่บาป

แต่ก่อนรัฐบาลค้าขายด้วยการผูกขาดสินค้าต่างๆ ค่อยๆ เลิก ในรัชกาลที่ ๓ รัฐบาลค้าขายกับต่างชาติ เจ้านายข้าราชการก็ค้าสำเภา กับต่างประเทศ มาถึงรัชกาลที่ ๔ รัฐบาลเลิกการค้า เจ้านายข้าราชการ ก็ต้องเลิกค้าขายเพราะไม่ต้องด้วยพระราชนิยม หันมาเก็บภาษีใหม่ๆ ในรัชกาลที่ ๓ ห้ามฝิ่นเข้าประเทศ สมัยรัชกาลที่ ๔ ให้เฉพาะคนจีน สูบฝิ่น มีกฎหมายห้ามว่าถ้าคนไทยสูบฝิ่น จับได้ให้ผูกปับเป็นจีน (เท่ากับ เป็นการตัดสัญชาติ) เพิ่มภาษีเนื้อ สุกร ปลาสด ไหม ชีผึ้ง หม้อไห ต่างๆ โรงถลุงแร่ ภาษีเรือขุด ภาษีแจวพาย ภาษีต่อรองพนันกัน ภาษีงานศพ

ในรัชกาลที่ ๔ เริ่มเก็บอากรค่าน้ำและค่ารักษาเกาะอีก ตั้งแต่ สมัยรัชกาลที่ ๔ ได้ประโยชน์เรื่องเกาะมาก ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ไม่เสียอากร พันธุ์สัตว์ทำท่าจะหมดในสมัยรัชกาลที่ ๔ ทำให้มีการ รักษาพันธุ์สัตว์โดยกำหนดว่าปีหนึ่งจะเก็บไว้เท่าไรต้องเหลือไว้ให้พัก รังนกรังที่สามเลิกเก็บ รัชกาลที่ ๔ เลิกเก็บภาษีวัวควาย ภาษี ล้อเลื่อน และภาษีเรือที่เข้ามาค้าขายและผ่านคลอง

การค้าข้าวในสมัยรัชกาลที่ ๔

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ห้ามส่งข้าวออกนอกจนกว่าจะมีข้าวพอ

เก็บไว้พอบริโภคในประเทศเกินกว่า ๓ ปี

ในรัชกาลที่ ๔ มีการลดหย่อนอากรค่านา คนทำนามากขึ้น ปัญหาคนไทยจะอดข้าวไม่มี จึงให้ส่งข้าวออกได้ทุกปีเพราะมีข้าวมาก ภาษีขาออกของข้าวเป็นรายได้ที่สำคัญ

ไม้สัก

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการให้สัมปทานป่าไม้แก่บริษัท ภาษีขาเข้าขาออก (จังกอบ)

ในสมัยอยุธยามีเมืองท่า ๒ แห่ง คือ มะริด และปากแม่น้ำเจ้าพระยาและเมืองท่าเล็กๆ ทางฝั่งทะเลทางใต้ เรือสินค้าจากทางตะวันตกจะขึ้นที่มะริดในสมัยแรก เรือจากจีนจะเข้ามาทางปากน้ำเจ้าพระยา เข้ากรุงเทพฯ หรือกรุงศรีอยุธยา แต่ต่อมาสมัยอยุธยาตอนกลาง เรือชาติตะวันตกก็เข้ามาทางปากน้ำเจ้าพระยา เมืองไทยกลายเป็นเมืองสำคัญ ในการค้าขายระหว่างจีนกับชาติตะวันตก เพราะจีนเกรงฝรั่งจะเข้าไปเผยแผ่ศาสนาจึงห้ามเรือฝรั่งเข้าไปค้าขาย นอกจากฝรั่งในเรือจะพิสูจน์ว่าทำหยาบคายกับรูปพระเยซูได้ (พ่อค้าโปรตุเกสยอมทำได้) แต่เรือจากเมืองไทยนั้นเข้าไปค้าขายได้ เพราะไม่ใช่เพียงแต่คนไทยนับถือศาสนาพุทธเท่านั้น แต่พ่อค้าไทยยังหลอกจีนว่าไทยเป็นเมืองขึ้นของจีนและหลอกคนไทยด้วยกันเองว่าเป็นเรือส่งไปทางเจริญพระราชไมตรี พอขึ้นแผ่นดินใหม่

ก็ต้องส่งเรือเข้าไปเมืองจีน

เรือสำเภาที่ต่อในเมืองไทยแล้วไปที่กวางตุ้ง ตีทะเลเบียนเป็นเรือจีนทำให้ค้าขายสะดวก

เมื่อเป็นเช่นนี้ฝรั่งจึงต้องเข้ามาอยู่ที่อยุธยาเพราะอยากได้ของจีนเอาของฝรั่งมาลงเรือไทยไปเมืองจีน และขนของจากจีนกลับมาเมืองไทย มี factory หรือสถานการค้าของฝรั่งเข้ามาตั้งในเมืองไทยมากมายทำให้ไทยร่ำรวยมาก รัฐบาลเก็บภาษีได้มาก เก็บภาษีร้อยละ ๓ จากเรือที่มาค้าขายสมำเสมอ ถ้านาน ๆ มาครั้งหรือเรือที่เข้ามาใหม่เก็บร้อยละ ๕ ในสมัยรัชกาลที่ ๒ เพิ่มภาษีเรือที่นาน ๆ มาครั้งเป็นร้อยละ ๘

นอกจากภาษีขาเข้ายังมีจังกอบเรือ ไม่ได้เก็บจากสินค้าแต่เก็บจากขนาดของเรือ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ La Loubère ว่าคิดความยาวก่อน ๑ บาทต่อ ๑ วา แต่เรือจะยาวเท่าไรก็ตามถ้ากว้างเกิน ๖ ศอก เสียเพิ่มศอกละ ๖ บาท คำให้การชาวกรุงเก่าบอกว่าเก็บจากปากเรือโดยคิดภาษีตามความกว้างของปากเรือไม่ใช่ตามความยาวของเรือ เรือที่กว้าง ๔ วาขึ้นไป ถ้าเป็นเรือลูกค้าไทยคิด ๑๒ บาทต่อ ๑ วา ถ้าเป็นเรือมาจากทางไกล คือเรือฝรั่งเก็บ ๒๐ บาทต่อ ๑ วา เมื่อมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ คงเก็บเป็นภาษีปากเรือ นายจอห์น ครอว์ฟอร์ด บอกว่าในสมัยรัชกาลที่ ๒ เรือจีนเสียค่า

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเรียบเรียงจากคำสัมภาษณ์ ม.ร.ว. สีกฤทัย ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

ภาษีปากเรือ ๔๐ บาทต่อ ๑ วา เรือฝรั่งเก็บ ๑๑๘ บาท ต่อ ๑ วา เรือจากมลายูเก็บล้าละ ๑๓๐ บาท คงจะต้องการส่งเสริมการค้ากับจีนให้จีนเป็นตลาดสินค้าด้วย เรือฝรั่งยังต้องเสียค่าทอดสมออีกเล็กน้อย

สินค้าขาออกเก็บภาษีอัตราต่างกัน สำหรับสินค้าแต่ละชนิด

นอกจากสินค้าขาเข้าขาออก จังกอบยังมี**อากรขนอน** (อากรขนอนตลาด) เก็บร้อยละ ๑๐ ของราคาสินค้าที่บรรทุกเรือและเกวียน ในพระราชอาณาจักร ราชการตั้งด่านได้ทั้งทางน้ำ ทางบก เมื่อสินค้าผ่านก็ต้องเสียภาษี ด่านภาษีนี้มีมานาน พ่อขุนรามคำแหงยกเล็กในสมัยอยุธยาด่านมีจนสุดเขตวงราชธานี อากรขนอนเดิมก็คงเป็นภาษีขาเข้าขาออก เพราะสุโขทัยและอยุธยาต่างก็เป็นอิสระกลายเป็นคนละประเทศ และต่างก็มีเมืองอื่นเป็นเมืองขึ้นจึงต้องเสียภาษีถ้าค้าขายระหว่างกัน แต่ในสมัยต่อมามีการค้าขายกับชาวต่างประเทศจริงๆ เกิดภาษีอื่นขึ้น อากรขนอนจึงกลายเป็นด่านเก็บภาษีภายในประเทศ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ อากรขนอนบางอย่างกลายเป็นผูกขาดให้ชาวจีนประมูลเก็บ

อากรตลาด

เริ่มเก็บในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ (พร้อมกับอากรขนอน) อัตราไม่แน่นอน เก็บจากพวกที่ไปค้าในตลาด ที่ถือว่าเป็นของหลวง

วิธีเก็บเรียกว่า **กำตลก** (ภาษีกำตลก) ตามร้านจะมีอ่างใส่น้ำเปียวางไว้ พนักงานนำไปก็กำกั้นนับเป็นอากรตลกอด อากรนี้มีมาจนถึงสมัย รัชกาลที่ ๔ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ทรงยกเว้นให้ร้านพระ ชาวตลกอด ทำเทียนต้องให้ดอกไม้ธูปเทียนบูชาพระแก้ว ต่อมาในตลกอดอื่น ๆ ก็ เลิกไป อากรตลกอดเปลี่ยนเป็นภาษีร้านค้า ภาษีแพ ภาษีเรือ เพราะร้านค้าส่วนใหญ่อยู่บนแพหรือบนเรือ บนบกมีน้อย

เรือ เสียล่ำละ ๒ บาทต่อปี

ร้านหรือแพเก็บตามชนิดของสินค้า เช่น

ร้านผ้า ปีละ ๔ บาท

ร้านข้าวสาร ปีละ ๒ บาท

ร้านปลา ปีละ ๑ บาทสองสลึง

ร้านหมาก พลุ บุหรี่ ปีละ ๒ สลึง

นอกจากนั้นรายได้ของแผ่นดินยังมาจากกำไรการค้าของรัฐบาล คือเอาส่วยที่ได้จากหัวเมืองส่งไปขายต่างประเทศ และรัฐบาลยัง ผูกขาดสินค้าบางประเภทอีกด้วย เช่น ดินบุก ไม้สัก แผ่นดิน พระเจ้าทรงธรรมประกาศให้ดินบุกเป็นสินค้าผูกขาดของรัฐบาล เหตุ ที่ประกาศไม่ใช่เพราะต้องการแสวงหากำไร แต่ทรงเกรงว่าดินบุก จะไม่มีพอใช้ในประเทศ เมื่อการค้าดินบุกผูกขาดได้กำไรดี มาถึง สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเห็นดีจึงเพิ่มสินค้าผูกขาดอีก

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเรียบเรียงจากคำสัมภาษณ์ ม.ร.ว. สีกฤทธิ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

หลายประเภท คือ ดินประสิ่ว ผ่าง (เปลือกไม้) ตะกั่ว ทมหากแห้ง (ทมหากสง) หนังกัดัว ไม้มะริด ช้าง งาช้าง สมัยพระเจ้าปราสาททองเพิ่มรังนก

ในสมัยรัชกาลที่ ๒ เพิ่มพริกไทย กระวาน กำยาน และในสมัยรัชกาลที่ ๓ เพิ่มไม้สัก

ยังมีสินค้าผูกขาดเข้าอีกคือ รัฐบาลผูกขาดการซื้อของบางอย่างจากต่างประเทศแล้วนำมาขายแก่ประชาชน สินค้าเข้าที่รัฐบาลผูกขาด ได้แก่ ปืน กระสุนดินดำและลูกปืน ของเหล่านี้รัฐบาลเหลือใช้แล้วจึงเอาออกขาย แต่ต่อมารัฐบาลเก็บไว้ทั้งหมดเพราะกลัวการช่งสมผู้คนเป็นกบฏ การผูกขาดสินค้าเข้าแต่เดิมเป็นเหตุผลทางการเมือง ต่อมาในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเห็นได้กำไรดี จึงให้เพิ่มผ้าเป็นสินค้าผูกขาด คือ ผ้าจากอินเดีย เปอร์เซีย และจีน การผูกขาดทำให้รัฐบาลได้กำไร แต่ราษฎรเดือดร้อน ในรัชกาลที่ ๒ จึงให้เลิกการผูกขาดผ้า เหลือแต่ปืนและกระสุนดินดำ

ส่วนการผูกขาดภาษีขาออกนั้น นอกจากเอาสินค้าไว้ขายกับพ่อค้าชาวต่างประเทศที่เข้ามาในเมืองไทยแล้ว รัฐบาลยังนำลงเรือสำเภาไปขายต่างประเทศเองด้วย สินค้าที่นำออกไปขายก็มีข้าว ช้าง ไม้ ผ่าง ดินบุก หนังกัดัว ผูกสำเภาไปขายเมืองจีนมีกำไร ขากลับบรรทุกเครื่องถ้วยเงินมาได้กำไรมากมาย การค้าสำเภาในสมัย

รัตนโกสินทร์มีทั้งเรือหลวงและเจ้านาย รัชกาลที่ ๓ ก่อนเสวยราชย์
ทรงรำรวย โปรดสร้างเรือบรรทุกของมาจากจีน

ค่าฤชาธรรมเนียมและค่าปรับ

ฤชา คือ รายได้ศาลต่าง ๆ ได้จากการบริการบางอย่างที่ศาลให้
แก่ประชาชน เช่น

การออกโฉนดที่ดิน ค่าฤชาตกเป็นของหลวง

รายได้จากคดีที่เกี่ยวกับเงิน ทางราชการได้กึ่งหนึ่ง อีกกึ่งหนึ่ง
เป็นของผู้พิพากษา

ค่าปรับทุกอย่าง คือ ค่าปรับที่เป็นการลงโทษและค่าปรับจาก
ผู้ไม่สามารถรับโทษ ตกเป็นของหลวงทั้งสิ้น

รายได้เบ็ดเตล็ด

๑. บางครั้งมีงานใหญ่ ๆ เช่น การรับทูต ต้องมีการก่อสร้าง
ก็จะเกณฑ์เงินสิ่งของจากหัวเมือง

๒. ธิบราชบาตร ผู้ที่ทำผิดมีโทษหนักจะถูกพันคอ ธิบเรือน
หรือธิบราชบาตร

๓. มรดกไม่มีทายาทตกเป็นของหลวง

ผู้ที่มีศักรดินา ๑๐๐๐๐ ขึ้นไป จะทำพันธกรรมต้องมีคนเป็น
พยานมากมาย เพราะทรัพย์มรดกต้องเสียภาษีให้หลวง ๑/๔ คน
ที่มีศักรดินาต่ำลงมาไม่ต้องเสียภาษี สันนิษฐานว่าคนศักรดินา ๑๐๐๐๐
ขึ้นไป ต้องมีทรัพย์มากและอาจจะทุจริตมาก

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเรียบเรียงจากคำสัมภาษณ์ ม.ร.จ. ศิริฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๐๖

๔. เครื่องราชบรรณาการ ๓ ปีต่อครั้ง (ปกติ) มีต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ของอื่น ๆ เล็ก ๆ น้อย ๆ

สมัยรัชกาลที่ ๕ เครื่องราชบรรณาการจากไทรบุรี กลันตัน ตรัง-กานู มีต้นไม้เงิน ๑ ต้นไม้ทอง ๑ แต่ละต้นสูง ๖ ศอก มีกิ่งไม้ ๘ ชั้น มีดอกไม้เงินทองรวม ๖๓๘ ดอก ใบไม้เงินทอง ๙๘๐ ใบ มีงู ๒ คู่ ทองคู่ ๑ เงินคู่ ๑ นกอีก ๔ ตัว และกวางเงิน ๒ บนยอดมีดอกไม้เงินทองใหญ่อย่างละ ๑ มีกลีบเป็น ๓ ชั้น และยังมีบรรณาการสมทบ คือแหวนทองลายจันมะพร้าว ๒๖ วง หอกคร่ำทอง ๖ คู่ ผ้าขาว ๔๐ พับ

นอกจากของหลวงยังต้องมีของถวายพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ และของกำนัลเสนาบดี

สำหรับตรังกานู ยังมีเพิ่มเติมคือ โสร่งเส้นทอง ผ้าขาวพับ กายาน หวาย เสื่อ ไม้พลอง หอยมุก ซึ่งไม่สำคัญนัก เป็นเพียงตัวอย่างของพื้นเมือง

ต้นไม้เงินทองนี้มาจากลัทธิไศเลนทร์ ถือว่าเป็นต้นไม้ในป่าหิมพานต์เชิงเขาไกลาส ซึ่งเป็นที่ประทับของพระอิศวร

รายได้ไม่ได้เอาเข้าคลังทั้งหมด ต้องเสียส่วนแบ่งให้ผู้เก็บภาษี จึงมีการรั่วไหลบ้าง แต่เมื่อรวมแล้ว La Loubère ว่ารายได้แผ่นดินตกปีละ ๑ ล้าน ๕ แสนบาท (เฉพาะตัวเงิน) และยังมีรายได้ที่ไม่ได้เป็นตัวเงินอีกมากมาย

ในสมัยรัชกาลที่ ๒ มีรายได้เป็นเงิน ๒ ล้าน ๒ แสน ถ้ารวมกับรายได้ที่เป็นวัตถุทั้งหมด ตกประมาณ ๕ ล้าน ๒ แสนบาท

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ทรงแก้ไขระบบภาษีตั้งภาษีใหม่ๆ รายได้ของแผ่นดินเป็นตัวเงินประมาณ ๒๕ ล้านบาท และภาษีที่เป็นแรงงานอีกประมาณเท่าตัว

บุคคลที่ได้รับการยกเว้นภาษี ได้แก่

- พระ
- โพร่หลวงทั้งปวงที่ขึ้นทะเบียนแล้วไม่ได้หนี มีหนังสือสำคัญเรียกว่าตราภูมิคุ้มห้าม

การเก็บภาษี

ถ้าคำนึงถึงสมัยต้นอยุธยาได้เงินน้อย แต่ไม่ต้องการมากเพราะทุกอย่างใช้เกณฑ์ราชการ เป็นหน้าที่ของสมุหนายกที่จะต้องเกณฑ์แรงงานมาใช้ในราชการถ้าจำเป็น สมัยที่มีเมืองพระยามหานคร ซึ่งมีเมืองโทขึ้น ภาษีอากรหรือส่วยในท้องถื่นคงส่งเข้ากรุงเทพฯ แต่น้อยเก็บไว้ในเมืองเป็นส่วนใหญ่ เจ้าพระยาพระคลังมีหน้าที่คุมภาษีและรายจ่ายเฉพาะวงราชธานี

สมัยสมเด็จพระนารายณ์ เจ้าพระยาพระคลังตั้งตำแหน่งหลวงคลังไปตามหัวเมือง เก็บรายได้ส่งกรุงส่วนหนึ่ง

สมัยสมเด็จพระเพทราชา แบ่งประเทศให้ส่วนราชการปกครอง เป็น ๓ ส่วน กรมคลังจึงไม่มีหน้าที่ดูแลการคลังทั่วพระราชอาณาจักรเลย ได้แต่เก็บส่วยสาอากรในเขตของตน ส่วนราชการที่ส่งเงินเข้าคลังจึงแยกเป็น ๓ หน่วย คือ คลัง มหาดไทย และกลาโหม

รายได้จากหัวเมืองเข้ามายังราชธานีมากขึ้น เมื่อมีการขยายอำนาจจากส่วนกลาง (centralization) สำหรับการค้าผูกขาดของทางราชการนั้น เป็นหน้าที่ของพระคลัง และเมื่อการค้าส่วนใหญ่เป็นการค้านอกประเทศ จำเป็นต้องติดต่อกับต่างประเทศ ในที่สุดพระคลังจึงทำหน้าที่เหมือนกับกระทรวงต่างประเทศ รับผิดชอบในการรับทูต

ต่อมาในสมัยอยุธยาตอนปลาย กลาโหมต้องโทษให้เอาหัวเมืองทางภาคใต้มาให้พระคลังปกครอง แม้ในตอนแรกตั้งกรมพระคลัง กรมพระคลังก็มีหน้าที่อื่นด้วยอยู่แล้ว บัดนี้เจ้าพระยาพระคลังมัวไปทำหน้าที่ปกครองด้านอื่น ๆ งานด้านภาษีอากรจึงตกไปอยู่ที่อื่น ได้แก่

๑. กรมพระคลังมหาสมบัติ เจ้ากรมเป็นพระราชภักดี ไม่ขึ้นกับเจ้าพระยาพระคลังแต่ขึ้นตรงกับพระเจ้าแผ่นดิน ต่อมางานเรื่องภาษีต่าง ๆ ไปตกแก่มหาดไทย กลาโหม และกรมเมือง

๒. เนื่องจากรัฐบาลมีรายได้มากขึ้น หลังสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง จึงตั้งกรมพระคลังสินค้าขึ้น เพื่อทำการค้าผูกขาดโดยตรง เจ้ากรมเป็นที่พระยาศรีพิพัฒน์ ซึ่งต่อมาสำคัญมากในการ

หารายได้แผ่นดิน มีหน้าที่ขายสินค้าที่ได้เป็นส่วย ขายสินค้าผูกขาด ทั้งขายส่งและขายปลีก ในสมัยรัตนโกสินทร์ตำแหน่งพระยาศรีพิพัฒน์เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยา

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อยังทรงเป็นเจ้านายต่างกรม ทรงทำการค้าขายมาก แต่เมื่อขึ้นเสวยราชย์แล้วทรงสละผลประโยชน์หมด การค้าของราชการจึงเลิกไปมาก ไปเลิกหมดในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระเจ้าแผ่นดินทำหน้าที่แต่ปกครองประเทศและเก็บภาษี การเก็บภาษีมีมากขึ้น ยกให้เป็นหน้าที่ของกรมพระคลังสินค้าเป็นผู้เก็บ เมื่อกรมนี้เป็นผู้คุ้นเคยกับการติดต่อกับชาวต่างประเทศคือจีน จึงมีหน้าที่ออกไปต่างดาวและเก็บภาษีไปด้วย

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ ยังมีส่วยจากหัวเมือง กรมพระคลังสินค้าก็มีหน้าที่เฝ้าช่วยมารักษาและจ่ายไปใช้ในราชการ กรมพระคลังก็มีหน้าที่อื่นจนไม่ทำงานการคลัง เหลือแต่การจ่ายเบี้ยหวัด และต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์เมื่อกลาโหมได้หัวเมืองทางใต้ กลับคืนมาปกครอง เหลือไว้ที่กรมคลังไม่กี่หัวเมือง หน้าที่สำคัญของกรมพระคลังก็เป็นหน้าที่เกี่ยวกับการต่างประเทศ

นอกจากนี้ยังมีคลังอื่น ๆ อีก (รวมเรียกว่าสิบสองท้องพระคลัง)

๓. กรมพระคลังขวาและซ้าย ซึ่งเดิมเป็นคลังเก็บของใช้ในราชการที่เป็นงานโยธาซึ่งต้องจ่ายไพร่ไปทำ เช่น จอบ เสียม

พระคลังขวาร์ับผิดชอบในการเก็บเหล็ก พระคลังซ้ายเก็บเครื่อง
ทาสีและเครื่องตกแต่ง

ข้าราชการกรมทั้งสองนี้เป็นช่างด้วยและเป็นพนักงานเดินตลาด
ซื้อของใช้ในราชการ ซื้อของได้ถูกและรวดเร็ว ต่อมาได้คุมอากร
บางอย่าง พระคลังขวาคุมอากรยาสูบใน ๒๓ หัวเมือง ไม้ไผ่และอากร
ด่าน พระคลังซ้ายคุมอากรบ่อเกลือสินเธาว์ทางภาคอีสานและฝ้าย

๔. คลังราชการ

เก็บรักษาส่วยที่ส่งมาจากหัวเมืองที่ขึ้นกรมทำส่วนใหญ่เป็นเสื่อ
ต่างๆ เสื่อลวด เสื่อหวาย และเวลาไม่พอใช้ก็ต้องไปจัดซื้อ และ
รับผิดชอบการประมูลอากรพินไม้แสมและไม้โกงกาง

๕. คลังมีหน้าที่เก็บของใช้ในราชการ

- คลังศุภรัตน์ เก็บผ้าเหลือง
- คลังพระราชกุศล เก็บเครื่องบำเพ็ญพระราชกุศล

๖. คลังสวน ขึ้นกรมสรรพากรนอก สำหรับเก็บอากรสวนจาก
สวนใหญ่ที่มีโฉนดซึ่งบอกจำนวนต้นผลไม้แต่ละสวนอย่างละเอียด
ซึ่งกรมสรรพากรนอกเป็นผู้ออกให้

ภาษีพืชผลเป็นภาษีที่สำคัญ เมื่อขึ้นแผ่นดินใหม่จะต้องมีการ
เดินสวนเดินนาเพื่อประเมินภาษีใหม่และออกโฉนดใหม่ ผู้เดินสวน
เรียกว่า นายระวาง ในการสำรวจนายระวางต้องดูว่าสวนกลายเป็น

นาไปเท่าไร คนทิ้งสวนไปเท่าไร และวัดเนื้อที่ที่ปลูกเบิกใหม่ ประเมิน ต้นผลไม้ที่ออกผลแล้วเพื่อเก็บภาษีลงไว้ในหน้าโฉนดจนกว่าจะมีการสำรวจใหม่ ต้นไม้ที่ตายหรือตัดไปแล้วต้องตัดบัญชีและขึ้นบัญชีต้นไม้ปลูกใหม่ การตัดต้นไม้ที่นั้นจงใจตัดโดยพลการไม่ได้

มีธรรมเนียมว่านายระวางก่อนจะเข้าสวน ต้องปลูกศาลเพียงตา บูชาเจ้าที่ก่อนที่จะเข้ารังวัด ค่าใช้จ่ายเจ้าของสวนเป็นผู้ออก เป็นเงินไม่มากเรียกว่าค่าเดินสวน ให้แก่นายระวางและเสมียนนายระวางและเจ้าพนักงาน พอเดินสวนเสร็จ วันพระต่อมาต้องไปสาบานที่วัดพระแก้วว่าทำหน้าที่อย่างซื่อสัตย์สุจริต (ไม่ได้รับสินบนจากเจ้าของสวน)

(กรมนามีข้าราชการเรียกว่า ข้าหลวงเสนา ออกเก็บค่านาตามโฉนดที่กรมนาออกให้ การเดินนาก็ปฏิบัติเช่นเดียวกัน เมื่อเดินเสร็จแล้วต้องไปสาบานที่วัดพระแก้ว)

นอกจากนี้กรมเมือง (ไม่มีพระคลังของตนเอง) มีหน้าที่เก็บภาษีเฉพาะในเขตพระนครคือ ภาษีโรงเรือน ร้านค้า แพ และเรือที่ใช้เป็นร้านค้า

การใช้ข้าราชการเก็บภาษีโดยตรงรายได้แผ่นดินได้น้อย แต่ราษฎรก็เดือดร้อนน้อยทางราชการแต่ก่อนคำนึงถึงความเดือดร้อนนี้ ภาษีใดที่เก็บเองได้ก็ไม่ให้ผูกขาด และไม่ใช้คนที่จะทำให้ราษฎร

เดือดร้อน เช่น ในสมัยพระเจ้าบรมโกศ คนจึงมาขอผูกขาดบ่อนเบี้ย
สมุทรปราการ ก็ไม่โปรดฯ ให้

ภาษีผูกขาด

ได้แก่การผูกขาดภาษีที่เก็บจากสินค้าต่างๆ แต่ผู้ผูกขาดไม่ได้
เก็บได้ตามใจ ต้องเก็บตามอัตราที่กำหนดไว้ไม่เกินร้อยละ ๑๐
และมีกำหนดแน่นอนว่าไม่ให้กตซึ่งราษฎร

ภาษีผูกขาดมีหลายประเภท ผู้ผูกขาดเรียกว่า นายอากร หรือ
เจ้าภาษี ขึ้นตรงต่อข้าราชการกรมพระคลังสินค้าหรือกรมอื่นแล้วแต่
กรณี ข้าราชการที่ควบคุมนายอากรเรียกว่าเจ้าจำนวนสินค้า เช่น
พริกไทย ราชการเคยเก็บเอง การผูกขาดมีเจ้าภาษีมาประมูล ใคร
ให้ราชการมากก็ได้ไป เช่น ภาษีพริกไทย แต่จะเก็บเกินอัตราที่กำหนด
ไม่ได้ การที่นายอากรจะได้กำไร ก็คือดูแลอย่าให้รั่วไหล

อากรเหล้า ที่แรกเก็บจากคนดื่ม แต่ต่อมาห้ามคนทั่วไปดื่มเหล้า
นายอากรดื่มเองและส่งค่าอากรให้รัฐบาล การรั่วไหลจึงไม่มีเลย

อากรบ่อนเบี้ย อากรหวย กษ ให้มีผู้ผูกขาดเป็นนายบ่อน การ
ออกหวยมีรอบเข้ารอบบ่าย คนแทงหวยก็มาบอกว่าจะแทงตัวอะไร
มีหนังสือเป็นหลักฐานเรียกว่า โปย พอخانโปยก็จะแขวนไว้หน้า

โรงบ่อนยี่โกซง^(๓๓) จะแต่งตัวแบบตัวจิว จัดแทนบูชาและประกาศตัว
หวยถ้ำแทงหิง^(๓๔) ยี่โกซงไม่รู้เบอร์ ถ้าถูกได้สตาจค์มาก

นายอากรส่วนใหญ่เป็นคนจีน การส่งภาษีอากรให้แก่รัฐบาลนั้น
เมื่อประมูลได้แล้วต้องส่งค่าภาษีเท่าจำนวนภาษี ๓ เดือนแรกของ
ปี ภาษี ๓ เดือนแรกนี้ รัฐเอาเป็นรายได้ ๑ เดือน กันไว้เป็นเงิน
ประกัน ๒ เดือน ต่อจากนั้นเจ้าภาษีนายอากรต้องจ่ายให้ราชการ
ทุกเดือน เป็นจำนวน ๑/๑๒ ของภาษีที่ประมูลทั้งปีไปอีก ๑๐ เดือน
เพราะ ๒ เดือนหลังราชการได้ยึดเป็นประกันไว้แล้ว

นายอากรร่ำรวยทุกคน ไม่เคยมีใครเดือดร้อนส่งภาษีไม่ได้
เจ้าภาษีนายอากรหลายคนได้รับตำแหน่งเป็นข้าราชการกรมท่าซ้าย

ภาษีบางอย่าง เช่น การพนัน ไม่ให้ผูกขาด แบ่งเป็นแขวงให้
เป็นรายได้ของท้องที่ ภาษีบางอย่าง เช่น รังนก นายอากรผูกขาด
เสียภาษีแล้วยังผูกขาดรายได้อีกด้วย

(๓๓) ยี่โกซง คือ เจี๊สัวหุง นายอากรหวยคนแรก มีบรรดาศักดิ์เป็นขุนบานเบิกบุรีรัตน

(๓๔) สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ทรงอธิบายว่าการแทงหวยหิงคือ คนแทงหวยหิงเขียน
โพยเอง แล้วเอาโพยไปส่งที่โรงหวย แทงคราวหนึ่งต้องไม่ต่ำกว่า ๒๒ บาท ที่ต่างจากหวยสามัญคือ
เมื่อหวยโรงเข้าออกแล้ว ขุนบานนายอากรหวยแก่โพยหวยสามัญออก รู้ว่าผู้แทงแทงหวยตัวไหน
มากก็เปลี่ยนตัวหวยโรงค่าไปเสียให้ห่างๆ แต่การแทงหิงแทงถูก จึงจะเปิดโพยออกมาดูว่าแทงตัวใด
แทงผิดไม่เปิดให้ดู เพื่อคักแทงโรงหวยค้ำค่าต่อไป ขุนบานคาดใจคนแทงได้ยาก ดู "ตำนานหวย"
ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๕ (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, ๒๕๐๗), หน้า ๔๗๘ -
๔๗๙.

ผู้ผูกขาดมีอำนาจมากในการเก็บภาษีและใช้อำนาจผิดอยู่บ่อย ๆ ผู้ผูกขาดตั้งด่านอยู่ตามด่านหรือสี่แยกคอยตรวจสินค้าที่ต้องเสียภาษี เมื่อพบจะตักลองจะต้องหยุดให้ตรวจ ถ้าทำผิดจะริบสินค้า ส่วนนายอากรเหล่าถ้าจับเหล่าเถื่อนได้ก็จะริบไว้ทั้งหมด สังฆราช Pallegoix ว่า นายอากรสามารถจับคนทำผิดเรื่องภาษีไปเป็นทาสได้ด้วย

ภาษี ไข่เต่ารังนก

ใครไปเก็บไข่เต่าและรังนกไม่ได้ นอกจากคนของนายอากร

การพนันนายอากรเป็นนายบ่อนเอง ควบคุมความประพฤติของคนในบ่อน จะไล่ใครออกจากบ่อนก็ได้ และเก็บเงินจากการตั้งแผงลอยหน้าบ่อน

ในราชการสมัยก่อน ถ้าราษฎรขัดขึ้นนายอากรเรียกราชการมาช่วยได้ พวกนี้ต้องถือน้ำและมีศักดินาไม่ต่ำกว่า ๔๐๐

คำว่า อากร ไทยใช้คำนี้มาตลอด มาจากภาษาบาลีแปลว่า “บ่อเกิด” ส่วนคำ ภาษี นั้นฟังปรากฏใช้ อาจจะเป็นภาษาจีนมาจากนายอากรจีน เพราะเดิมไม่มีคำนี้ มีแต่เรียกส่วยสาอากรหรือส่วยสาพัทธยากร (เพิ่งมาสมัยรัชกาลที่ ๓ เท่านั้น)

รายจ่ายของแผ่นดิน

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์รายจ่ายที่สำคัญได้แก่

๑. ศาสนา สร้างซ่อมวัด เทวสถาน เพราะทางราชการถือว่า มีหน้าที่สำคัญคือ การทำนุบำรุงศาสนา

นอกจากนี้ก็เป็น การสร้างปราสาทราชวัง (เป็นที่อยู่ของพระเจ้าแผ่นดินถือเป็นเทวสถาน) ทำให้รายจ่ายแผ่นดินมากมายเหลือเกิน จากคำให้การชาวกรุงเก่าจ่ายเงินคลังเฉพาะการกุศลปีละ ๕๐๐๐๐ บาท

๒. เบี้ยหวัดแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ

พระบรมวงศานุวงศ์หรือพระมหาอุปราช	๕๐๐	ซั้
พระอัครมเหสี	๓๐๐	ซั้
เจ้าฟ้า องค์ละ	๑๐๐	ซั้
พระองค์เจ้า องค์ละ	๕๐	ซั้
หลานหลวง (หม่อมเจ้า) องค์ละ	๒๐	ซั้
พระสนมเอกทั้งหมดจ่ายปีละ	๒๐๐	ซั้
คนละ ๒๐ ๓๐ ๕๐ ฯลฯ		จ่ายเป็นรายตัว

ข้าราชการได้เบี้ยหวัดทุกคนแบ่งกันไปในข้าราชการที่มีตำแหน่ง เฝ้าทั้งหมดรวม ๑๕๐๐ ซั้ เป็นรายตัวตั้งแต่ ๕๐ ซั้ ไปจนถึง ซั้เดียว

นอกจากนี้ทางราชการต้องเก็บเงินไว้ในท้องพระคลัง ๕๐๐๐ ซั้ (เท่ากับเงินคงคลัง) ไว้ใช้ในการทัพศึก ปรานจลาจล ฉุกเฉิน อีก ๕๐๐๐ ซั้ ให้คงคลังไว้ใช้งานพระบรมศพ พระราชพิธีต่างๆ ตลอดจน พระศพเจ้านาย เงินคงคลังพวกนี้ถ้าจ่ายไปแล้วต้องหามาเติม

บันทึกหรือการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเขียนถึงคุณค่า @ จน ๑๖ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

ความจริงก็คงจะจ่ายเงินไม่มาก เพราะใช้แรงงานเกณฑ์และส่วย
แม้ในการสร้างซ่อมวัดก็คงใช้เงินไม่มาก เพราะวัสดุส่วนมากคือส่วย
เช่น ศิลาแลง อิฐ กระจเบื้อง และไม้ซุง แรงงานก็เป็นแรงงานเกณฑ์
เช่นกัน

การใช้จ่ายเพื่อประโยชน์สุขของราษฎรไม่มีในเกือบทุกประเทศ
ถือว่าหน้าที่นี้ไม่ได้เป็นหน้าที่ของรัฐบาล รัฐบาลมีหน้าที่แต่รักษา
ประเทศ การรักษาความสุขเป็นหน้าที่ของราษฎรเอง

บาทหลวงในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ขอสร้างโรงพยาบาลทาง
รัฐก็อนุญาต แต่เมื่อไปขอพระราชทานเตียงไม่ให้ กล่าวว่าเพราะผิด
พระราชประเพณี

แต่รัฐบาลก็ทำการสาธารณประโยชน์บางอย่าง เช่น การขุดคลอง
อาจจะทำเพื่อความสะดวกในการขนส่วยมายังพระนครและในการ-
ทัพศึก และราษฎรได้ประโยชน์มากเสมอหน้า เป็นทั้งการคมนาคม
และการชลประทาน

คลองมหานาคขุดเพื่อเป็นคูเมือง •

เรื่องศาสนา

บันทึกเรื่องการปกครองของบอไทย สมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ทรงเรียบเรียงจากคำกล่าวของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

เรื่องศาสนา

เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการปกครองมาก พุทธศาสนาในเมืองไทย มีลักษณะเป็นสถาบัน (organized church) ต่างจากพุทธศาสนาในประเทศอื่นที่ไม่มีสถาบันกลางปกครองมีแต่วัดวาอาราม แต่ในประเทศไทยมีผู้บริหารครบถ้วน

เรื่องศาสนากับการปกครองนั้น ถ้าทางศาสนาเมืองค้การขึ้น มักจะมีเรื่องวิวาทกับฝ่ายปกครองที่เป็นฆราวาสเพื่อแย่งชิงอำนาจ และอิทธิพลกันเสมอ แต่ในเมืองไทยไม่เกิดปัญหาเช่นนี้เพราะ

๑. ศาสนาพุทธในเมืองไทยเป็นนิกายเถรวาท สั่งสอนให้พระภิกษุละออกจากโลก มีวินัยบัญญัติอย่างเคร่งครัดจึงไม่เกี่ยวข้องกับการการเมือง ไม่แสวงหาอำนาจ

๒. พระภิกษุสงฆ์ไทยไม่ถือว่าตนเป็นชนชั้นหนึ่งแยกจากส่วนอื่น หรือเป็นชนชั้นตายตัว เพราะสึกได้เสมอเมื่อไม่พอใจในภิกษุภาวะ ถ้าข้องใจในการปกครองประเทศก็สึกออกมาเล่นการเมืองได้ ในประเทศอื่นสึกไม่ได้ เช่น ในทิเบต

๓. ทางฆราวาสก็ช่วยกันรักษาภิกษุสงฆ์ ไม่ให้ต้องข้องแวะกับการเมือง คือ ภิกษุภาวะเป็นเครื่องหลบภัยทางการเมืองคนยกถวาย

กิจการบ้านเมืองในสมัยก่อนแบ่งออกเป็นพุทธจักรและอาณาจักร แต่ถึงแม้จะแยกกันพระเจ้าแผ่นดินก็ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับพุทธจักรเป็นอัครศาสนาอุปถัมภกในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ ศาสนาหมายถึงพุทธศาสนาเท่านั้น หลังพิธีบรมราชาภิเษกแล้วจะทรงปฏิญาณต่อพระพุทธรูปศาสนาเท่านั้น หน้าที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนา นี้ พระเจ้าแผ่นดินบางพระองค์ถือว่าสำคัญกว่าอื่น เช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

“ตั้งใจจะอุปถัมภก ยอยกพระพุทธรูปศาสนา”

ตามหลักปฏิบัติของพุทธศาสนานั้น พระราชาจะปกครองสงฆ์ไม่ได้ พระสงฆ์ต้องปกครองกันเองและถือพระวินัยเป็นกฎหมาย ข้อเสียอยู่ที่ว่าในการปกครองทั่วไปกฎหมายที่จะมีประสิทธิภาพจะต้องมีบทลงโทษ (sanction) ในพระวินัยก็บัญญัติโทษไว้ เช่น ให้พระสงฆ์ที่ประพฤติผิดวินัยอย่างร้ายแรงขาดจากภิกษุภาวะแต่โทษในพระวินัยไม่หนักพอที่คนจะหลาบจำ และถ้าต้องปาราชิกแล้วพระไม่ยอมสึกทางคณะสงฆ์ก็ทำอะไรไม่ได้ ทำให้พระพุทธรูปศาสนาเศร้าหมอง เพราะฉะนั้นอำนาจของพระมหากษัตริย์ จึงต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับ การปกครองสงฆ์ ดังนี้

๑. ต้องใช้อำนาจทางอาณาจักรลงโทษ บางครั้งจับให้สึก เมียนแล้วส่งเข้าคุก

๒. บำรุงพระพุทธศาสนา จัดหาวัตถุและอื่นๆ มาสร้างซ่อมวัดวาอาราม พระราชทานวัตถุปัจจัยแก่สงฆ์และยกย่องตามสมควร

๓. ป้องกันรักษาพระศาสนาไม่ให้ใครย้าย ให้ศาสนาดังอยู่ได้ทั้งหมดนี้ทำให้พระพุทธศาสนาในเมืองไทย ต้องอาศัยพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์มากขึ้นทุกทีโดยเฉพาะในหน้าที่ที่ต้องทรงรักษาความบริสุทธิ์ของพระศาสนา ต้องมีกฎเกณฑ์ในการปกครองสงฆ์ เพื่อป้องกันพระอลัชชี ต้องทรงออกพระราชกำหนด เช่น กฎพระสงฆ์ (ในกฎหมายตราสามดวง) และบังคับกิจการต่างๆ ไป แม้จะอยู่ในภิกขุภาวะ สงฆ์ก็ต้องเป็นข้าแผ่นดินและเคารพกฎหมายคือกฎพระสงฆ์

ตามหลักแล้วบริเวณพระอุโบสถเท่านั้น ที่อยู่นอกอำนาจของพระมหากษัตริย์ เพราะได้พระราชทานวิสุงคามสีมาแล้ว

นอกจากนั้นยังมีรายละเอียดอื่นๆ ที่ทำให้ศาสนจักรเป็นหนี้ฝ่ายปกครอง เช่น

- ทรัพย์สินสมบัติของศาสนจักร ต้องจ้างคนมาทำและได้ยกเว้นภาษีทั้งสิ้น
- พระอารามหลวงก็ได้พระราชทานเงินบำรุงและได้พระราชทานเลขวัดให้เป็นข้าพระ
- พระภิกษุได้รับการยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเขียนเรื่องจากคำสอนของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๒๖

(แต่ต่อมาถูกเกณฑ์ตามความสามารถ เช่น ครู ช่าง ศิลปิน ทางราชการรู้ว่าพระวัดใดเก่งทางใดก็เกณฑ์มา เช่น ในงานพระเมรุ วัดสระเกศจะถูกเกณฑ์ดอกไม้ไทย วัดมหาธาตุเก่งทางทำทองอังกฤษ พระอาจารย์นาคชรวินโข่งก็ถูกนิมนต์มาเขียนภาพ เป็นต้น)

กล่าวได้ว่าสถาบันพระศาสนาตั้งมาได้จนทุกวันนี้ ก็ด้วยอาศัยอำนาจพระเจ้าแผ่นดินทั้งสิ้น

ในการปกครองสงฆ์ก็ต้องมีเจ้าหน้าที่ ในชั้นแรกจะให้ปกครองกันเอง พระอาวุโสปกครองพระผู้น้อย ในประเทศอื่นพระปกครองกันเองในแต่ละวัดเป็นจำนวนน้อย เพราะแต่ละหน่วยเป็นอิสระแต่ถ้าเป็นการปกครองทั่วประเทศก็จะเกิดการวุ่นวายขึ้น จึงต้องเกิดการสร้างสมณศักดิ์เพื่อให้พระปกครองกันเองในสมัยโบราณไม่รู้จักราชการใช้ตำแหน่งใช้ยศและราชทินนามให้รู้กัน จึงจำเป็นต้องอนุโลมการปกครองสงฆ์ให้เข้ากับฆราวาส ต้องตั้งสมณศักดิ์ แต่เดิมคงจะไม่มีสมเด็จพระสังฆราชเดิมมีพระที่เป็นเจ้าวัด (สมภาร) มีสังฆราช (เท่ากับเจ้าคณะต่าง ๆ ในสมัยนี้)

ต่อมากำหนดตำแหน่งแน่นอนขึ้น ตำแหน่งทางศาสนาเป็นแบบเดียวกับทางข้าราชการ คงถือพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของพระศาสนา และตั้งให้พระเป็นเจ้าคณะหนเหนือหนใต้เหมือนมหาดไทยและกลาโหม สมเด็จพระราชาคณะเทียบได้กับอัครมหาเสนาบดี มี

สิทธิ์ตั้งพระราชคณะเป็นฐานานุกรม เช่น เจ้าคุณ พระครูใบฎีกา (เลขานุกร)

พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งพระราชคณะอื่น ๆ เกิดสมณศักดิ์เหมือน ตำแหน่งข้าราชการ

- รองเจ้าคณะใหญ่ (ชั้นพิเศษ)   เทียบเท่ากับพระยา (เช่น พระพิมลธรรม พระสาสนโสภณ)
- พระราชาคณะชั้นธรรม   เทียบเท่าพระ
- พระราชาคณะชั้นเทพ   เทียบเท่าหลวง
- พระราชาคณะชั้นราช   เทียบเท่าขุน
- พระราชาคณะชั้นสามัญ   (ตั้งเฉพาะองค์) เทียบเท่าหมื่น

หน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ทั้งนั้นคงต้องแบ่งตามพื้นที่

พระสงฆ์ในสมัยอยุธยาแบ่งออกเป็น ๒ คณะ เรียกว่า คามวาสี และอรัญวาสี

พระคามวาสี อยู่ในเขตกำแพงเมืองในเขตชุมชน เล่าเรียนพระปริยัตินิกธรรม รักษาตำรับตำราไม่ให้สูญหาย

พระอรัญวาสี พระอยู่ในป่าหรือวัดนอกเมือง ปฏิบัติธรรม

พระอรัญวาสีคงอยู่ใต้อำนาจการปกครองคณะใหญ่แต่ไม่ทราบ

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์

อัมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ อภิชาตบรมราชกุมารี

ทรงเขียนเรื่องจากคำ@ประพนธ์ ม.ร.ว. ศึกษาศาสตร์ ปริญญาโท พ.ศ. ๒๕๑๖

ว่าจะแบ่งเป็นภาคหรือไม่ พระอรรณวาสีทั้งหมดอาจจะขึ้นกับเจ้าคณะหนเหนือทั้งสิ้น เช่น สมเด็จพระวันรัตวัดป่าแก้ว ก็เป็นเจ้าคณะใหญ่หนเหนือ และปกครองพระอรรณวาสีด้วย

ตำแหน่ง**พระสังฆราช** สมัยกรุงเก่าไม่มีหลักฐานปรากฏ จะมีก็แต่ที่มีที่ท้าวว่าจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินสงฆ์ ในสมัยกรุงธนบุรีเป็นคำใหม่ (ต้องเขียนว่าสกลมหาสังฆปริณายก)

ในสมัยกรุงเก่า ไม่ปรากฏพระคามวาสีอรรณวาสี แต่เกิด**พระวิปัสสนาธุระ** อยู่นอกพระนคร หนักไปทางปฏิบัติ มีพดด้ยศเป็นตาลปัตรงหน้านาง ถวายองค์เดียวจะให้ป็นหัวหน้า (เวลานี้คือเจ้าคุณวัดสระปทุม)

พระวิปัสสนาในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ถือเป็นใหญ่มีวัดสมอราย^(๓๙) เป็นวัดของพระราชวัง เพราะเจ้านายจำพรรษาในพระนคร และต้องมาศึกษาที่วัดนี้ด้วย ห้ามมิศิษย์วัด ต้องทำทุกอย่างเองและฝึกธรรมะจริงจัง

พระสงฆ์ก็ต้องกำหนดศักดิ์นา

เณร	ศักดิ์นา	๒๐๐
พระนักธรรม	ศักดิ์นา	๔๐๐
ภิกษุธรรมดา	ศักดิ์นา	๔๐๐

(๓๙) วัดราชาธิวาส

ภิกษุนักเรียน	ศกฺตินา ๖๐๐
พระครูธรรมดา	ศกฺตินา ๑๐๐๐
พระครูเปรี๊ญ	ศกฺตินา ๑๐๐๐

เห็นได้ว่าถวายเป็นเกียรติเท่านั้น ไม่ให้มีศกฺตินามาก หลักในการให้พระปกครองกันเองนั้น มีความประสงค์ดั้งเดิมในสมัยอยุธยาใช้วิธีนี้ ภายหลังสมัยอยุธยาพม่าเข้าตี พระสงฆ์วุ่นวายมาก อ่อนวินัยมานานแล้ว มาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงจัดระเบียบการปกครองสงฆ์เสียใหม่ ออกกฎพระสงฆ์ใช้พระราชอำนาจปกครอง ทรงเอาพระทั้งหมดมาขึ้นกรมธรรมการก่อนขึ้นกรม-สังฆการี แต่เดิมเมื่อเกิดอธิกรณ์ตามพระวินัยให้สงฆ์พิจารณากันเอง ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เลิกหลักการนี้ ยกมาให้กรมสังฆการีพิจารณา มีเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ เช่น ขุนอธิกรณ์วิจัย หลวงวินัยวิจารณ์

สมัยอยู่ใต้กรมสังฆการีมาช้านาน กรมนี้ขู่พระศุพระได้มาจนถึงรัชกาลที่ ๕ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เกิดคณะธรรมยุติซึ่งให้สงฆ์ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเคร่งครัดขึ้น มีใช้ถือแต่เป็นประเพณี ให้มีเหตุผล คณะธรรมยุติแพร่หลาย มีสงฆ์ธรรมยุติมากขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ ๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงปกครองคณะธรรมยุติได้เรียบร้อย ทรงกังวลในเรื่องให้ฆราวาสปกครองสงฆ์

บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทรงเขียนถึงลูกศิษย์ @จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.ศ. ๒๕๑๖

จึงขอพระราชทานให้สงฆ์พ้นอำนาจสังฆการีเฉพาะพระธรรมยุติ เพราะคนน้อยและเรียบริ้อย รัชกาลที่ ๕ พระราชทานพรพิเศษให้พระธรรมยุติปกครองกันเอง แต่พระมหานิกายยังต้องขึ้นกับกรมธรรมการ ในที่สุดพระมหานิกายเดือดร้อน ขอมายู่ใต้การปกครองของพระธรรมยุติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส ทรงทูลขอก็ได้รับพระราชทานอนุญาตตั้งมหาเถรสมาคมเพื่อปกครองสงฆ์ เจ้าคณะส่วนใหญ่ในมหาเถรสมาคมเป็นธรรมยุติอยู่มา จนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ พระมหานิกายเอะอะว่า ไม่เป็นธรรม จนในปี พ.ศ. ๒๔๘๕ รัฐบาลจึงออกพระราชกำหนดปกครองสงฆ์ใหม่ ให้มีสังฆสภา สังฆมนตรี มีสมเด็จพระสังฆราช แต่ไม่มีอำนาจ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ตั้งมหาเถรสมาคมใหม่ ประกอบด้วยสมเด็จพระราชาคณะทุกองค์ (เดิมมี ๒ องค์ แต่ต่อมามีมากขึ้น) และพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิ สมเด็จพระสังฆราชกลับมามีอำนาจปกครองใหม่ในฐานะประธานมหาเถรสมาคม พระ ๒ นิกายให้ปกครองแยกกัน ต่างคณะปกครองกันเอง

เมื่อเกิดแยกนิกายปกครอง สมัยนี้จึงเกิดอคตินิกาย ปิดบังความไม่ดีของนิกายตนเอง ถ้าเกิดผิดศีลหนัก ๆ ก็จะไม่บังคับถึงที่สุด เพียงแต่ให้ย้ายวัดเฉย ๆ เมื่อเกิดการคดโกง (corruption) และเกรงจะเสียชื่อ ก็จะช่วยกันปกปิดทำให้พระพุทธศาสนาเศร้าหมอง •

บรรณานุกรม

กฎหมายตราสามดวง. เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: องค์การ
ค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๕.

กฎหมายตราสามดวง. เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: องค์การ
ค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๕.

กฎหมายตราสามดวง. เล่ม ๓. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา,
๒๕๐๖.

กฎหมายตราสามดวง. เล่ม ๔. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา,
๒๕๐๖.

กฎหมายตราสามดวง. เล่ม ๕. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา,
๒๕๐๖.

ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ. เล่ม ๒. กรุงเทพฯ:
ก้าวหน้า, ๒๕๐๗.

ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ. เล่ม ๕. กรุงเทพฯ:
ก้าวหน้า, ๒๕๐๗.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด).
เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๔.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม).
กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๒.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน
พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ: นานมี, ๒๕๔๖.

สมพร อยู่โพธิ์, นิคม มุสิกะคามะ และมณิรัตน์ ท้วมเจริญ. **พระบรม-
ราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงและรวบรวมเรื่องเมือง
สุโขทัย.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๖.

สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา.** เชียงใหม่: มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่, ๒๕๒๙.

สินชัย กระบวนแสง. **ประวัติศาสตร์สุโขทัย.** พิษณุโลก: มหาวิทยาลัย
ลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, ๒๕๒๐.

Lailert, Busakorn. On territorial Responsibilities of the khunnang
during the Closing Years at the Ayuttaya Period. **Bulletin
of the Faculty of Arts, Chulalongkorn Univer-
sity** 6 (Jan 2516 B.E.): 94 - 96.

ดัชนี

กงสุล	๔๖	กรมกลา	๒๑
กฎ	๗๓ - ๗๔, ๘๔ - ๘๖	กรมกอง	๕ - ๖, ๑๕, ๒๑, ๓๔, ๕๕ - ๕๕, ๙๑, ๑๐๘
กฎพระสงฆ์	๘๔, ๘๖, ๑๕๑, ๑๕๕	กรมการ	๕๘ - ๕๙
กฎมณเฑียรบาล		กรมการเมือง	๒๐, ๔๖ - ๔๗
(กฎมณเฑียรบาล)	๘๒, ๘๖, ๙๐	กรมเชนทอง	๕๘
กฎหมาย ๗, ๑๕, ๑๘, ๒๐, ๓๔, ๓๖, ๓๘ - ๓๙, ๔๐, ๔๕, ๗๓, ๘๑ - ๘๒, ๘๔ - ๙๐, ๙๔ - ๙๕, ๙๗, ๑๐๓, ๑๐๗, ๑๕๐ - ๑๕๑		กรมคลัง ๑๓, ๑๔, ๑๘, ๑๓๘ - ๑๓๙	
กฎหมายตราสามดวง ๕๖, ๘๒, ๘๔, ๘๖, ๙๔, ๙๘, ๑๐๘ - ๑๐๙, ๑๕๑		กรมคู่ชู้ก	๖๐ - ๖๑
กฎหมายปกครอง	๙๐	กรมเครื่องต้น	๔
กฎหมายลักษณะกบฏศึก (กฎหมาย- ลักษณะกระบดศึก)	๔๑, ๔๓, ๗๓	กรมฉางหลวง	๑๓
กฎหมายลักษณะโจร	๑๐๒	กรมชลประทาน	๑๒
กฎหมายลักษณะหัวเมือง	๙๖	กรมช่าง ๑๐ หมู่	๖๒ - ๖๓
กฎหมายลักษณะพยาน	๙๒	กรมช่างต้น	๒๐
กฎหมายลักษณะอาญาหลวง	๔๓	กรมช่างต่อ	๕๘
กฎหมายอาญา	๑๐๒	กรมช่างทองช่างเงิน	๑๖
กฎหมายอาญาหลวง	๓๙, ๑๐๓	กรมช่างบรรทุก	๕๘
กบฏ ๗, ๔๑ - ๔๓, ๔๕, ๕๙, ๑๓๔		กรมช่างปืนใหญ่	๕๘
กรม ๓, ๔, ๑๓ - ๒๒, ๓๕ - ๓๘, ๔๑, ๔๔, ๕๔, ๕๖, ๖๐, ๖๒ - ๖๖, ๗๕ - ๗๖, ๘๒, ๙๐, ๑๐๓, ๑๓๙, ๑๔๐, ๑๕๕		กรมช่างศึก	๕๘
		กรมเชือก	๔๗
		กรมตำรวจ	๓๗
		กรมตำรวจวัง	๑๖
		กรมตำรวจหน้า	๖๐
		กรมทนายเลือก	๖๐
		กรมทวนทอง	๕๘
		กรมทหาร	๕๓ - ๕๕

ดัชนี

กรมทหารใน	๖๐ - ๖๑	กรมพระสุรัสวดี	๕, ๓๔, ๒๐ - ๒๒,
กรมทหารปืนใหญ่	๖๒		๑๑๑
กรมท่า	๑๔, ๔๖, ๘๒,	กรมพระแสงใน	๑๖
	๑๑๑ - ๑๑๒, ๑๔๐	กรมพระอัครราช	๒๐, ๕๘
กรมท่าขวา	๕, ๑๔	กรมพระอาทิตย์	๑๘ - ๑๙
กรมท่าซ้าย	๕, ๑๔, ๑๔๓	กรมพราหมณ์	๓๗
กรมที่วัด	๓๗	กรมพราหมณ์หลวง	๕, ๑๙, ๑๐๘
กรมธรรมการ	๕, ๑๖, ๓๖,	กรมพลพัน	๖๐
	๑๕๕ - ๑๕๖	กรมพลเรือน	๕๓
กรมนครบาล	๑๑	กรมพิฆานอากาศ	๑๖
กรมนา	๑๑ - ๑๓, ๗๒, ๑๔๑	กรมแพทย์	๒๒, ๓๗
กรมนายทหารเล็ก	๖๑	กรมภูษามาลา	๕, ๑๘
กรมนายเล็ก	๖๐	กรมมนตรีทั้ง ๖	๕, ๑๖, ๒๐
กรมฝรั่งแมนปืน	๕๕ - ๕๖	กรมมหาดไทย	๔, ๖
กรมพระกลาโหม	๗	กรมมหาดเล็ก	๔, ๑๕, ๓๔, ๓๖
กรมพระคชบาล	๒๐, ๕๗	กรมมอญ	๖๑
กรมพระคลัง	๑๓๘ - ๑๓๙	กรมเมือง	๑๑, ๖๖, ๑๐๙, ๑๓๘,
กรมพระคลังมหาสมบัติ	๕, ๑๘, ๑๓๘		๑๔๑
กรมพระคลังสินค้า	๑๒๒,	กรมรักษาพระองค์	๖๐
	๑๓๘ - ๑๓๙, ๑๔๒	กรมรับฟ้อง	๑๑๒
กรมพระเจ้าแผ่นดิน	๗๕	กรมราชบัณฑิต	๑๙
กรมพระนครบาล	๕	กรมแรกนา	๑๒
กรมพระภูษามาลา	๑๗	กรมล้อมพระราชวัง	๒๒, ๓๗, ๑๑๑
กรมพระราชยาน	๑๖	กรมวัง	๑๔ - ๑๖, ๓๔
กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข	๖๖	กรมศุภรัตน์	๑๖
กรมพระสุคนธ์	๑๖	กรมสนมทหาร	๖๐

ดัชนี

กรมสนมพลเรือน	๑๘	กลาโหม	บ, ๘, ๑๔, ๒๐, ๕๕, ๖๑,
กรมสรรพากร	๑๓, ๑๒๕		๖๔, ๖๖, ๘๒, ๑๐๙, ๑๓๘, ๑๓๙,
กรมสรรพากรนอก	๑๔๐		๑๔๒
กรมสังฆการี	๑๖, ๑๕๕	กว้างตุง	๑๓๑
กรมสุรัสวดี	๕๕	กษัตริย์	๓๐, ๓๗, ๔๓, ๗๓, ๑๒๓
กรมหมอช้าง	๔๗	กอง	๕๓, ๕๕, ๖๕, ๑๑๑
กรมโทร	๒๓, ๓๗	กองตระเวน	๑๑
กรมอาทมาต	๑๓, ๕๙, ๖๑	กองทหารกลาง	๕๘
กรมอาลักษณ์	๕, ๓๖	กองทัพ	๖, ๔๔, ๕๓, ๕๕ - ๕๖,
กรมอาสา	๓๗, ๕๕, ๕๘		๖๔ - ๖๖, ๖๙, ๗๕ - ๗๖, ๗๘
กรมอาสาจาม	๕๕, ๖๒	กองทัพเรือ	๖๒
กระทรวงหลวง	๖๑	กองทัพหลวง	๖๕ - ๖๖
กระทรวง	๔๔	กองหน้า	๖๔
กระทรวงกลาโหม	๑๒๐	กองหลวง	๖๕
กระทรวงต่างประเทศ	๑๓๘	กองหลัง	๖๕
กระทรวงวัง	๕๗, ๑๐๗	กัมพูชา	๓๐, ๓๒, ๖๙
กระทรวงอาญา	๑๐๙	กาญจนบุรี	๑๓, ๖๗
กระทรวง	๑๓๔	การคลัง	๑๓๘
กระสุนดินดำ	๗๔, ๗๗, ๑๓๔	การค้า	๑๓ - ๑๔, ๓๘, ๑๑๙ - ๑๒๐,
กรุง	๓๔ - ๓๕, ๔๓ - ๔๔, ๕๕,		๑๒๘ - ๑๒๙, ๑๓๒ - ๑๓๓, ๑๓๘ -
	๕๕, ๖๔ - ๖๕, ๗๑ - ๗๒, ๗๗,		๑๓๙
	๑๒๐, ๑๓๗	การค้าขาย	๑๔, ๓๖, ๑๓๐, ๑๓๙
กรุงเก่า	๑๕๔	การขึ้นสองสถาน	๑๑๒
กรุงเทพฯ	๑๒๑, ๑๓๐, ๑๓๗, ๑๕๔	การเดินทาง	๑๔๑
กลันตัน	๑๓๖	การเดินสวน	๑๒๖

ดัชนี

การเดินทางเดินนา	๑๔๐	กำแพงเพชร	๒๗,	๒๙,	๓๓,	๖๘,
การต่างประเทศ	๑๔, ๑๓๙					๑๑๙
การทหาร	๑๘, ๕๓ - ๕๔, ๖๔, ๖๘,	กำยาน		๑๒๘,	๑๓๔,	๑๓๖
	๗๒, ๗๖	เกณท์	๔ - ๕,	๗,	๑๓,	๒๐,
การทัตศึกษ	๑๓, ๑๔๔ - ๑๔๖	๒๒, ๔๒ - ๔๓, ๔๙ - ๕๐, ๕๕ - ๕๖,				
การทูต	๗๓	๖๔ - ๖๗, ๗๒ - ๗๓, ๗๖, ๗๘, ๑๐๒,				
การบริหาร	๗	๑๑๑, ๑๒๐ - ๑๒๑, ๑๒๕, ๑๓๗, ๑๔๖,				
การปกครอง	๖ - ๘, ๑๑, ๑๘,	๑๕๑ - ๑๕๒				
๒๗ - ๒๙, ๓๑ - ๓๒, ๓๔ - ๓๖,		เกลือ				๑๒๐
๓๘, ๔๓, ๘๒, ๘๖, ๑๒๒ - ๑๒๓,		เกวียน (เกวียน)	๗๕, ๙๗, ๑๐๑,			
๑๔๙ - ๑๕๐, ๑๕๒ - ๑๕๓, ๑๕๖						๑๓๒
การผูกขาด	๑๓, ๑๒๐, ๑๒๗, ๑๒๙,	เกษตรวิธีการ				๑๑
	๑๓๔	โกษาธิบดี				๑๓
การพนัน	๑๔๓ - ๑๔๔	ไกลาส				๒๘, ๑๓๖
การเมือง	๑๔๙	ขนบธรรมเนียม				๑๗
การยุติธรรม	๑๔, ๘๑, ๙๒, ๑๐๗	ขวัญอินโข่ง				๑๕๒
การรบ	๗๑	ของกำนัล				๑๓๖
การลงโทษ	๘๙, ๙๐, ๙๘, ๑๓๔	ของถวาย				๑๓๖
การศาล	๑๐๗	ของป่า				๑๓
การศาสนา	๑๖	ของพื้นเมือง				๓๘, ๑๓๖
การศึกษา	๒๒, ๓๓	ของหลวง	๕๕, ๑๒๗, ๑๓๒, ๑๓๖			
การศึกษาสงคราม	๖๗, ๙๐	ขอม				๖๘ - ๖๙
การสงคราม	๗๓, ๗๗	ข้าพระ				๑๕๑
กำตาก	๑๓๓	ข้าราชการ	๘, ๑๕, ๓๓ - ๓๔,			
กำนัน	๔๙ - ๕๐, ๑๐๒	๓๖, ๓๘ - ๔๐, ๔๒ - ๔๖, ๔๘ - ๕๐,				

ดัชนี

<p>๖๔, ๙๐, ๙๔, ๑๐๗, ๑๐๙, ๑๒๙, ๑๔๐ - ๑๔๓, ๑๔๕ - ๑๔๖, ๑๕๒ - ๑๕๓</p> <p>ข้าว ๑๒ - ๑๓, ๓๘, ๑๒๐, ๑๒๓, ๑๒๕, ๑๒๙, ๑๓๐, ๑๓๔,</p> <p>ข้าวเจ้า ๑๒๓</p> <p>ข้าวเบา ๑๒๔</p> <p>ข้าวโพด ๑๒๖</p> <p>ข้าวสั้คต ๑๒๓</p> <p>ข้าวสาร ๑๓๓</p> <p>ข้าวสาลี ๑๒๓</p> <p>ข้าศึก ๔๒ - ๔๓, ๔๖ - ๔๗, ๖๔ - ๖๕, ๖๗, ๗๐ - ๗๑, ๗๓ - ๗๔</p> <p>ข้าทลวงเสนา ๑๒, ๑๔๑</p> <p>ข้า้ฝั่ง ๑๒๙</p> <p>ขุน ๗๔, ๑๕๓</p> <p>ขุนไกรพลพ่าย ๑๓, ๕๙</p> <p>ขุนแขวง ๑๑๒</p> <p>ขุนช้างขุนแผน ๑๓</p> <p>ขุนนาง ๗, ๓๘, ๕๐, ๑๒๒</p> <p>ขุนบาน ๑๔๓</p> <p>ขุนบานเบิกบุรีรัตน ๑๔๓</p> <p>ขุนปลัด ๑๑๒</p> <p>ขุนแพ่ง ๑๑๒</p> <p>ขุนศาล ๑๑๓</p>	<p>ขุนหมื่น ๙๔</p> <p>ขุนหมื่นธรรมการ ๑๖</p> <p>ขุนอธิการวิจิัย ๑๕๕</p> <p>เขต ๒๙, ๔๖ - ๔๗, ๔๘ - ๔๙, ๕๙, ๖๗, ๑๐๙, ๑๓๒, ๑๓๘, ๑๔๑</p> <p>เขมร ๕๖, ๖๘</p> <p>เขมรราช ๓๐</p> <p>แขก ๕, ๑๔, ๕๖</p> <p>แขวง ๑๔๓</p> <p>โขน ๕๖</p> <p>ไข่เต่า ๑๒๘, ๑๔๔</p> <p>คดี ๑๑ - ๑๒, ๑๕ - ๑๖, ๒๑, ๔๕, ๖๐, ๘๖ - ๘๗, ๙๑, ๙๕, ๑๐๗ - ๑๐๙, ๑๑๑, ๑๑๓, ๑๑๕, ๑๓๕</p> <p>คดีความ ๓๘, ๑๑๒</p> <p>คดีหมื่นประมาท ๑๐๙</p> <p>คดีอนาจาร ๑๐๙</p> <p>คดีอาญา ๑๐๙</p> <p>คดีอุกฉกรรจ์ ๑๑, ๙๕, ๑๐๙</p> <p>คนจีน ๑๒๑ - ๑๒๒, ๑๒๗, ๑๒๙, ๑๔๓</p> <p>คนต่างชาติ ๓๐, ๔๗</p> <p>คนต่างด้าว ๑๒๑</p> <p>คนต่างประเทศ ๑๒๗</p>
---	---

ดัชนี

<p>คนไทย ๔๗, ๔๙, ๕๖, ๖๔, ๘๒, ๙๗, ๑๐๘, ๑๑๑, ๑๒๒, ๑๒๙ - ๑๓๐</p> <p>ครอบครัว ๒๙, ๙๕, ๑๑๕</p> <p>คราม ๑๒๘</p> <p>คลัง ๔, ๑๖, ๑๓๖, ๑๓๘ - ๑๔๐</p> <p>คลังศุภรัตน์ ๑๔๐</p> <p>ความ ๔๕, ๙๒, ๑๐๙, ๑๑๑ - ๑๑๒</p> <p>ความอาญา ๑๐๓, ๑๐๘</p> <p>คัมภีร์ ๘๖</p> <p>ค้าขาย ๔๗</p> <p>คาทอลิก ๕๖, ๖๒</p> <p>ค่าธรรมเนียม ๑๑๓ - ๑๑๕</p> <p>คาพยุต ๙๒</p> <p>คามวาสี ๑๕๓</p> <p>ค่าย ๔๖</p> <p>คำฤชา ๑๓๕</p> <p>คำฤชาธรรมเนียม ๙๕, ๑๓๕</p> <p>ค้ำพูล ๑๒๘</p> <p>คำให้การชาวกรุงเก่า ๑๓๑, ๑๔๕</p> <p>ศิษย์ ๙๒</p> <p>คุก ๑๑, ๑๑๕, ๑๕๐</p> <p>คุณไสย ๙๗</p> <p>คู่ความ ๑๐๙, ๑๑๒ - ๑๑๓</p> <p>คูเมือง ๔๖, ๗๐, ๑๔๖</p>	<p>เครื่องถ้วยจีน ๑๓๔</p> <p>เครื่องทรง ๑๘</p> <p>เครื่องทาสี ๑๔๐</p> <p>เครื่องบรรณาการ ๒๘</p> <p>เครื่องพระราชทาน ๓๑</p> <p>เครื่องรบ ๖๔</p> <p>เครื่องราชบรรณาการ ๑๓๖</p> <p>เครื่องศาสตราวุธ ๑๐๐</p> <p>(เครื่องศาสตราวุธ)</p> <p>เครื่องศาสตราสรรพยุทธ ๔๑</p> <p>เครื่องสูง ๑๖</p> <p>เครื่องอัญมณี ๑๐๐</p> <p>เทศสถาน ๙๓</p> <p>โคตรบอง ๓๐</p> <p>มรวาส ๑๗, ๑๔๙ - ๑๕๐, ๑๕๒, ๑๕๕</p> <p>ม้องกระแต ๖๕</p> <p>งานพระบรมศพ ๑๔๕</p> <p>งานพระเมรุ ๑๕๒</p> <p>งานโยธา ๔๘, ๑๑๕, ๑๒๒, ๑๓๙</p> <p>งานสาธารณะ ๕๙</p> <p>เงิน ๑๑, ๑๔, ๗๖, ๙๑, ๑๑๓ - ๑๑๕, ๑๒๐ - ๑๒๑, ๑๒๔ - ๑๒๕, ๑๒๘, ๑๓๖ - ๑๓๘, ๑๔๑, ๑๔๖, ๑๕๑</p>
--	---

ดัชนี

เงินคงคลัง	๑๔๕ - ๑๔๖	จางวาง	๒๒, ๕๗, ๖๑
เงินคลัง	๑๔๕	จารึก	๕๓
เงินค่าจ้าง	๑๑๓	จำศาล	๑๑๒ - ๑๑๓
เงินค่าเผา	๑๒๕	จำเสมียนักการ	๙๔
เงินคู่	๑๓๖	จำแสนธิบตี	๕, ๗
เงินเดือน	๑๑๓	จำเลย	๗๒, ๙๕, ๑๐๘ - ๑๐๙,
เงินตรา	๔		๑๑๒, ๑๑๔ - ๑๑๕
เงินประกัน	๑๔๓	จิ้งโคร่ง	๙๙
เงินพดด้วง	๑๒๕	จิ้น	๕, ๑๒, ๑๔, ๕๖, ๙๑, ๑๒๑,
เงินรายได้	๓๘		๑๒๙ - ๑๓๒, ๑๓๔, ๑๓๕
จกละ	๙๗	จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ	
จดหมายเหตุของวันวลิต	๖๕	พระ	๘๑
จตุรคุณ (จตุรคุณ)	๔๐	เจดีย์วิหาร	๖๙
จตุรงค์	๕๖	เจ้า	๒๙
จตุสดมภ์	๔, ๑๑, ๑๘, ๓๓,	เจ้ากรม	๓ - ๕, ๑๑, ๑๓ - ๑๘,
	๓๖ - ๓๗		๒๐, ๕๕, ๕๘, ๖๑ - ๖๔, ๙๑, ๑๓๘
จลาจล	๑๔๕	เจ้ากรมพระตำรวจ	๖๐ - ๖๑
จวน	๔๖	เจ้ากรมวัง	๑๐๗
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ		เจ้าแก้วเจ้าไทย	๖๙
	๑๒๕	เจ้าเขมร	๔๗
จักรวาล	๘๗	เจ้าคณะ	๑๗, ๑๕๒, ๑๕๔, ๑๕๖
จังกอบ (จกอบ)	๑๑๙, ๑๒๘,	เจ้าคุณ	๑๕๓ - ๑๕๔
	๑๓๐ - ๑๓๒	เจ้าเงิน	๙๔
จันทบูรณ	๓๓, ๖๙	เจ้าต่างกรม	๑๗
จันอับ	๑๒๘	เจ้าทรัพย์	๑๐๙

ดัชนี

เจ้าท่า	๓๖	เจ้าเมืองตรี	๓๓
เจ้าที	๑๔๑	เจ้าเมืองโท	๓๓
เจ้านาย	๑๘, ๒๓, ๓๑, ๔๔, ๑๒๙, ๑๓๔, ๑๔๖, ๑๕๔	เจ้าเมืองน่าน	๔๖
เจ้านายต่างกรม	๑๓๙	เจ้าเมืองเอก	๓๓, ๓๗
เจ้าบ้าน	๑๐๒	เจ้าราชบุตร	๓๑
เจ้าบุรีรัตน์	๓๑	เจ้าราชภาคินอย	๓๑
เจ้าพนักงาน	๔๘, ๙๑, ๑๔๑	เจ้าราชสัมพันธ์วงศ์	๓๑
เจ้าพระยา	๑๑, ๓๓, ๓๖, ๑๓๙	เจ้าเรือน	๑๑๐
เจ้าพระยา, แม่น้ำ	๑๓๐	เจ้าสามพระยา	๒๘, ๑๒๑
เจ้าพระยาจักรี	๔	เจ้าหมวด	๕๕
เจ้าพระยาจักรีศรีอริยวงศ์	๖	เจ้าทอน้ำ	๓๑
เจ้าพระยาธรรมาธิปัตย์	๑๔	เจ้าอวาส	๙๓
เจ้าพระยาพระคลัง	๑๓, ๑๔, ๑๓๗ - ๑๓๘	เจ้าอุปราช	๓๑
เจ้าพระยามหาเสนาบดี	๖	โจทก์ (โจท)	๔๑, ๘๒, ๙๕, ๑๐๓, ๑๑๔
เจ้าพระยามหาอุปราช	๓	โจร	๙๐, ๙๘ - ๙๙, ๑๐๒, ๑๐๙
เจ้าฟ้า	๑๔๕	โจรกรรม	๙๘
เจ้าฟ้ามหามาลา	๒๐	โจรฉกฉวย	๑๐๐
เจ้าภาษี	๑๔๒	โจรข่มข้อน	๑๐๑
เจ้าภาษีนายอากร	๑๔๓	โจรตีชิง	๑๐๐
เจ้าเมือง	๑๕, ๒๙ - ๓๑, ๓๓ - ๓๔, ๓๗ - ๓๙, ๔๓, ๔๕ - ๕๐, ๕๓, ๖๖, ๗๔, ๑๑๒, ๑๒๒ - ๑๒๓	โจรปล้น	๙๘ - ๙๙
เจ้าเมืองแก้ว	๓๑	โจรไทย	๑๐๐
		โจรย่องสคม	๙๙
		โจรลี้วงลัก	๑๐๑
		โจรลักเสียม	๑๐๑

ดัชนี

ฉมบ	๔๗	ชาวจีน	๑๓๒
ฉันทาคติ	๘๘	ชาวตลาด	๑๓๓
ฉางหลวง	๑๓, ๑๒๔	ชาวต่างชาติ	๔, ๑๔, ๔๖ - ๔๗
เฉลว	๙๖	ชาวต่างประเทศ	๔๖, ๕๕, ๕๘,
โฉมค	๑๓๕, ๑๔๐ - ๑๔๑		๑๑๑, ๑๓๒, ๑๓๔, ๑๓๕
ชนะสงคราม, วัด	๗๘	ชาวไทย	๑๑๓
ชยันโต	๔๓	ชาวน่าน	๗๓, ๗๗, ๑๐๒
ชลบุรี	๖๙	ชาวมลายู	๓๑
ชลมารค	๖๑	ชาวสวน	๑๓, ๑๒๖
ชัยนาถ	๒๘	ชีสองสถาน	๙๕
ชัยราชา, สมเด็จพระ	๖๒	ชุมพร	๓๓
ช่าง	๖๓	เชลย	๕๓, ๕๕ - ๕๖
ช่างฝีมือ	๘, ๖๑, ๑๒๒	เชียงกราน	๓๐
ช่าง ๑๓, ๑๙ - ๒๐, ๔๘, ๕๗, ๖๖,		เชียงไกร	๓๐
๗๒, ๗๔, ๗๖, ๙๖, ๑๐๑, ๑๑๐,		เชียงราช	๓๐
๑๒๐, ๑๓๔, ๑๔๐, ๑๕๒		เชียงรุ่ง	๓๐
ช่างเนียม	๗๕	เชียงแสน	๓๐
ช่างเผือก	๒๐, ๔๔	เชียงใหม่	๓๐ - ๓๑, ๖๘
ช่างพลาย	๔๘, ๗๕	เชื้อชาติ	๔๖, ๕๖
ช่างแพ่ง	๔๘, ๗๕	โชกุนอียะยาสุ	๖๒
ชาติ	๖๕	โชยา	๗, ๓๓
ชาติตระกูล	๗๔	เซียมกุฎิ	๕๓
ชาติตะวันตก	๑๓๐	ญวน	๓๒ - ๓๓, ๖๒, ๖๔
ชายฉกรรจ์	๒๒, ๕๓, ๕๕	ญี่ปุ่น	๖๒
ชายชู้	๙๖	ฎีกา	๔๐, ๑๑๓

ดัชนี

ฐานานุกรม	๑๗, ๑๕๓	ตรา	๗, ๘๒, ๙๑
เนรม	๑๕๔	ตราจองโฉนด	๑๒
คงญาไฟ	๑๒๐	ตราจักร	๖
ดอกฉาบ	๙๖	ตราบัวแก้ว	๘๒
ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง	๒๘, ๓๘	ตราพระคชสีห์	๖, ๘๒
ดอกไม้เงินทอง	๑๓๖	ตราพระราชสีห์	๖, ๘๒
ดอกไม้ไฟ	๖๓	ตราภูมิคุ้มห้าม	๑๓๗
ค่าน	๕๙, ๑๓๒, ๑๔๔	ตรีมูรติ	๑๙
ค่านพระเจดีย์ ๓ องค์	๖๗	ตรู	๔๐
ค่านเนินสะตวง, คลอง	๑๒๖	ตลาด	๑๓๒ - ๑๓๓
ค่างราชานุภาพ, สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๑๔๓	ทองอุ	๓๐
คินประสีว	๑๓๔	ตะกั่ว	๑๓๔
คินป็น	๖๒, ๑๒๐	คະนาวศรี	๓๐, ๓๓
คีนุก	๑๒๐, ๑๒๕, ๑๓๓ - ๑๓๔	ตะพุ่นหญ้าช้าง	๔๐, ๕๘
คนภูต่ามะหง	๓๑	ตัวอุ	๗๘
คนภูลักษมณ์	๓๑	ต่างชาติ	๑๔, ๑๒๙
คั้นไม้เงิน	๑๓๖	ต่างประเทศ	๑๔, ๓๘, ๕๕, ๖๔, ๙๑, ๑๓๓ - ๑๓๔, ๑๓๘
คั้นไม้เงินคั้นไม้ทอง	๑๓๖	ตาลปัตรงาหน้านาง	๑๕๔
คั้นไม้เงินทอง	๓๐ - ๓๑	ตำนานหวย	๑๔๓
คั้นไม้ทอง	๑๓๖	ตำรวจ	๕๘, ๖๐
คระทรวงแพ่งกลาง	๑๑๐	ตำรวจหน้า	๖๐ - ๖๑
คระลาการ	๑๕, ๘๗ - ๘๙, ๙๕, ๑๐๗, ๑๑๓	ตำรับตำรา	๑๕๓
คระงักานู	๑๓๖	ตำราพิชัยสงคราม	๕๔, ๗๗
		ตำแหน่ง	๓, ๔, ๕, ๗, ๘, ๑๑,

ดัชนี

<p>๑๔ - ๑๖, ๑๗, ๑๙, ๒๑, ๒๙, ๓๑, ๓๓, ๓๖, ๔๖ - ๔๘, ๕๔, ๕๗, ๖๐, ๖๙, ๗๔, ๘๕, ๙๔, ๑๐๗ - ๑๐๘, ๑๓๗, ๑๓๙, ๑๔๓, ๑๔๕, ๑๕๒ - ๑๕๓</p> <p>ใต้ทอง ๓๐</p> <p>ถือน้ำ ๔๔, ๕๐, ๑๔๔</p> <p>ถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ๓๐</p> <p>เถรวาท ๑๔๙</p> <p>ทบวง ๔๔</p> <p>ทรงธรรม, พระเจ้า ๑๓๓</p> <p>ทรัพย์ (ทรัพย์) ๔๙, ๙๗, ๙๙, ๑๐๐ - ๑๐๒, ๑๐๙, ๑๓๕</p> <p>ทรัพย์มรดก ๑๓๕</p> <p>ทรัพย์สมบัติ ๕๙, ๑๕๑</p> <p>ทรัพย์สิน ๑๘, ๑๑๐</p> <p>ทวาย ๓๐, ๖๖ - ๖๗</p> <p>ทวิคุณ ๔๐ - ๔๑</p> <p>ทศกัณฐ์ ๕๖</p> <p>ทหาร ๓, ๖, ๒๒ - ๒๓, ๓๒, ๓๖, ๔๓ - ๖๑, ๖๔ - ๖๖, ๗๑ - ๗๓, ๗๕ - ๗๘, ๑๒๔</p> <p>ทหารกองกลาง ๖๑</p> <p>ทหารเกณฑ์ ๕๙, ๖๒</p> <p>ทหารช่าง ๕๗ - ๕๘, ๖๒</p>	<p>ทหารช่าง ๕๖ - ๕๗, ๗๔ - ๗๕</p> <p>ทหารประจำการ ๖๕</p> <p>ทหารม้า ๕๖ - ๕๗</p> <p>ทหารรถ ๕๖</p> <p>ทหารรบ ๗๕</p> <p>ทหารรักษาพระองค์ ๕๘</p> <p>ทหารราบ ๕๖, ๕๘</p> <p>ทหารหน้า ๕๘ - ๕๙</p> <p>ทหารอาชีพ ๓๗, ๕๓, ๕๘ - ๘๙</p> <p>ทหารอาสาต่างประเทศ ๖๕</p> <p>ทองคำ ๑๒๐</p> <p>ทองคำ ๑๓๖</p> <p>ทองอังกฤษ ๑๕๒</p> <p>ท้องตรา ๘, ๓๔, ๔๓ - ๔๕, ๔๘</p> <p>ท้องพระคลัง ๑๒๘, ๑๓๙</p> <p>ทอดเชือกตามเชือก, พิธี ๑๙</p> <p>ทัพ ๒๒, ๔๘, ๕๖, ๖๔ - ๖๗, ๗๒, ๗๕</p> <p>ทัพศึก ๔๓, ๔๘, ๖๔, ๗๔, ๑๒๔</p> <p>ทัพหน้า ๖๕ - ๖๖</p> <p>ทัพหลวง ๕๙, ๖๖ - ๖๗, ๗๕</p> <p>ทัพหลัง ๖๖</p> <p>ท่าเตียน ๑๓๓</p> <p>ท่ายสระ, พระเจ้า ๔๔</p> <p>ท่าเรือ ๑๔</p>
---	---

ดัชนี

ทาส	๓๙, ๕๕ - ๕๖, ๙๔, ๑๔๔
ทาสเชลย	๕๖
ทำเนียบ	๒๒, ๓๖, ๓๘, ๕๔, ๕๖, ๕๙, ๑๐๗
ทีเบต	๑๔๙
ทิพยพยาน	๙๓ - ๙๔
ที่ดิน	๑๒, ๕๓ - ๕๔, ๑๒๒ - ๑๒๓, ๑๒๕ - ๑๒๖, ๑๓๕
ที่นา	๑๒๓
ทุงทู่	๗๓
ทุงเรียน	๑๒๕
ทนต์	๑๓๕, ๑๓๘
เทวราช	๑๗
เทวสถาน	๑๔๔ - ๑๔๕
เทียรราชา, พระ	๖๙
โทษ	๔๑ - ๔๕, ๔๗, ๕๐, ๗๔, ๘๒, ๘๕, ๙๐, ๙๒, ๙๖, ๙๘, ๑๐๓, ๑๓๕, ๑๕๐
โทษทัณฑ์	๘๘
โทษาคติ	๘๘
ไท	๕๕ - ๕๖
ไทย	๗, ๑๒ - ๑๕, ๑๙, ๒๕, ๓๒, ๔๙, ๕๓, ๕๕, ๕๖, ๕๘, ๖๒ - ๖๔, ๖๖ - ๖๘, ๗๐ - ๗๓, ๗๕, ๙๐, ๙๒, ๙๗, ๑๐๗, ๑๑๒ - ๑๑๓, ๑๒๖, ๑๓๐ - ๑๓๑, ๑๔๔, ๑๔๙

ไทรบุรี	๑๓๖
ธนบัตร	๑๒๕
ธนบุรี	๗๑, ๑๒๔, ๑๒๘, ๑๕๔
ธรรม	๘๖, ๙๓, ๑๒๓, ๑๕๓
ธรรมเนียม	๑๒, ๔๓, ๗๒, ๑๒๓, ๑๔๑
ธรรมยุติ	๑๗, ๑๕๕ - ๑๕๖
ธรรมยุติกนิกาย	๑๗
ธรรมวินัย, พระ	๑๕๔
ธรรมศาสตร์ (ธรรมศาสตร์)	๘๒, ๘๔, ๘๖ - ๘๗, ๘๙, ๑๐๗
ธรรมะ	๑๕๕
ธรรมาธิกรณ์	๑๔ - ๑๕, ๑๐๗ - ๑๐๘
ธำมรงค์	๙๔
นครนายก	๒๘, ๑๒๔
นครบาล	๑๑๒
นครราชสีมา	๓๐, ๓๓
นครวัด	๕๓
นครศรีธรรมราช	๖, ๗, ๒๗, ๓๐, ๓๒, ๓๖ - ๓๗, ๖๒
นครสวรรค์	๓๓
นครหลวง	๓๐, ๖๗
นรก	๙๒
นเรศวร, สมเด็จพระ	๓๒ - ๓๓, ๓๘, ๖๖, ๖๘, ๗๒, ๗๗

ดัชนี

<p>นเรศวรมหาราช, สมเด็จพระ ๖, ๖๕, ๖๗, ๗๑</p> <p>นักคาบ ๖๐ - ๖๑</p> <p>นักธรรม ๑๕๓</p> <p>นักมวย ๖๐ - ๖๑</p> <p>นักกองเอง ๔๗</p> <p>นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, สมเด็จพระ ๓๓, ๑๐๒</p> <p>นา ๔, ๑๒, ๑๒๒ - ๑๒๕, ๑๓๐, ๑๔๑</p> <p>นาค, พระอาจารย์ ๑๕๒</p> <p>นาคูโศ ๑๒, ๑๒๓ - ๑๒๕</p> <p>นาฟ้างลอย ๑๒, ๑๒๔ - ๑๒๕</p> <p>นาคำ ๑๒, ๑๒๔</p> <p>น่าน ๒๗, ๓๐</p> <p>น่าน, พระเจ้า ๓๐</p> <p>นาย ๒๙, ๕๓, ๕๖, ๙๔</p> <p>นายกอง ๕๕, ๖๕, ๙๔</p> <p>นายแขวง ๔๙ - ๕๐</p> <p>นายทหาร ๕๕, ๗๖</p> <p>นายทะเบียน ๑๑๔ - ๑๑๕</p> <p>นายบ่อน ๑๔๔</p> <p>นายบ้าน ๒๙</p> <p>นายระวาง ๑๔๐ - ๑๔๑</p> <p>นายหมวด ๙๔</p>	<p>นายหมู่ ๕๕</p> <p>นายอากร ๑๒๗ - ๑๒๘, ๑๔๒ - ๑๔๔</p> <p>นายอำเภอ ๔๖</p> <p>นารายณ์, สมเด็จพระ ๖๒, ๑๓๑, ๑๓๗, ๑๔๖</p> <p>นารายณ์มหาราช, สมเด็จพระ ๗๑, ๑๒๓</p> <p>นาหวาน ๑๒๔</p> <p>น้ำตาลทราย ๑๒๘</p> <p>น้ำตาลหม้อ ๑๒๘</p> <p>น้ำมนต์ ๑๘</p> <p>น้ำอ้อย ๑๒๘</p> <p>นิกาย ๑๗, ๑๙, ๑๔๙, ๑๕๖</p> <p>นิติบัญญัติ ๘๕, ๘๗</p> <p>เนื้อชิน ๑๒๑</p> <p>บท ๑๑๓</p> <p>บทกฎหมาย ๘๒</p> <p>บทพระไอยการ ๘๕</p> <p>บทพิสูหาคำน้ำลูยเพลิง ๑๑๓</p> <p>บทลงโทษ ๑๕๐</p> <p>บรมไตรโลกนาถ, สมเด็จพระ ๓, ๖, ๑๑, ๒๙, ๓๒, ๕๓, ๕๔</p> <p>บรมนันทนธบ, พระ ๖๙</p>
---	--

ดัชนี

บรมราชาธิราช (ท่งว้), สมเด็จพระ บรมราชาภิเษก, พิธี บรมวงศานุวงศ์, พระ บรรณาการ บรรดาศักดิ์ บริษัท บวช บ่อน บ่อนเบี้ย บัญชี (บาญชี) บาทหลวง บ้าน บ้านช่อง บ้านเมือง บ้านเรือน บาร์เลีย บาลี บ่า บ่าเหน็จ บุญบารมี บุตรี เบี้ย	๖๘ ๑๕๐ ๑๔๕ ๒๘, ๑๓๖ ๙๑ ๑๓๐ ๕๕, ๘๗ ๑๔๔ ๑๔๒ ๔ - ๕, ๒๐ - ๒๒, ๓๖, ๔๐, ๔๘ - ๕๙, ๕๕ - ๕๕, ๑๔๑ ๑๔๖ ๔๙ ๖๗ ๒๙, ๓๔ - ๓๕, ๓๘, ๔๒, ๔๕, ๕๕, ๕๙, ๖๕, ๖๘ - ๖๙, ๗๔, ๗๖, ๘๗, ๑๐๓, ๑๒๑ ๙๙, ๑๐๒ ๑๒๓ ๘๗ ๙๔ ๗๔ ๕๕ ๑๓๓ ๙๑, ๑๓๓	เบี้ยแก้ เบี้ยจั่น เบี้ยคุม เบี้ยนาง เบี้ยปรับ เบี้ยพองวน เบี้ยโปล้ง เบี้ยวัด เบี้ยหมู เบี้ยหวัด ใบต่างคำ ใบบอก ใบไม้เงินทอง ใบเทียบย่า ประชาชน ประชาธิปไตย ประเทศ ประเทศราช ประธาน ประเพณี ประมุข	๙๑ ๙๑ ๙๑ ๙๑ ๙๑ ๙๑ ๙๑ ๑๔๕ ๙๑ ๓๘, ๑๓๙, ๑๔๕ ๑๓๙ ๑๕, ๔๔ - ๔๕, ๔๙ ๑๓๖ ๑๒ ๖๕, ๗๗, ๑๑๓, ๑๑๙, ๑๓๔ - ๑๓๕ ๑๗ ๑๖, ๒๐ - ๒๑, ๓๓, ๔๗, ๕๓ - ๕๕, ๕๙, ๖๘, ๗๑, ๗๓, ๗๗, ๘๑ - ๘๒, ๑๒๒, ๑๒๗, ๑๒๙, ๑๓๐, ๑๓๒ - ๑๓๓, ๑๓๙, ๑๔๖, ๑๔๙, ๑๕๒ ๓๐, ๓๗ ๑๙, ๑๑๔, ๑๕๖ ๔, ๓๘, ๙๖, ๑๕๕ ๖, ๓๖, ๑๕๒
---	---	--	--

ดัชนี

ประเสริฐ, ทลวง	๕๔	ผักไถ่, อำเภอ	๑๒๔
ปรับ	๙๑	ผ้า	๑๓๔
ปรับไหม	๔๐, ๙๐	ผ้าขาว	๑๓๖
ประสาททอง, สมเด็จพระเจ้า	๗,	ผ้าขาวพับ	๑๓๖
	๑๓๓ - ๑๓๔, ๑๓๘	ผ้าประเจียด	๗๘
ปลัดกรม	๓, ๕๕, ๖๓	ผ้าเหลือง	๑๔๐
ปลัดกระทรวง	๓	ผูกปี้	๑๒๒, ๑๒๙
ปลัดทูลฉลอง	๓, ๔	ผูกสำภา	๑๓๔
ปลัดเมือง	๓๗	ผู้คุม	๑๑๔
ป้อม	๗๐	ผู้นำ	๖๖
ป้อมค่าย	๑๑, ๔๘, ๗๐	ผู้บริหาร	๑๔๙
ป้อมทุ่งเศรษฐี	๕๔, ๑๑๙	ผู้บังคับบัญชา	๗๔
ปากเรือ	๑๓๑	ผู้ปกครอง	๓๕, ๔๖, ๕๗, ๗๗
ป่าแก้ว, วัด	๖๙	ผู้พิพากษา (ผู้ภิพากษา)	๘๗ - ๘๘,
ปาราชิก	๑๕๐	๙๑, ๙๕, ๑๐๗, ๑๑๒ - ๑๑๔, ๑๓๕	
ปี	๑๒๑ - ๑๒๒	ผู้รัง	๓๓, ๓๖
ปีน ๕๘, ๖๒, ๗๕ - ๗๖, ๙๙, ๑๓๔		ผู้ร้าย	๑๐๒
ปีนกลับ	๗๖	ผู้ว่าราชการเมือง	๓๗
ปีนใหญ่	๖๒, ๗๕ - ๗๗	ผู้สำเร็จราชการเมือง	๓๖
ปีนอาฎานา	๒๒	ผู้ใหญ่บ้าน	๒๙, ๔๙, ๑๐๒
ปุมทัพ	๒๓	แผนที่	๔๖
ปุมโทร	๒๓	ฝรั่ง	๕๖, ๗๖, ๘๑, ๑๓๐ - ๑๓๒
เปรต (เปรต)	๙๒	ฝรั่งแมนปีน	๖๒
เปอร์เซีย	๑๓๔	ฝรั่งเศส	๗๑
โปรตุเกส	๑๔, ๕๖, ๖๒, ๑๓๐	ฝาง	๑๓๔

ดัชนี

ฝ้าย	๑๒๘, ๑๔๐	พระเจ้ากรุงธนบุรี	๓๗, ๗๗
ฝิ่น	๑๒๙	พระเจ้าบรมโกศ	๑๔๒
พงศาวดาร	๓๑	พระเจ้าแผ่นดิน ๔ - ๕, ๑๒, ๑๕ - ๑๗,	
พงศาวดารหลวงประเสริฐ	๒๓	๒๐, ๒๒, ๒๘, ๔๐, ๔๖, ๔๙, ๖๕,	
พนักงาน	๔๔, ๑๐๘, ๑๓๓, ๑๔๐	๗๗, ๘๕ - ๘๖, ๑๐๓, ๑๐๗, ๑๓๘ -	
พม่า	๑๓, ๕๖, ๕๙, ๖๗ - ๖๘,	๑๓๙, ๑๔๕, ๑๕๐, ๑๕๒, ๑๕๓	
	๗๐ - ๗๓, ๗๗ - ๗๘, ๑๕๕	พระเจ้าแผ่นดินสงฆ์	๑๕๔
พยาน	๙๒ - ๙๔, ๑๓๕	พระเจ้าทองสาวตี, สมเด็จพระ	๖๙, ๗๐,
พยุหยาตรา	๑๑๓		๗๒
พระ ๑	๑๖ - ๑๗, ๒๑, ๔๕, ๖๓,	พระเจ้าอยู่หัว	๒๐, ๓๐, ๔๑, ๘๒,
	๑๓๗, ๑๕๑ - ๑๕๓, ๑๕๕ - ๑๕๖		๑๑๓, ๑๒๒
พระ ๒	๓๓, ๓๖, ๗๔	พระเถระ	๑๕๖
พระแก้ว	๑๓๓	พระที่นั่ง	๖๐, ๖๔
พระแก้ว, วัด	๑๔๑	พระธรรมไตรโลก	๗
พระครูธรรมดา	๑๕๕	พระธรรมบุญ (พระธรรมบุญ)	๗,
พระครูใบฎีกา	๑๕๓	๘๓ - ๘๔, ๙๑, ๑๐๘ - ๑๑๐	
พระครูโรหิต	๑๙	พระนกร	๑๑, ๓๘, ๔๒, ๔๖, ๔๘,
พระครูเปรียญ	๑๕๕	๖๙, ๗๐ - ๗๑, ๑๐๙, ๑๑๒, ๑๒๐,	
พระคลัง	๑๓๘, ๑๔๑	๑๒๒, ๑๒๔, ๑๒๖, ๑๔๑, ๑๔๖, ๑๕๔	
พระคลังขวา	๑๔๐	พระนครศรีอยุธยา	๓๓, ๔๖, ๖๗,
พระคลังซ้าย	๑๔๐		๗๐
พระคลังหลวง	๔๐, ๙๖	พระนักรักรม	๑๕๔
พระคามาวาสี	๑๕๓	พระบรมโพธิสมภาร	๔๗
พระคามาวาสีอรัญวาสี	๑๕๔	พระบรมราชวงศ์	๑๑
พระเจ้า	๔๒	พระบรมวงศานุวงศ์	๓, ๖๔, ๑๓๖,
			๑๔๕

ดัชนี

<p>พระปรมาภิไธย ๑๐๗</p> <p>พระประแดง ๒๘</p> <p>พระปริยัติ ๑๕๓</p> <p>พระปลัด ๓๖</p> <p>พระผู้น้อย ๑๕๒</p> <p>พระผู้เป็นเจ้า ๕๐</p> <p>พระพิชัยสงคราม ๕๗</p> <p>พระพิมพ์ ๑๒๑</p> <p>พระพิมพ์ธรรม ๑๕๓</p> <p>พระพุฒาจารย์ ๑๗</p> <p>พระเพชรพิชัย ๒๒</p> <p>พระเพทราชา ๒๐, ๕๗</p> <p>พระเพนียด ๒๐</p> <p>พระมหากษัตริย์ ๔, ๑๔ - ๑๕, ๑๘, ๒๐, ๓๔, ๕๔, ๕๗, ๖๑ - ๖๒, ๘๕, ๘๗, ๙๐, ๑๐๓, ๑๐๗, ๑๑๓, ๑๕๐ - ๑๕๓</p> <p>พระมหाराชครู ๑๐๘</p> <p>พระมหाराชครูรูปโรหิต ๑๐๗</p> <p>พระมหाराชครูมทิธร ๑๙, ๑๐๗</p> <p>พระเมรุ ๑๑, ๖๐ - ๖๑</p> <p>พระยา ๑๑, ๑๔, ๓๓, ๓๖ - ๓๗, ๑๕๓</p> <p>พระยาจุฬาราชมนตรี ๕</p> <p>พระยาโชฎิก ๕</p>	<p>๑๐๗</p> <p>๒๘</p> <p>๑๕๓</p> <p>๓๖</p> <p>๑๕๒</p> <p>๕๐</p> <p>๕๗</p> <p>๑๒๑</p> <p>๑๕๓</p> <p>๑๗</p> <p>๒๒</p> <p>๒๐, ๕๗</p> <p>๒๐</p> <p>๔, ๑๔ - ๑๕, ๑๘, ๒๐, ๓๔, ๕๔, ๕๗, ๖๑ - ๖๒, ๘๕, ๘๗, ๙๐, ๑๐๓, ๑๐๗, ๑๑๓, ๑๕๐ - ๑๕๓</p> <p>๑๐๘</p> <p>๑๐๗</p> <p>๑๙, ๑๐๗</p> <p>๑๑, ๖๐ - ๖๑</p> <p>๑๑, ๑๔, ๓๓, ๓๖ - ๓๗, ๑๕๓</p> <p>๕</p> <p>๕</p>	<p>พระยาเดโช ๓๖, ๕๗, ๕๙ - ๖๐</p> <p>พระยาทัยน้ำ ๓๖, ๕๗, ๕๙, ๖๐</p> <p>พระยาบุรีรัตน ๓๑</p> <p>พระยาพระเสด็จ ๑๖</p> <p>พระยาพลเทพ ๑๑ - ๑๒</p> <p>พระยามหานคร ๓๗</p> <p>พระยามหาโยธา ๖๑</p> <p>พระยาราชนคร ๓๑</p> <p>พระยาราษฎร์ ๑๘</p> <p>พระยาราษฎร์ ๓๑</p> <p>พระยาราษฎร์ ๖๒</p> <p>พระยาราษฎร์ ๒๐</p> <p>พระยารามจตุรงค์ ๕๗</p> <p>พระยาศรีพิพัฒน์ ๑๓๘, ๑๓๙</p> <p>พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา ๑๔</p> <p>พระยาเสนาภิมุข ๖๒</p> <p>พระยาอินทรอากร ๑๒๘</p> <p>พระยาอุไทยธรรม ๑๗</p> <p>พระยาอุปราชา ๓๑</p> <p>พระเยซุ ๑๓๐</p> <p>พระราชกฤษฎีกา ๘๔, ๘๕</p> <p>พระราชกำหนด ๒๐, ๓๙, ๔๔, ๔๖, ๕๐, ๘๔ - ๘๖, ๑๕๑, ๑๕๖</p> <p>พระราชครู ๑๙</p> <p>พระราชบัญญัติ (พระราชบัญญัติ) ๓๙, ๘๔ - ๘๕</p>
---	---	--

ดัชนี

พระราชพงศาวดาร	๖๙	พระสุพรรณบัฏตร	๑๘
พระราชพิธี (พระราชพิธี) ๑๕, ๑๙,		พระสุนทรราชา	๕๗
๕๔ - ๕๕, ๙๐, ๑๔๕		พระแสง	๙๑
พระราชภักดี	๑๓๘	พระแสงอาญาสิทธิ์	๗๕
พระราชวงศ์	๑๐๙	พระองค์เจ้า	๑๘, ๑๔๕
พระราชวัง	๑๔, ๒๒, ๖๐, ๑๑๓,	พระองค์เจ้าวิวัฒนไชย	๑๒๕
	๑๕๔	พระอภัยวานี	๑๕๓ - ๑๕๔
พระราชสาสน์	๑๘	พระอาราม	๖๙
พระราชอาณาเขต	๖๘	พระอินทร์	๘๗
พระราชอาณาจักร	๑๕ - ๑๖, ๑๒๓,	พระไอยการ ๘๔ - ๘๖, ๑๐๒, ๑๑๓	
	๑๓๒, ๑๓๘	พระไอยการกระบดศึก	๘๔
พระราชอำนาจ	๘๗, ๑๕๑, ๑๕๕	พระไอยการค่าน้ำ พิสุทลยเพลิง	๘๓
พระราชโองการ	๓๙	พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง	
พระราชาคณะ	๑๗, ๑๕๓	๘๓, ๙๑	
พระราชาคณะ, สมเด็จ	๑๕๒, ๑๕๖	พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน	๘๓,
พระราโชบาย	๗๐	๙๑	
พระราม	๕๖	พระไอยการทาส	๘๓, ๘๕
พระรามคำแหง	๕๗	พระไอยการบานแฉก	๘๓
พระวันรัตน์	๑๗	พระไอยการเบดเสรง	๘๓
พระวิปัสสนา	๑๕๔	พระไอยการพรมศักดิ์	๘๓, ๙๑
พระวิปัสสนาธุระ	๑๕๔	พระไอยการราษฎร	๙๗
พระศรีภูริปริชา	๑๘	พระไอยการลักษณโจร	๘๓, ๘๙, ๙๘
พระสงฆ์	๒๑, ๔๓, ๑๕๓ - ๑๕๕	พระไอยการลักษณภูหนี่	๘๓
พระสังฆราช	๑๕๔	พระไอยการลักษณตระลาการ	๘๓,
พระสาสนโสภณ	๑๕๓	๘๙, ๙๕	

ดัชนี

<p>พระไอยการลักษณะเบดเสร็จ ๕๗</p> <p>พระไอยการลักษณะหัวเมีย ๘๓, ๘๕, ๕๕</p> <p>พระไอยการลักษณะภยาน ๘๓, ๙๒</p> <p>พระไอยการลักษณะมรดก ๘๓</p> <p>พระไอยการลักษณะรับฟ้อง ๘๓</p> <p>พระไอยการลักษณะลักภาลูกเมีย ผู้คนท่าน ๘๓</p> <p>พระไอยการลักษณะวิวาท ๘๕</p> <p>พระไอยการลักษณะวิวาทคดีกัน ๘๓</p> <p>พระไอยการลักษณะอุธร ๘๓</p> <p>พระไอยการอาชาราช ๘๔</p> <p>พระไอยการอาชวลวง ๘๓, ๘๙, ๑๐๓</p> <p>พราหมณ์ (พราหมณ) ๑๙, ๕๕, ๘๘, ๑๐๗ - ๑๐๘</p> <p>พราหมณ์กฎหมาย ๑๙ - ๒๐</p> <p>พราหมณ์พฤตนิบาต ๑๙</p> <p>พราหมณ์สกุล ๙๓</p> <p>พริกไทย ๓๖ - ๓๗, ๕๓, ๖๕ - ๖๗, ๑๒๗, ๑๓๔, ๑๔๒</p> <p>พลทหาร ๗๔, ๗๖</p> <p>พลเทพ ๓๔, ๔๔, ๖๔</p> <p>พลเมือง ๓, ๒๑, ๔๖, ๕๔, ๙๐</p> <p>พลเรือน ๓, ๖, ๒๒, ๓๖, ๕๓, ๕๕,</p>		<p>๕๗, ๕๙, ๖๒, ๖๔</p> <p>พลับพลา ๒๒, ๖๑, ๗๓</p> <p>พลู ๑๓๓</p> <p>พวกสมโน ๑๐๙</p> <p>พ่อเมือง ๒๙</p> <p>พะท่ามะรง ๑๑</p> <p>พะเนียด ๗๐</p> <p>พัคยศ ๑๕๔</p> <p>พัทลุง ๓๓</p> <p>พันรักษาทิวา ๑๑</p> <p>พันรักษารাত্রี ๑๑</p> <p>พิจิตร ๒๗, ๓๓</p> <p>พิชัย ๓๓</p> <p>พิธี ๑๙, ๔๔ - ๕๔</p> <p>พินัยกรรม ๑๓๕</p> <p>พินัยหลวง ๓๘, ๑๒๐</p> <p>พิไ নয় ๑๑๓</p> <p>พิพากษา ๑๑, ๑๐๗</p> <p>พิษณุโลก ๒๙, ๓๒, ๓๖, ๖๘</p> <p>พุทธจักร ๑๕๐</p> <p>พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ ๑๔, ๖๖ - ๖๘, ๗๗ - ๗๘, ๘๑, ๑๕๐, ๑๕๕</p> <p>พุทธศาสนา ๘๘, ๑๔๙, ๑๕๐ - ๑๕๑, ๑๕๖</p>
---	--	--

ดัชนี

<p>พุทธันดร ๙๒</p> <p>เพชรบูรณ์ ๓๓</p> <p>เพชรราชา, สมเด็จพระ ๖, ๗, ๕๖, ๖๒, ๖๔, ๗๖, ๑๓๘</p> <p>แพ ๔๒, ๑๓๓, ๑๔๑</p> <p>แพทยสกุล ๙๓</p> <p>แพร์ ๒๗, ๓๐</p> <p>โพพาง ๑๒๘</p> <p>โพย ๑๔๒ - ๑๔๓</p> <p>โพล์ ๗๓</p> <p>โพร์ ๔๔, ๑๓๙</p> <p>โพร์พล ๖๕, ๖๖, ๖๗,</p> <p>โพร์ฟ้า ๒๙</p> <p>โพร์สม ๔๔</p> <p>โพร์หลวง ๓๘, ๔๑, ๔๙, ๑๓๗</p> <p>ฟิลคัล ๓๒</p> <p>ฟิลิปปินส์ ๙๑</p> <p>เฟื่อง ๙๑, ๑๒๔, ๑๒๖</p> <p>ภยากติ ๘๘</p> <p>ภักยา ๔๒</p> <p>ภาคหัมพ์ ๙๐, ๑๐๓</p> <p>ภาษา ๕๖</p> <p>ภาษาจีน ๑๔๔</p> <p>ภาษามลายู ๓๑</p> <p>ภาษี ๑๒, ๑๓, ๓๔, ๓๘, ๔๗, ๘๕,</p>	<p>๑๑๙, ๑๒๑, ๑๓๑, ๑๓๓, ๑๓๕, ๑๔๔,</p> <p>๑๕๑</p> <p>๑๓๓</p> <p>๑๓๑ - ๑๓๒</p> <p>๓๔, ๔๔, ๗๗,</p> <p>๑๑๑, ๑๑๙, ๑๒๐, ๑๒๒, ๑๒๕,</p> <p>๑๓๗ - ๑๓๘, ๑๔๓</p> <p>๙๓, ๑๑๑, ๑๔๙, ๑๕๑</p> <p>๑๕๔</p> <p>๑๕๕</p> <p>๑๔๙ - ๑๕๑</p> <p>๑๔๙</p> <p>๙๔</p> <p>๗, ๘, ๑๒๗</p> <p>๘๖ - ๘๗</p> <p>๑๑๑, ๑๓๕</p> <p>๓๐, ๖๒, ๑๓๒</p> <p>๑๐๙</p> <p>๔๗, ๖๙,</p> <p>๗๐ - ๗๑, ๗๓</p> <p>๔ - ๕, ๗ - ๘, ๒๐,</p> <p>๓๕ - ๓๗, ๕๕, ๖๔, ๖๖ - ๖๗, ๘๒,</p> <p>๑๐๘, ๑๓๘, ๑๕๒</p> <p>๔</p> <p>๑๕๖</p>
--	--

ดัชนี

มหาธาตุ, วัด	๖๓, ๑๕๒	๗๔, ๗๗, ๑๓๐, ๑๓๒, ๑๓๗, ๑๕๓
มหานาค, คลอง	๑๔๖	เมืองขึ้น ๒๗ - ๒๘, ๑๑๙, ๑๓๐,
มหานิกาย	๑๗, ๑๕๖	๑๓๒
มหाराช	๗๒	เมืองจัตวา ๓๓, ๖๐ - ๖๑
มหาสมมุติราช, สมเด็จพระเจ้า		เมืองจีน ๑๓๑, ๑๓๔
	๘๖ - ๘๗	เมืองคันทันไม้เงินทอง ๓๐
มหินทราธิราช, สมเด็จพระ	๗๓	เมืองศรี ๓๒ - ๓๓, ๓๗
มโหรีทีก	๔๓	เมืองท่า ๒๙, ๓๒ - ๓๓, ๓๗,
มโหรีปัทพทย์	๘	๑๓๐, ๑๓๗
มอญ	๑๓, ๒๗, ๔๖, ๕๙	เมืองไทย ๕๖, ๘๑, ๑๑๙, ๑๒๒,
มะริด	๑๓๐	๑๓๐ - ๑๓๑, ๑๓๔, ๑๔๙, ๑๕๑
มะละกา	๒๗ - ๒๘, ๓๐	เมืองประเทศราช ๓๑ - ๓๒
มาเก๊า	๖๒	เมืองพระยามหานคร ๒๙ - ๓๐,
ม้าแห่งสอดแนม	๕๘	๓๒, ๓๖, ๑๓๗
มุสลิม	๕	เมืองลูกหลวง ๒๘ - ๒๙
มุลคคี	๙๗	เมืองหน้าด่าน ๒๗, ๗๐
มุลคังคาว	๑๒๐	เมืองหลวง ๕ - ๖, ๑๑, ๑๕,
เมียงกลางทาศี	๙๖	๒๑, ๒๙, ๓๑, ๓๓, ๓๕, ๓๘ - ๓๙,
เมียงกลางนอก	๙๖	๔๓ - ๔๕, ๗๐
เมียงกลางเมือง	๙๖	เมืองออก ๖๘
เมียน้อย	๙๖	เมืองเอก ๒๙, ๓๒ - ๓๓, ๓๖
เมียงหลวง	๙๕	แม่ทัพ ๕๖ - ๕๗, ๖๖, ๗๒,
เมือง	๑๓, ๑๑, ๑๖, ๒๗ - ๒๙,	๗๔ - ๗๕
๓๑ - ๓๔, ๓๘, ๔๒ - ๔๓, ๔๖,		แม่ทัพกรุง ๓๖
๔๘ - ๕๑, ๕๓, ๕๕, ๖๕ - ๖๖, ๗๐,		แม่ทัพนายกอง ๖๔

ดัชนี

โมคพยาน	๕๓	รัชกาลที่ ๔	๑๗, ๒๐, ๓๑, ๑๑๓,
โมหาคติ	๘๘	๑๒๑, ๑๒๖ - ๑๒๗, ๑๒๙ - ๑๓๐,	
ไม้พลอง	๑๓๖	๑๓๓, ๑๓๙, ๑๔๕	
ไม้มะริด	๑๓๔	รัชกาลที่ ๕	๑๗, ๘๒, ๑๐๘,
ไม้สัก	๑๒๘, ๑๓๐, ๑๓๓	๑๒๐, ๑๒๒, ๑๒๖, ๑๓๐, ๑๓๖,	
ยกกระบัตร์	๑๕ - ๑๖, ๓๗, ๔๕,	๑๕๕ - ๑๕๖	
	๔๙ - ๕๐, ๑๑๒	รัชทายาท	๓๑
ยมราช	๑๑	รัชสมัย	๘๑
ยอดฟ้าจุฬาโลก,		รัฐ	๖๓, ๑๔๓, ๑๔๖
พระบาทสมเด็จพระ	๑๖	รัฐธรรมนูญ	๘๔, ๘๗
ยันต์	๗๘	รัฐบาล	๑๒๗, ๑๒๙, ๑๓๑,
ยามาคา	๖๒	๑๓๓ - ๑๓๔, ๑๓๘, ๑๔๒ - ๑๔๓,	
ยาสูบ	๑๒๖, ๑๒๘	๑๕๖	
ยี่โกซง	๑๔๓	รัฐบาลกลาง	๓๔, ๔๓
ยุทธวิธี	๗๑ - ๗๒, ๗๗	รัตนโกสินทร์	๑๓, ๑๗, ๓๒ - ๓๓,
ยุทธหัตถี	๖๖, ๗๑	๖๒, ๘๒, ๑๐๒, ๑๑๓, ๑๒๒, ๑๒๖,	
ยุโรป	๑๑๙	๑๒๘, ๑๓๑, ๑๓๔, ๑๓๙, ๑๔๔,	
ระเนียด	๔๖	๑๕๐, ๑๕๔ - ๑๕๕	
รัชกาล	๔, ๖๒, ๗๘	รัตยา (รัตยา)	๙๔
รัชกาลที่ ๑	๑๒๔, ๑๒๘	ราชการ	๔, ๕, ๑๒, ๑๓, ๑๕, ๑๖,
รัชกาลที่ ๒	๑๒๑, ๑๒๘, ๑๓๑,	๑๘, ๒๐, ๒๒, ๓๔ - ๓๕, ๓๙, ๔๑,	
	๑๓๔, ๑๓๗	๔๓ - ๔๔, ๔๖ - ๔๘, ๔๙, ๕๓, ๕๕,	
รัชกาลที่ ๓	๖๒, ๑๐๒, ๑๑๓,	๕๘ - ๕๙, ๖๓ - ๖๔, ๗๓ - ๗๔,	
๑๒๔, ๑๒๗ - ๑๒๙, ๑๓๒, ๑๓๔,		๗๖ - ๗๗, ๘๕ - ๘๖, ๙๗, ๑๑๑,	
๑๓๗, ๑๓๙, ๑๔๔		๑๒๐ - ๑๒๒, ๑๒๔ - ๑๒๕, ๑๒๘,	
		๑๓๒, ๑๓๕, ๑๓๗ - ๑๔๔, ๑๕๒	

ดัชนี

ราชทินนาม	๑๕๒	๑๓๗, ๑๔๑ - ๑๔๒, ๑๔๔, ๑๔๖
ราชธานี	๘, ๑๑, ๒๙, ๓๑, ๓๔, ๓๘, ๖๔, ๑๒๐, ๑๓๒, ๑๓๗, ๑๓๘	ราษฎรบูรณะ, วัด
ราชบัณฑิต	๑๙, ๘๑, ๙๓	รำพืดชา
ราชบัลลังก์	๕๗	รูปปั้น
ราชบาตร (ราชขาด, ราชบาท)	๒๒, ๔๐, ๑๓๕	เรวแก้ว
ราชบุรี	๑๖	เรือ
ราชพิทยา	๑๐๓, ๑๑๑	๖๒, ๙๑, ๙๗, ๑๐๑, ๑๑๙, ๑๒๘, ๑๓๐ - ๑๓๔, ๑๔๑
ราชมัล	๖๐	เรือกัญญา
ราชสกุล	๙๓	เรือเช่า
ราชสำนัก	๑๙	เรือรบ
ราชอาณาจักร	๓๐	เรือพระที่นั่ง
ราชานุสาวรีย์	๒๗	เรือสำเภา
รามคำแหง, พ่อขุน	๒๗, ๑๑๓, ๑๑๙ - ๑๒๐, ๑๓๒	เรือสินค้า
รามาริบัติ, สมเด็จพระ	๕๔, ๖๘, ๖๙	เรือหลวง
รามาริบัติที่ ๑, สมเด็จพระ	๔, ๕๔, ๖๙	แรกนา, พิธี
รามศวรร, สมเด็จพระ	๒๘, ๖๘, ๖๙	แรงงาน
รามศวรร, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ	๖๘	๔๕, ๑๒๐, ๑๒๒, ๑๓๗, ๑๔๖, ๑๕๑
รายนดา	๓๑	แร่เงิน
ราษฎร	๑๒ - ๑๔, ๓๔, ๓๙ - ๔๐, ๔๓, ๔๕, ๔๙, ๕๐, ๗๗, ๙๗, ๑๐๒ - ๑๐๓, ๑๐๘ - ๑๑๐, ๑๑๓, ๑๒๑, ๑๒๔ - ๑๒๕, ๑๒๗, ๑๓๔,	แร่ธาตุ
		โรงกลึงแร่
		โรงบ่อนเยื่อขง
		โรงพยาบาลหลวง
		โรงทวย
		ฤชา
		ฤษี
		ลงทง้าข้าง

ดัชนี

ลพบุรี	๒๘, ๖๘, ๗๑	วัฒนธรรม	๕๖
ลวดหนัง	๔๑	วัด	๔๖, ๑๐๙, ๑๔๖,
ละแวก	๖๖		๑๕๒ - ๑๕๔, ๑๕๖
ลักษณะกระบดศึก	๔๓	วัดวาอาราม	๑๔๙, ๑๕๑
ลัทธิ	๑๗	วันรัตวัดป่าแก้ว, สมเด็จพระ	๑๕๔
ล้านนา	๓๑	วิทยาคม	๗๗
ลาว	๓๓, ๖๔	วิธิพิจารณาความ	๙๕
ลุมพินี	๗๐	วินัย	๑๗, ๗๓ - ๗๔, ๗๗,
ลูกขุน	๑๙, ๘๑, ๙๒, ๑๐๗		๑๔๙ - ๑๕๐, ๑๕๕
ลูกขุนใน	๑๑๒	วินัย, พระ	๑๗, ๑๕๐, ๑๕๕
ลูกขุนศาลหลวง	๑๙	วิษณุ, พระ	๑๙
ลูกปืน	๑๓๔	วิษณุเวท	๑๙
ลูกหลวง	๒๙, ๔๗, ๙๓	วิสุคามสีมา	๑๕๑
เลข	๔ - ๕, ๒๑, ๒๒, ๑๒๐	เวทมนตร์	๙๗
เลขไพร่	๙๔	เวทวิทยาคม	๙๙
เลขวัด	๑๕๑	เวียง	๔
เลขส่วย	๑๒๐	ศรีศิลาปี่, พระ	๘๗
วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหา-		ศรีสีขันดาลย์	๒๗, ๒๙, ๑๑๙
สมณเจ้า กรมพระ	๑๗,	ศรีสัตนาคนหุต	๓๐
	๑๕๕ - ๑๕๖	ศักดิ์คินา	๓ - ๗, ๑๑, ๑๓, ๑๙, ๒๒,
วนิพก	๙๔		๓๓, ๓๖ - ๓๗, ๔๒, ๔๓, ๕๗ - ๕๘,
วรรณะ	๙๓		๖๓, ๘๕, ๙๑, ๑๐๗, ๑๑๑, ๑๓๕,
วรवारี	๓๐		๑๔๔, ๑๕๔ - ๑๕๕
วัง	๔, ๑๔ - ๑๕, ๕๘, ๖๐	กำลัง ๑๑ - ๑๒, ๑๓ - ๑๕, ๒๑, ๓๘,	
วัชโรทัย	๑๘		๘๒, ๙๑ - ๙๒, ๙๕, ๑๐๘, ๑๑๒

ดัชนี

ศาลกรมท่า	๑๑๑	ศาลาลูกขุน	๑๑๒
ศาลกรมธรรมการ	๑๖	ศาลสนจักร	๑๕๑
ศาลกรมแพทย์	๑๑๒	ศาลสนา	๑๗, ๔๔, ๔๖, ๔๖, ๖๒,
ศาลกรมวัง	๑๐๙		๑๔๔, ๑๔๙ - ๑๕๒
ศาลกระทรวงกรมนา	๑๑๑	ศาลสนาพุทธ	๑๓๐, ๑๔๙
ศาลกระทรวงธรรมการ	๑๑๑	ศิลปะ	๖๓
ศาลกระทรวงนครบาล	๑๐๙	ศิลปะ	๑๕๒
ศาลกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ	๑๑๑	ศิลาจารึก	๑๑๙
ศาลกระทรวงมรดก	๑๑๑	ศิลาแลง	๑๔๖
ศาลกระทรวงสัสดี	๑๑๑	ศิวิเวท	๑๙
ศาลกระทรวงอาญา	๑๐๘	ศิวิะ, พระ	๑๙, ๒๘
ศาลกระทรวงอาญาจักร	๑๐๘	ศิษย์วัด	๑๕๔
ศาลกระทรวงอาญานอก	๑๐๙	ศิล	๑๕๖
ศาลกระทรวงอุทธรณ์	๑๐๘, ๑๑๓	ศึก	๑๓, ๕๕, ๕๙, ๖๙, ๗๓ - ๗๔
ศาลกลาโหม	๑๑๒	ศึกสงคราม	๓๓, ๗๖
ศาลนครบาล	๑๑	เศรษฐกิจ	๔, ๗๓, ๑๒๐
ศาลเพียงตา	๑๔๑	ไศเลนทร์, ลัทธิ	๒๘, ๑๓๖
ศาลแพ่งกลาง	๑๐๙, ๑๑๒	สกลมหาสังฆปริณายก	๑๕๔
ศาลแพ่งกลางแพ่งเกษม	๑๐๗	สงคราม	๑๓, ๖๔, ๖๗, ๕๘, ๖๒,
ศาลแพ่งเกษม	๑๑๐, ๑๑๒		๖๕ - ๖๖, ๗๐ - ๗๒
ศาลมหาดไทย	๑๑๒	สงครามกองโจร	๗๑
ศาลราชฎการ	๑๐๘	สงฆ์	๑๗, ๑๙, ๑๕๐ - ๑๕๒,
ศาลลูกขุน	๑๐๒		๑๕๕ - ๑๕๖
ศาลหลวง	๑๕, ๘๑, ๑๐๗ - ๑๑๐	สถานีการค้า	๑๓๑
ศาลหัวเมือง	๑๑๒	สนมเอก, พระ	๑๔๕

ดัชนี

สมโอร	๙๘	ส่วนราชการ	๖, ๑๓๘
สมณเพศ	๑๑๑	ส่วนหัวเมือง	๓
สมณศักดิ์	๑๗, ๑๕๒ - ๑๕๓	ส่วย	๑๑๙ - ๑๒๐, ๑๒๒, ๑๓๓, ๑๓๗, ๑๓๙ - ๑๔๐, ๑๔๖
สมณะ	๕๕	ส่วยสาททพยากร	๑๔๔
สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า	๙๒	ส่วยสาอากร	๔๐, ๑๓๘, ๑๔๔
สมภาร	๑๕๒	สวรรคโลก	๓๒
สมอราย, วัด	๑๕๔	สองแคว	๒๗
สมุดไทย	๘๑	สอขสวน	๔๙
สมุทรปราการ	๑๔๒	สัก	๒๒
สมุหนายก	๓ - ๔, ๖ - ๗, ๓๓, ๕๗, ๑๓๗	สักเล็ก	๒๑, ๕๙
สมุหบัญชี	๔, ๕๕	สังกัด	๒๑, ๕๔ - ๕๕, ๖๑
สมุหพระกลาโหม	๓, ๖ - ๗, ๑๔, ๓๓, ๓๗, ๕๗	สังฆการี	๑๗, ๑๕๕
สระเกษ, วัด	๑๕๒	สังฆราช	๑๗, ๑๔๔, ๑๕๒
สระบุรี	๑๒๔	สังฆราช, สมเด็จพระ	๑๕๒, ๑๕๖
สระปทุม, วัด	๑๕๔	สังฆสภา	๑๕๖
สระหลวง	๒๗	สังฆมนตรี	๑๕๖
สถิตย์ ธีนะรัชต์, จอมพล	๑๕๖	สัญญาบัตร	๑๘
สติง	๑๒๑, ๑๒๓ - ๑๒๔, ๑๒๖, ๑๓๓	สัมปทาน	๑๓๐
สวน	๑๒๒, ๑๒๕, ๑๔๐ - ๑๔๑	สัมภาระ	๗๓, ๗๕
ส่วนกลาง	๓, ๑๑, ๒๙, ๓๔ - ๓๕, ๓๘	สี่สี่	๓๔, ๓๖ - ๓๗, ๔๙ - ๕๐
ส่วนภูมิภาค	๒๗, ๒๙	สามเนร	๑๑๑
		สารตรา	๖
		สารบัญชี	๕๔
		สำนวนคดี	๑๑๔

ดัชนี

สำเนา	๑๐๐	แสนทวี	๓๐
สิทธิ์	๔๙, ๕๕, ๖๐ - ๖๑, ๑๐๘, ๑๑๓, ๑๑๕, ๑๒๓, ๑๕๓	โสภณีย์	๑๒๘
สินค้า	๑๒๒, ๑๒๘ - ๑๒๙, ๑๓๑ - ๑๓๔, ๑๓๙, ๑๔๒, ๑๔๔	ทงสาวดี	๗๐
สินบน	๔๓, ๑๔๑	หนังสือจีน	๑๒๑
สินไหม	๑๑๓	หนังสือเดินทาง	๔๙
สีป้อ, พระเจ้า	๗๗	หนังสือตราแดง	๑๒๔
สุโขทัย	๓, ๒๗ - ๒๙, ๓๓, ๖๙, ๑๑๓, ๑๑๙, ๑๓๒	หนังสือราชการ	๔
สุทธิวาทนฤพุมิ, หลวง	๙๔	หนี้	๑๕๑
สุพรรณบุรี	๒๘	หมอนวด	๒๓
สุเมรุราช, พระ	๘๙	หม่อมเจ้า	๑๔๕
สุลต่าน	๓๑	หมอยา	๒๓
สุวรรณบุบผา	๔๒	หมอรองพระโอบุษฐ์	๒๓
สุทธสกุล	๙๓	หมอสำหรับว่าความ	๒๒
เสนา, อำเภอ	๑๒๔	หมอหลวง	๒๓
เสนาบดี	๓ - ๕, ๑๕, ๒๐, ๓๘, ๔๔ - ๔๖, ๔๙, ๕๐, ๑๓๖	หมากสง	๑๓๔
เสียบิง ๔๔, ๔๖, ๔๘, ๗๐, ๗๓, ๗๖		หมากแห้ง	๑๓๔
เสียบิงอาหาร	๔๖, ๕๓, ๖๔, ๖๗, ๖๘, ๗๐, ๗๓, ๗๖	หมื่นแขวง	๑๑๒
เสภาพระนคร	๑๑	หมู่	๕๓, ๕๕
เสมียน	๔, ๙๔, ๑๑๔, ๑๔๑	หมู่บ้าน	๒๙, ๔๙, ๑๐๒
เสมียนตรา	๔	หลวง ๑๔, ๗๔, ๑๒๗, ๑๓๔, ๑๕๓	
		หลวงคลัง	๓๖, ๑๓๗
		หลวงนา	๓๔, ๓๖
		หลวงพระบาง	๒๗
		หลวงมหาอำมาตย์	๕, ๗
		หลวงเมือง	๓๖

ดัชนี

หลวงยกกระบัตร	๓๔, ๓๖	หัวเมืองชั้นนอก	๗
หลวงวัง	๓๔, ๓๖	หัวเมืองชั้นใน	๕, ๗, ๒๙
หลวงวินัยวิจารณ์	๑๕๕	หัวเมืองศรี	๓๗
หลวงศรีเสาวราชภักดี	๗	หัวเมืองโท	๓๗
หลักอักษรภาษา	๘๒, ๘๗ - ๘๘, ๙๕	หัวเมืองเอก	๓๖ - ๓๗, ๒๙,
หลานหลวง	๑๔๕	หาง, เมือง	๖๗
หวย	๑๔๒	หินะสกุล	๕๓
หวย กข	๑๒๘, ๑๔๒	หิมพานต์, ป่า	๒๘, ๑๓๖
หวยโรงคำ	๑๔๓	โหร	๑๘
หวยโรงเข้า	๑๔๓	โหรยาพิศ	๔๑
หวยสามัญ	๑๔๓	ไหม ๑	๔๑
หวยหึ่ง	๑๔๓	ไหม ๒	๑๒๙
หอกคร่าทอง	๑๓๖	อคติ	๘๘
หอรบ	๗๐	อคติในกาย	๑๕๖
หอศาสตราคม	๘๑	องค์โจร	๙๘
หอหลวง	๘๑	อภิกรณ์	๑๕๕
หัวบ้านหัวเมือง	๑๕	อธิบดี	๑๐๗, ๑๒๕
หัวปาก	๙๔	อนาประชาราษฎร	๓๙
หัวพัน	๙๔	อนุชาธิราช, สมเด็จพระ	๗๘
หัวเมือง ๕ - ๘, ๑๔ - ๑๕, ๑๗, ๒๐,		อยุธยา	๓, ๕ - ๖, ๑๓ - ๑๕,
๒๗, ๓๓ - ๓๖, ๓๘ - ๓๙, ๔๓ - ๔๖,			๑๗, ๒๗ - ๒๙, ๓๓, ๓๕, ๕๘, ๖๐,
๔๙, ๕๙, ๖๕ - ๖๘, ๗๑ - ๗๖, ๑๒๐,			๖๓, ๖๕, ๖๘, ๗๐, ๗๒, ๗๖ - ๗๗,
๑๒๒, ๑๓๓, ๑๓๕, ๑๓๗ - ๑๓๙,			๘๑ - ๘๒, ๑๑๓, ๑๒๐ - ๑๒๔, ๑๒๖ -
๑๔๐			๑๒๘, ๑๓๐ - ๑๓๒, ๑๓๗ - ๑๓๘,
หัวเมืองจัตวา	๒๙		๑๔๔, ๑๕๐, ๑๕๓, ๑๕๕

ดัชนี

อรัญวาสี	๑๕๓	อาศภ	๔๒
อลัชชี	๑๕๑	อำนาจ	๑๕, ๑๖, ๓๐, ๓๔,
อหิวาตกโรค	๖๙	๓๙, ๔๓, ๖๒, ๙๗, ๑๐๗, ๑๔๔,	
ออกขุนนาง	๔	๑๔๙ - ๑๕๓, ๑๕๕ - ๑๕๖	
อักษร	๕๓	อำมาตย์	๘๖ - ๙๗
อัครมหาเสนาบดี	๓ - ๔, ๖, ๓๗,	อินเดีย	๑๒, ๒๗, ๕๖, ๙๓, ๑๐๗,
	๔๔, ๑๕๒		๑๒๓, ๑๓๔
อัครมเหสี, พระ	๑๔๕	อินทภาษ	๙๔
อัครศาสนูปถัมภก	๑๕๐	อิสวร, พระ	๑๓๖
อัครเสนาบดี	๓๓	อิสลาม	๔๖, ๖๒
อังกฤษ	๓๒, ๗๗, ๑๑๒	อุกฤษฏ์โทษ	๔๓
อัฐบริหาร	๑๖	อุทรพยาน	๙๔
อัครราช	๕๗	อุทรคติศัพท์	๔๔
อากร ๑๒๒ - ๑๒๓, ๑๒๕ - ๑๓๐,		อุทรพยาน	๙๔
๑๓๒ - ๑๓๓, ๑๔๐, ๑๔๒, ๑๔๔		อุโบสถ, พระ	๑๕๑
อากรสมพัตสร	๑๒๖ - ๑๒๗	อุเทศ	๙๙
อาญา	๑๐๓	อุปราษ	๖๙
อาญาราชฎูร์	๑๐๓	อุยองค์ะทนะ	๓๐
อาญาหลวง	๑๐๓, ๑๐๗	อุ้ทอง	๓๔
อาณาเขต	๒๙, ๖๙	เอกราช	๒๙, ๖๙
อาณาจักร	๑๕๐	เอกาทศรถ, สมเด็จพระ	๔๗, ๖๒,
อาณาประชาราษฎร์	๙๗		๗๒, ๑๓๒
อารยัน	๑๒๓	เอเชีย	๙๑
อารามหลวง, พระ	๑๐๙, ๑๕๑	ฮินดู	๖๒
อาลักษณ์	๙๑		

กฎหมายตรา (สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์)

โดยกฎหมายตราที่แต่งขึ้นแต่ไว้ความยุติธรรมพอสมควร
ในขณะนั้น ป็นที่รู้จักว่าไทยมีกฎหมายที่เหมือนกับกฎหมายของ
ที่อื่น ในเอเชีย ยกเว้น ที่อื่นอื่น ๆ อีกด้วย

แต่กฎหมายที่จัดขึ้นมาแต่ก่อนนั้นก็เรียกหน่อแล้วหรือแต่
กฎหมายที่มีแต่สมัยรัตนโกสินทร์

กฎหมายของพวกเมืองนอกเขา เพื่อเตรียมรับกฎหมาย
ซึ่งไปนอกเขา ได้แก่ คำว่า กฎหมายไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พ.ศ. ๒๓๕๙) ถึงกับ
พระราชโองการว่า ๕ กฎหมายของหลวง ๓ ราชบัณฑิต
ของหลวง คำว่า ๓ ราชบัณฑิต

ซึ่งการประองคตที่ขึ้นมารุ่นใหม่ มีกฎหมายแพ่ง คือ
เพื่อแก้ไขกฎหมายที่ขัดแย้งกัน อันได้แก่ (๑) กฎหมาย
นั้นของจริง ซึ่งเพื่อแก้ไข แต่สมัยรัตนโกสินทร์

ชำระ แล้วจึงมีกฎหมายของหลวง ๓ ฉบับ

๑. กฎหมายที่ชื่อเดื่อง (หรือตราของหลวง)

๒. ของหลวง

๓. ตราของหลวง

กฎหมายของกรุงสมัยนั้นจะต้องมีตราที่ชื่อ ตราที่ขึ้นต่อ
ตราของหลวง ๒. ตราที่ชื่อ ตราที่ขึ้นต่อ ตราที่ขึ้นต่อ
มีกฎหมายที่ขึ้นต่อของหลวง ต่อด้วยสมัยรัตนโกสินทร์
ที่ ๕ ตราที่ ๓ แห่งประเทศนั้นด้วย

กฎหมายตรา ๓ ของ ราชบัณฑิต ซึ่งยกขึ้นก่อน
ไว้ว่าให้ตราแต่ไว้ดีด้วยเหตุที่กฎหมายได้
โดยกฎหมายนั้นขึ้นต่อของหลวง และในแห่งหลวง เป็นเหตุที่
ได้กับกฎหมายของไทย คือเหตุที่กฎหมายนั้นจะดีด้วย
จึงมีเรื่องกฎหมายตราที่ชื่อ ตราที่ขึ้นต่อ ตราที่ขึ้นต่อ

